

2024. 26. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

52.

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének kiadványa

Támogatta

ELTE BTK Egyetemi Kiválósági Alap

ELTE Folyóiratfejlesztési Alap

Alapító főszerkesztő

KLAUDY KINGA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztők

ROBIN EDINA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

SEIDL-PÉCH OLÍVIA

(Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztőbizottság

Bakti Mária (Szegei Tudományegyetem)

Eszenyi Réka (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Fóris Ágota (Károli Gáspár Református Egyetem)

Károly Krisztina (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Kóbor Márta (Pécsi Tudományegyetem)

Lesznyák Márta (Szegei Tudományegyetem)

Seresi Márta (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szabó Csilla (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem)

Zachar Viktor (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Tanácsadó testület

Benő Attila (Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia)

Dróth Júlia (Károli Gáspár Református Egyetem)

Heltai Pál (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár)

Lehocki-Samardžić Ana (Josip Juraj Strossmayer Tudományegyetem, Horvátország)

Prószéky Gábor (Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest)

Sárosi-Márdirosz Krisztina (Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Kar, Románia)

Szabómihály Gizella (Konstantin Filozófus Egyetem, Szlovákia)

Korrektor

Csiborné Horváth Andrea

2024. 26. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat elérhető:
<https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

A folyóiratot indexálja:
<https://ojs.mtak.hu/index.php/fordtud/indexalas>

EDIT Intézményi Repozitórium, MTAK REAL, Dimensions, Erih Plus, EPA, Humanus, CrossrefDOI, MTMT, MATARKA, DOAJ, Sherpa Romeo MTA Bizottsági listák: Pedagógiai Bizottság, Nyelvtudományi Bizottság

A korábbi nyomtatott évfolyamok kötetei megszerezhetők:

Bertalan Zoltánné
ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)
ISSN 2732 1924 (online)

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Nyelvi Közvetítés Intézete
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Műszaki szerkesztő: Heiszer Erika, TINTA Könyvkiadó

Tartalom

Mesterséges intelligencia és fordítás

Bakó Balázs

A mesterséges intelligencia használatának egyes szerzői jogi kérdései a fordításban 5

Fordítástudomány

Horváth Péter Iván

Mitől természetes a fordítás? 22

Csatár Péter

A metaforikus (újra)keretezés mint fordításelemzési kategória 35

Műfordításelemzés

Karádi Gerda

Provence-i kultúraspecifikus kifejezések fordítása nyelvek és szemiotikai rendszerek között 51

Nagy Tünde

Karl May Der Schatz im Silbersee című regényének adaptációiról és fordításairól 70

A fordítástudomány műhelyéből

Csatár Péter

Műhelyriport a MANYE #transpub 2023-2024-es évad rendezvényeiről 85

Konferenciabeszámolók

Bogácsi Anett, Sárík Edit

BME INYK TFK Őszi Konferencia. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ (Budapest, 2024. szeptember 27.) 88

Szentirmay Piroska	
<i>Technological turn in translator and interpreter training</i>	94

Recenziók

Dobos Csilla	
<i>Klaudy Kinga, Robin Edina, Seidl-Péché Olivia (szerk.): Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész</i>	103

Fazakas Noémi	
<i>Sárosi-Márdirosz Krisztina: Jogi és hivatalos nyelvi terminológia fordító szakos egyetemi hallgatók számára. Egyetemi jegyzet és feladatgyűjtemény</i>	115

Mitruly Árpád	
<i>Goron Sándor: Az egyenértékűség formái William Shakespeare Julius Caesar című tragédiájának magyar nyelvű fordításaiban</i>	120

Hargitai Ildikó	
<i>Csontos Nóra: Szakszöveg-tipológia. Szakszövegtípusok vizsgálata társas-kognitív keretben</i>	124

Summaries in English	128
-----------------------------------	-----

Szerzői útmutató	131
-------------------------------	-----

A mesterséges intelligencia használatának egyes szerzői jogi kérdései a fordításban

Bakó Balázs

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: drbakobalazs@student.elte.hu

<https://orcid.org/0009-0004-2086-6394>

Kivonat: 2024. augusztus 1-jén hatályba lépett az Európai Unió mesterséges intelligenciáról (MI) szóló rendelete. Ez a világon az első olyan jogszabály, amely az MI átfogó szabályozását hivatott megvalósítani, reflektálva az MI gyors fejlődésében és egyre szélesebb körű használatában rejlő kihívásokra. Empirikus kutatások a fordítói szakmában is kimutatták az MI használatának terjedését (Eszenyi 2023), azonban ennek kifejezetten a fordítások szerzői jogára gyakorolt hatásának részletes elemzésével a hazai szakirodalom egyelőre adós maradt. A jelen tanulmány a nemzetközi, európai uniós és hazai szerzői jog fordítások szempontjából releváns alapfogalmai, története, jelenleg hatályos jogszabályi környezete, valamint a vonatkozó szakirodalom áttekintése mellett kitér az MI szerzői jogi megítélésére és a fordításban használt MI és a fordítók szerzőségének viszonyára. Az Európai Unió MI-rendelete az MI-t nem ruházza fel szerzőséggel, azonban a fordítási szolgáltatást nyújtók számára kötelezettségeket róhat. A tanulmány arra a következtetésre jut, hogy az MI szerzőséggel történő felruházása jelenleg nem indokolt, a technológiai fejlődés jogpolitikai megítélése azonban bármikor megváltozhat, ezért fontos a fordítással foglalkozó szakemberek MI-jártasságának és (szerzői) jogi ismereteinek növelése, amely a jelen tanulmánynak is célja.

Kulcsszavak: mesterséges intelligencia, szerzői jog, fordítás, Európai Unió, MI-rendelet

1. Bevezetés

2024. augusztus 1-jén hatályba lépett az Európai Unió (EU) mesterséges intelligenciáról szóló rendelete (a továbbiakban: MI-rendelet), amely az EU digitális alkotmányossági megközelítésének újabb állomását jelenti (Mezei és Träger 2024: 9), egyben a világon az első átfogó szabályozási kísérlet egy emberközpontú és megbízható mesterséges intelligencia (MI) előmozdítására, az innováció támoga-

tásának biztosításával egyidejűleg (ld. MI-rendelet 1. preambulumpontja). A rendelet egyes szabályait már 2025. február 2-től alkalmazni kell (113. cikk), ezért fontos, hogy az érintettek mielőbb megismerjék a rájuk vonatkozó rendelkezéseket, amihez a jelen tanulmány segítséget kíván nyújtani, mivel a mesterséges intelligencia használata a fordítói szakmában is terjed, különösen 2022 novemberétől, amióta az *OpenAI* nevű cég által fejlesztett *ChatGPT* ingyenes verziója elérhető az interneten. Ennek népszerűségét Eszenyi (2023) kutatása is alátámasztja, amelynek keretében többek között hét fordítóval készített interjúban az interjúalanyok gépi fordítással kapcsolatos attitűdjét is vizsgálta; a *ChatGPT*-t három fordító 11 alkalommal említette, noha külön kérdésként nem szerepelt (2023: 172).

Az MI és a szerzői jog kapcsolatával a hazai szakirodalom is foglalkozott – például Gyertyánfy (2023) –, azonban az MI-nek a fordítások szerzői jogára gyakorolt, illetve várható hatása nem áll a kutatók figyelmének középpontjában. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy az MI – mint látni fogjuk – jelenleg nem lehet szerzői jogok alanya, ez azonban megváltozhat a jövőben, és vannak, akik ezt szorgalmazzák is. A jelen tanulmány rövid történeti áttekintést ad a szerzői jog kialakulásáról, majd a hatályos szabályozásról, ezt követően pedig a jövőben lehetséges szabályozási irányokat veszi számításba, különös tekintettel a fordítások és az MI viszonyára.

2. Történeti háttér

„Fordító és szerző nem rokon-é?” – teszi fel a kérdést Janus Pannonius *Aristoteles Argyropylo* című versében, Weöres Sándor fordításában (Kardos 1978: 178). Más fordításban íróról és tolmácsról van szó (ld. V. Kovács 1987), mivel a latin eredetiben használt *interpres* jelenthet ’közvetítőt’, ’tolmácsot’ és ’fordítót’ is, az *auctor* pedig az említettekén kívül ’előd’, ’mester’, ’példakép’, ’tanító’, ’jogi képviselő’, ’tanú’ stb. értelemben is fordítható (Györkösy 1978: 63–64, 294). A versben Giovanni Argiropilo 15. századi humanistáról van szó, aki hírnevét többek közt Arisztotelész munkáinak latinra fordításával szerezte. Az ókori Hellász és a reneszánsz Itália kapcsolódásáról érdemes megjegyezni, hogy az i. e. 4. századi Hellász és a 15. századi Itália volt az a két kitüntetett történelmi korszak a Nyugaton, amikor a képzőművészek egyszerű kézművesekből a művészek rangjára emelkedtek (Wittkower és Wittkower 1996: 19). A modern szerzői jog szerző-fogalma azonban a romantika korában gyökerezik (Sik 2018: 175), amely a fentebb elemzett korokhoz képest tág teret ad a művész képzeletének, szeszélyeinek, önkifejezésének (Wittkower és Wittkower 1996: 398). Művészetének forrása immár nem az isteni ihlet, hanem saját tehetsége (Sik 2018: 175). A művészet és a szerzői jog kapcsolatának további megvilágítására idézhetjük Hans Belting művészettörténészt, aki szerint „a fikció is világgá formált megnyilatkozás; lehet, hogy a művészet története a fikciók történeteként is megírható” (Belting 2006: 220). A jog szintén tekinthető művészetnek és fikciónak is. Mezei Péter szavaival: „A jog fikció, a szerzői jog

pedig a jogi fikciók kiváló példája” (Mezei 2021: 126). Celsus szerint a római *ius* „a jó és méltányos művészete” (*ars boeni et aequi*; idézi: Földi és Hamza 1996: 68), ahogy azt a latin *ars* is kifejezi, amely egyszerre jelentette a mesterséget, a művészetet, a tudományt, az ezekben szerzett jártasságot, a tehetséget és a művet is (Györkösy 1978: 55). Ezek alapján a jog, és így a szerzői jog története is megírható a fikciók történeteként. Jelen tanulmány szempontjából a kérdés az, hogy a szerzőség mint fikció kiterjeszhető-e az MI-re, illetve a mű fogalma az MI által létrehozott alkotásokra?

Az elméleti fejtegetések szükségességét maga a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (a továbbiakban: Szjt.) teremti meg, mivel az 1. § (2) bekezdésében csupán annyit mond ki, hogy „[s]zerzői jogi védelem alá tartozik – függetlenül attól, hogy e törvény megnevezi-e – az irodalom, a tudomány és a művészet minden alkotása.” Ezután a törvény pusztán egy példálózó – tehát nem taxatív – felsorolást ad a szóba jöhető alkotásokról, azonban magának az alkotásnak, a műnek a fogalmi elemeit nem definiálja. Ezek kimunkálása tehát, amint azt Lontai et al. (2017) is hangsúlyozza, az ítélkezési gyakorlatra és az elméletre marad, ideértve a művészi-szakmai megközelítéseket is (2017: 55). Ez alapján a szerző és a mű fogalomtörténetének elemzése a jog számára is tanulságokkal szolgálhat, de ezek részletesebb vizsgálata a jelen tanulmány kereteit meghaladná, ezért a következőkben a fordításokra vonatkozó hatályos szerzői jogi szabályozás tömör ismertetésére és az MI térnyerésével felmerülő, a fordítások szerzői jogi aspektusait érintő kérdések és lehetséges válaszok felvázolására szorítkozik, különösen a magyarországi és az európai uniós fejlemények tükrében.

3. A fordítás mint mű a szerzői jogban

Ami a szabályozás nemzetközi szintjét illeti, már az irodalmi és a művészeti művek védelméről szóló 1886. szeptember 9-i Berni Egyezmény (Berni Unió Egyezmény, BUE) is védelemben részesítette a fordításokat. A BUE Párizsban, 1971. július 24. napján felülvizsgált szövegének kihirdetéséről szóló 1975. évi 4. törvényerejű rendelet az egyezmény 2. cikk (3) bekezdésének idevágó rendelkezéseit az alábbi szöveggel hirdette ki: „Az eredeti mű szerzőjét megillető jogok sérelme nélkül az eredeti művel azonos védelemben részesül a fordítás, az adaptálás, a zenei átírás és irodalmi vagy művészeti műnek másfajta átdolgozása.” Magyarország tagja továbbá a Szellemi Tulajdon Világszervezetének is (*World Intellectual Property Organization*, WIPO), amelynek az 1996-ban, Genfben aláírt Szerzői Jogi Szerződését itthon a 2004. évi XLIX. törvény hirdette ki. Ez a fordításokat nem említi, azonban visszaul a BUE-re, ahogy a Kereskedelmi Világszervezet (*World Trade Organization*, WTO) keretében született, a szellemi tulajdon kereskedelemmel összefüggő kérdéseit szabályozó egyezmény (*Treaty on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*, TRIPS) is (kihirdette az 1998. évi IX. törvény).

Az Európai Unió (EU) szerzői jogi *acquis*-ja nem tartalmaz külön szabályozást a fordításokra, de utal többek között az említett nemzetközi egyezményekre, így a fordítások az EU-ban is védelmet élveznek. Az Európai Unió Bíróságának (EUB) esetjoga szintén tartalmaz releváns elemeket a fordítások szerzői jogi védelmével kapcsolatban, amint azt az alábbiakban látni fogjuk.

A nemzetközi és európai uniós jogszabályoknak megfelelően a magyar Szjt. 4. § (1) bekezdése kimondja, hogy „a szerzői jog a mű alkotóját, azaz a szerzőt illeti meg.” A (2) bekezdés szerzői jogi védelemben részesíti továbbá „az eredeti mű szerzőjét megillető jogok sérelme nélkül más szerző művének átdolgozását, feldolgozását vagy fordítását is, ha annak egyéni, eredeti jellege van.” A fordításon is fel kell tüntetni viszont az alapul szolgáló mű szerzőjének nevét [12. § (2) bek.]. A jelen tanulmány témája szempontjából a két legfontosabb fogalom, amelyeket tisztázni szükséges, a mű és a szerző.

Ahogy a bevezetőben már szó volt róla, az Szjt. nem adja meg a mű fogalmi elemeit, csak példálózó felsorlást ad az alkotásokra. Az 1. § (2) bekezdés a) pontja említi az irodalmi (pl. szépirodalmi, szakirodalmi, tudományos, publicisztikai) műveket. Tehát nem bármely alkotás minősül műnek a szerzői jog szempontjából, hanem csak az irodalom, a tudomány és a művészet területén keletkezett alkotások, és ezek is csak akkor, ha egyéni, eredeti jellegük van. Azonban az egyéni, eredeti jelleget sem definiálja a törvény. Az 1. § (3) bekezdéséből annyi megállapítható, hogy a szerző szellemi tevékenységéből fakad az alkotás egyéni, eredeti jellege, a védelem pedig „nem függ mennyiségi, minőségi, esztétikai jellemzőktől vagy az alkotás színvonalára vonatkozó értékítéllettől.” Azaz a szerzői jog a formát, kockázat és nem a tartalmat védi. Jogpolitikai okokból szintén kizártak a szerzői jogi védelem köréből „a jogszabályok, közjogi szervezetszabályozó eszközök, a bírósági vagy hatósági határozatok, a hatósági vagy más hivatalos közlemények és ügyiratok, valamint más hasonló rendelkezések” [1. § (4) bek.], a sajtótermékek közleményeinek alapjául szolgáló tények vagy napi hírek [1. § (5) bek.], „valamely ötlet, elv, elgondolás, eljárás, működési módszer vagy matematikai művelet” [1. § (6) bek.] és a folklór kifejeződései sem [1. § (7) bek.]. A Szerzői Jogi Szakértő Testület (a továbbiakban: SZJSZT) SZJSZT-03/09. ügyszámú szakvéleménye is megerősíti, hogy „a szerzői jog a szellemi alkotás sajátos, a szerző szellemi tevékenységéből fakadó egyéni-eredeti jellegét illeti meg, az ortalom tehát formavédelmet jelent: a megfogalmazás egyediségét védi.”

A fordítások esetében némileg más az egyéni-eredetiség megítélése, mivel esetükben másodlagos (származékos) alkotásokról van szó. Az Szjt. 29. § második mondata szerint: „Átdolgozás a mű fordítása, színpadi, zenei feldolgozása, filmre való átdolgozása, a filmalkotás átdolgozása és a mű minden más olyan megváltoztatása is, amelynek eredményeképpen az eredeti műből származó más mű jön létre.”

Az SZJSZT-45/2000. ügyszámú esetben a szakértői testületnek angol nyelvű orvosi folyóiratokból származó szakcikkek magyar nyelvű fordításairól kellett eldöntenie, hogy szerzői jogi védelem alá esnek-e. A per időpontjában hatályos szer-

zői jogi törvény végrehajtására kiadott – 1999. szeptember 1-től már nem hatályos – 3/1969. (XII.29.) MM. rendelet 3. § (2) bekezdése még úgy rendelkezett, hogy valamely műről készített szó szerinti nyers szövegfordítás szerzői jogi védelemben nem részesül. Az SZJSZT általános elvként leszögezte, hogy „valamely fordítás önálló szerzői műként /önálló szellemi alkotásként/ való elismerése nem a műfajtól, hanem a fordítói tevékenység színvonalától, illetve jellegétől függ”. Itt tehát megjelenik a tartalom minősége, illetve színvonala mint *differentia specifica*, amely alapján az SZJSZT elhatárolta „a védelmet nem élvező szó szerinti szövegfordítást /nyersfordítás/ attól a fordítástól, amely – bár szakirodalmi műről készült – hordoz a megformálásában, stílusában, szakmai kifejezőképességében olyan egyedi, eredeti jelleget, amely a szerzői jogi védelemre alkalmassá teszi.” A testület a fordításokat végül szerzői jogi védelmet érdemlő alkotásoknak ítélte, amelyek egyediségét „a latin, illetve angolszász szakirodalomból átvett idegen szakszavak, és a »magyarosított« orvosi kifejezések kombinációja adja, [...] mivel olvasmányossá teszi a magyar cikk egészét, szemben a kifejezetten száraznak mondható eredeti szövegekkel.” Az olvasmányosabbá tétel célja a szakvélemény egy későbbi pontjából hámozható ki, miszerint népszerűsítő jelleggel tárja a témát a magyar olvasó elé. A testület szerint a tárgyi fordítások „ötvözik az orvosilag elfogadott műszavakat, melyek sok esetben egy nem orvosi képzettséggel rendelkező olvasó számára is egyértelműek, ugyanakkor számos kifejezésre korrekt, és igen kifejező, szakszerű magyar kifejezéseket tartalmaznak.” A testület továbbá egy tetszőlegesen kiválasztott bekezdésről hét különböző fordítást hasonlított össze, melyekről megállapította, hogy „stílusukban, interpretációjukban karakteresen különböznek egymástól,” de mind egyéni, eredeti jellegű alkotás. A testület a fordítások céljának azt tekintette, hogy a célközönséget képező „házi orvosi, illetve magas szintű egészségügyi képzettséggel rendelkező olvasókör” a cikkekben leírt eljárásokat megismerje és értékelni tudja. A szakvélemény rögzítette, hogy „a cikkek szóhasználata megfelel a magyar orvosi szaknyelv szokásainak, az eredeti cikkek gondolatait helyesen ülteti át. A magyar szöveg megformálásában a magyar orvosi kifejezések gyakorlatának megfelel, és így alkalmas arra, hogy a cikkeket csak magyar nyelven megismerő szakember a tartalomról helyes képet alkosson.”

A fenti értékelésben tehát a testület vizsgálta a tartalmat, a stílust, a regisztert, a terminológiát, és azt is, hogy a fordítás megfelel-e a célközönség igényeinek. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a fordítások ekvivalensnek tekinthetők a forrásnyelvi szövegekkel a Klaudy (1999) által használt kommunikatív ekvivalencia értelemben, bár kérdéses, hogy az ennek részét képező funkcionális ekvivalencia megvalósul-e, mivel a magyar fordítás a testület szerint olvasmányosabb lett a téma népszerűsítése céljából az angol eredeti cikkek szűk szakmai közönségnek szóló száraz megfogalmazásához képest, azaz nem feltétlenül ugyanazt a szerepet tölti be a célnyelvi olvasók körében, mint a forrásnyelvi olvasók körében. E kérdés eldöntésére itt nincs mód. Annyi megállapítható, hogy amennyiben a fordítások „igazi egyediségét” az adta, hogy a fordító kombinálta a latin, az angol és a „magyarosított” orvosi kifejezéseket, akkor a terminológiai munka is megalapozhatja

a fordítás szerzői jogi védelmét. Ezt megerősíteni látszik az SZJSZT egy másik ügyben kifejtett szakvéleménye, amely nem zárja ki jogszabályok, szabadalmi leírások, hivatalos iratok – azaz az Sztj. 1. § (4) bekezdésében foglalt kivételek – szakfordításának szerzői jogi oltalmát. Ezek „a szakmai fogalmak értékelő összevetéséből (például jogintézmények elnevezésének összevetése a mögöttes tartalommal) adódó alkotó tevékenység miatt műfordításnak” minősülhetnek, és ilyenkor oltalmat élveznek akkor is, ha az elsődleges alkotás abból kizárt (Lontai et al. 2017: 64). A nyersfordítások mint szó szerinti fordítások azonban nem részesülnek oltalomban. Egy perben (BDT 2004,977.) például a bíróság nyersfordításnak minősítette egy termék használati utasításának fordítását (Lontai et al. 2017: 63). Kérdéses, hogy egy használati utasításnál elképzelhető-e szakmai fogalmak olyan értékelő összevetése, mely alkotó tevékenységnek minősülve megalapozhatja az oltalomra jogosultságot? A szó szerinti fordítás is nehezen definiálható, különösen arra tekintettel, hogy szakfordításnál a terminológiai munka során terminusokat megfeleltetünk, és nem fordítunk; fogalmi azonosság esetén egyszerű behelyettesítésről van szó (Tamás 2019: 12).

Az EUB esetjogát segítségül hívva azt látjuk a 2009-ben született *Infopaq*-ítéletben (Case C-5/08), hogy a bíróság egy újságcikkkel kapcsolatban rögzítette, hogy az a szerző szellemi alkotásaként műnek minősül, azonban az azt alkotó egyes szavakra nem terjed ki a védelem, „kizárólag e szavak kiválasztásán, elrendezésén és kombinációján keresztül van lehetősége a szerzőnek alkotó szelleme eredeti módon történőkifejezésére és olyan eredmény létrehozására, amely szellemi alkotásnak tekinthető” (ld. az ítélet 45. pontja). A *Painer*-ügyben született 2001-es ítélet (Case C-145/10) a fotóművészeti alkotások kapcsán hangsúlyozta, hogy az eredeti alkotás a szerző személyiségét tükrözi, „amely a szerzőnek a fénykép létrehozása során hozott szabad és kreatív döntéseiben jut kifejeződésre” (ld. az ítélet 94. pontja). A szakirodalom szerint azonban a portréfotókkal ellentétben például az okmányirodákban készülő igazolványképek aligha rendelkezhetnek egyéni, eredeti jelleggel, mivel „a lehető legegységesebb beállítással készülnek, nem lehet játszani a fényekkel, sem a háttérrel, és nincs lehetőség díszletek használatára sem” (Legeza 2023: 62). Bár a fordítások nehezen vethetők össze az újságcikkkel és még kevésbé a fényképekkel, egy használati utasítás fordításában is szükséges a szavak kiválasztása, elrendezése és kombinációja, amely önmagában is jelent némi mozgásteret, döntési szabadságot, de a fordító személyiségét minden bizonnyal nem fogja tükrözni. Azonban az is feltételezhető, hogy még egy használati utasításról sem készülne két teljesen megegyező fordítás, ha több fordítót bízánk meg a feladattal, tehát valamekkora választási szabadsága itt is van a fordítónak.

A fent elemzett orvosi szakcikk olvasmányossága kapcsán felmerül az olvashatóságnak az explicitációs hipotézishez való viszonya is, amellyel kapcsolatban Klaudy (1999) felveti, hogy szakmai szövegek fordítása esetén „az olvasmányosságra törekvés ellentétbe kerülhet a hitelességre való törekvéssel” (1999: 120). Ez pedig elvezet a fordító láthatóságának, illetve láthatatlanságának problémájához: ha a szerzői jogi védelem kritériuma, hogy a fordítás tükrözze a fordító sze-

mélyiségét, amely kreatív döntésekben nyilvánul meg, és ennek a kritériumnak eleget tesz akár a szakkifejezések olvashatósága céljából történő kombinálása is, akkor felmerül, hogy a fordítók érdekeltnek lesznek-e akár a hitelességük árán is megjeleníteni személyiségüket az olvashatóságot könnyítő explicitáció gyakoribb alkalmazásával a fordításaik szerzői jogi védelemben részesítésének szem előtt tartásával, különösen, ha az MI-vel versenyezve kell bizonyítani az emberi kreativitást? Az explicitáció mint fordítási univerzálé kapcsán említhető House (2008) nézete is, aki a fordító potenciális készletét, hogy műveleteivel beavatkozzon a fordítási szöveg létrejöttébe, ugyancsak univerzálisnak tekinti (House 2008: 16). Emlékeztet ez azon reneszánsz kori festők gyakorlatára, akik belefestették magukat a kép jelenetébe, egyfajta szignatúraként, illetve azért, mert az alkotó a történet részesévé akart válni (Mátis 2014: 49). Érdekes azt is megjegyezni, hogy a latin *persona* nemcsak személyt, hanem álarcot is jelent (Györkösy 1978: 413), ami az Erving Goffman-i értelemben vett 'arc' megőrzésének a problémáját (Wilson 1990: 21) is felvillantja az MI személyiségéről szóló viták keresztútjában, amiről a következőkben lesz szó.

4. Az MI és a szerzőség

Mindenekelőtt a mesterséges intelligencia fogalmát szükséges tisztázni, azonban az MI-nek nincs egységesen elfogadott definíciója. A témánk szempontjából releváns legfrissebb szakirodalmat áttekintve Eszenyi (2023) a következőképpen definiálja a mesterséges intelligenciát: „ember által tervezett és programozott, algoritmikus elveken működő, önálló tanulásra és alkalmazkodásra képes gépi intelligencia, amely magában foglalhatja többek közt a szövegértést, tanulást, érvelést, kreativitást vagy problémamegoldást kívánó tevékenységek végzését. Általános értelemben az információ befogadását, tárolását, feldolgozását is jelenti” (2023: 194). Az MI alapú fordítás a gépi fordítás (másnéven automatikus fordítás) egy fajtája, a gépi fordítás pedig olyan folyamat, amely „során egy számítógépes szoftver fordít egy szöveget a forrásnyelvről a célnyelvre, közvetlen emberi beavatkozás nélkül. Főbb fajtái a szabályalapú, a statisztikai, és a napjainkban leginkább elterjedt mesterséges intelligencián, és azon belül gépi tanuláson alapuló neurális gépi fordítás” (2023: 193). Ehhez képest találkozni olyan szakirodalmi állásponttal is (Moneus és Sahari 2024), amely szerint az MI-fordítás (*AI-translation*) ugyanaz, mint a gépi fordítás (*machine translation*), bár a hivatkozott szerzőpáros ennél részletesebb definíciót nem ad.

Az egykori Innovációs és Technológiai Minisztérium által készített, *Magyarország Mesterséges Intelligencia Stratégiája 2020–2030* címet viselő, 2020-as kormányzati anyag utal arra, hogy az MI „betáplált adatok alapján önmagukat tanítani és javítani képes algoritmikus rendszerek összessége” (6. oldal), továbbá „az emberi intelligencia valamely részének leképezésére alkalmas szoftver, amely képes támogatni vagy autonóm módon ellátni észlelési, értelmezési, döntési vagy cselekvé-

si folyamatokat” (9. oldal). A dokumentum leszögezi, hogy csak az ún. „szűk” mesterséges intelligenciára vonatkozik, azaz olyan rendszerekre, „amelyek csak egy-egy területét képesek leképezni az emberi intelligenciának. Az emberi intelligencia teljességét leképezni képes ún. »általános« MI kutatása jelenleg még annyira fejletlen és bizonytalan, hogy az alábbiak nem vonatkoznak rá” (uo.). A *ChatGPT* is az ún. szűk vagy gyenge (*narrow/weak*) MI körébe tartozó, nagy nyelvi modelleken (*Large Language Models*, LLM) alapuló, *text-to-text* generatív MI, amelynek prototípusát az *OpenAI* 2022 novemberében indította (Csősz 2023: 66), így ezt a 2020-as magyar MI-stratégiai dokumentum külön nem nevesítette, illetve az MI szellemi tulajdonjogára és szerzői jogot érintő vonatkozásaira sem tér ki.

Az EU Bizottsága 2018-ban kezdte el érdemben kidolgozni az MI szabályozásának jogi kereteit. Igaz, hogy a Bizottság már 2017-ben több dokumentumban is hangsúlyozta az MI jelentőségét például az iparban és a robotikában (ezeket részletesebben bemutatja Ritó 2021: 36–38), azonban az MI definícióját először a 2018-ban a Bizottság által kiadott, *A közös európai adattér kialakítása felé* című közleményben (EB 2018) leheljük fel. A közlemény az MI-t úgy határozta meg, mint amely „intelligens viselkedésre utaló rendszereket takar, amelyek konkrét célok eléréséhez elemzik a környezetüket és – bizonyos mértékű autonómiával – intézkedéseket hajtanak végre” (1. o.). A dokumentum csak mintegy mellékesen, lábjegyzetben említi, hogy az MI „felhasználása a művek létrehozásában felvetheti a szellemi tulajdonjogok kérdését, például a szabadalmazhatóságra, a szerzői jogokra és a tulajdonjogokra vonatkozóan” (18. o.). Szintén 2018-ban a Bizottság létrehozott egy ún. magas szintű független szakértői csoportot, amely 2019-ben elfogadott egy etikai iránymutatást (MSZFCS 2019) az MI-re vonatkozóan. A dokumentum meghatározása szerint az MI-rendszerek

... emberek által megtervezett szoftverrendszerek (és lehetőség szerint hardverrendszerek), amelyek összetett céljukra tekintettel a fizikai vagy a digitális dimenzióban úgy működnek, hogy a környezetüket adatszerzés révén észlelik, értelmezik a gyűjtött strukturált és nem strukturált adatokat, ismereteik alapján érvelnek vagy ezekből az adatokból származó információkat dolgoznak fel, valamint eldöntik, hogy az adott cél eléréséhez melyek a leghatékonyabb intézkedések. Az AI-rendszerek használhatnak szimbolikus szabályokat vagy numerikus modellt is betanulhatnak, és a magatartásukat is megváltoztathatják annak elemzése révén, hogy a korábbi intézkedések hogyan hatottak a környezetre. (2019: 47)

A definícióból az látszik, hogy nem szűkíti le az MI fogalmát a csak bizonyos feladatokat ellátni képes rendszerekre. A szakértői csoport négy etikai elvet is meghatározott, melyeket az MI-nek teljesítenie kell (az emberi autonómia tiszteletben tartása; a kár megelőzése; méltányosság; megmagyarázhatóság), azonban a szerzői jogra külön nem tartalmaz iránymutatást. A Bizottság *Az emberközpontú mesterséges intelligencia iránti bizalom növelése* címet viselő közleményében (EB

2019) üdvözölte a szakértői csoport munkáját, az alábbi hét követelményt tekintve kulcsfontosságúnak: az emberi cselekvőképesség támogatása és emberi felügyelet; műszaki stabilitás és biztonság; adatvédelem és adatkezelés; átláthatóság; sokféléesség, megkülönböztetésmentesség és méltányosság; társadalmi és környezeti jólét; elszámoltathatóság. A szerzői jog terén javaslatokat itt sem fogalmazott meg a Bizottság.

A következő mérőföldkönek a 2020-ban elfogadott, *Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése* című dokumentum (EB 2020) tekinthető, amely visszautal a korábban említett dokumentumokra, és hangsúlyozza, hogy

... a mesterséges intelligencia fő alkotóelemei az „adatok”, valamint az „algoritmusok”. Mesterséges intelligencia hardvereszközökbe is beépíthető. A mesterséges intelligencia részhalmozát jelentő gépi tanulási technikák esetében az algoritmusokat arra tanítják, hogy meghatározott adathalmazok alapján bizonyos mintákat kövessenek egy adott cél eléréséhez szükséges intézkedések meghatározása érdekében. Alkalmazás közben az algoritmusok folytathatják ezt a tanulást. Bár az MI-alapú termékek a környezetük észlelése révén, és előre meghatározott utasításkészlet követése nélkül képesek önálló működésre, viselkedésüket nagyrészt fejlesztők határozzák meg és szorítják keretek közé. Emberek határozzák meg és programozzák be azokat a célokat, amelyeket az MI-rendszernek optimalizálnia kell. (2020: 20)

Az emberközpontú MI tehát továbbra is a szabályozás sarokkövét adja. Az Európai Parlament (EP) 2020. október 20-án állásfoglalást fogadott el *A mesterséges intelligencián alapuló technológiák fejlesztéséhez kapcsolódó szellemi tulajdonhoz fűződő jogok* címmel (EP 2020), amely állásfoglalásban az MI-t olyan technológiának tekinti, amely az Európai Szabadalmi Egyezmény értelmében vett matematikai módszereknek minősülnek, és így csak akkor szabadalmaztathatók, „ha olyan MI-rendszer részeként használják őket, amely hozzájárul valamilyen további műszaki hatáshoz;” továbbá olyan szoftverek képezik alapját, melyeknek „kifejezési formája részesülhet védelemben, a program bármely elemének alapjául szolgáló ötletek, módszerek és elvek pedig nem” (ld. G–H pontok). Hangsúlyozza, hogy egyensúlyt kell teremteni az emberi alkotások ösztönzése és az MI-technológiákba való befektetések ösztönzése között, az előbbi elsődlegességét biztosítandó pedig kijelenti, hogy „nem lenne célszerű az MI-technológiákat jogi személyiséggel felruházni,” mivel az eredetiség elve természetes személyhez kapcsolódik, és mivel a szellemi alkotás a szerző személyiségéhez kapcsolódik (ld. 13–15. pontok). Az EP a szabályozási keret megfelelő jogszabályi formájának a rendeletet tartotta (ld. 3. pont).

A Bizottság által 2021-ben előterjesztett, *A mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok (a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály) megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok módosításáról* szóló javaslat (EB 2021) is a rendeleti formát tartotta szükségesnek, végül ekként fogadták el az EP-

ben is. A javaslat indoklása szerint ennek oka, hogy egyes szabályokat (például a mesterséges intelligencia fogalom meghatározását, a mesterséges intelligencián alapuló egyes káros gyakorlatok tilalmát és az egyes MI-rendszerek osztályozását) célszerű egységesen alkalmazni a tagállamokban (ld. javaslat 8. oldalát).

Az elfogadott MI-rendelet 3. cikk 1. pontja szerint a mesterségesintelligencia-rendszer „olyan gépi alapú rendszer, amelyet úgy terveztek, hogy különböző szintű autonómiával működjön, amely bevezetését követően alkalmazkodóképességet tanúsíthat, és amely a kapott bemenet alapján – explicit vagy implicit célok érdekében – kikövetkezteti, miként generáljon olyan kimeneteket, például előrejelzéseket, tartalmakat, ajánlásokat vagy döntéseket, amelyek befolyásolhatják a fizikai vagy a virtuális környezetet.” A szabályozás kockázatalapú megközelítést alkalmaz: az első kockázati csoportba az elfogadhatatlan kockázattal járó MI-gyakorlatok tartoznak, a második csoportba a nagy vagy magas kockázatú MI-rendszerek, a harmadik csoportba a korlátozott kockázattal, míg a negyedik csoportba a minimális kockázattal járó MI-rendszerek (Tóth 2024: 3). Az emberre kifejezetten veszélyes MI-gyakorlatok tiltottak lennének (ld. MI-rendelet II. fejezet), így például azok, amelyek oly módon manipulálnának személyeket, hogy azok olyan döntést hozzanak, amelyet egyébként nem hoztak volna, és ezáltal jelentős kárt okoznának. A nagy kockázatú MI-rendszereket a rendelet III. fejezete sorolja fel, ide tartoznak például az EU termékbiztonsági jogszabályai hatálya alá tartozó termékekben alkalmazásra kerülő MI-rendszerek, illetve a III. Mellékletben felsorolt 8 területen alkalmazott rendszerek. Ezen rendszerek szolgáltatóira szigorú többletkötelezettségeket ró a szabályozás, például minőségirányítási rendszert kell bevezetniük (17. cikk).

A fordítások szempontjából a korlátozott, illetve minimális kockázatú MI-rendszerekre vonatkozó szabályok a leginkább relevánsak: a rendelet 53. preambulumbekzdése szerint ide tartoznak az olyan MI-rendszerek, „amelyek rendeltetése korábban megszövegezett dokumentumok nyelvezetének javítása például a professzionális hangnem, a tudományos nyelvi regiszter vagy a szövegnek egy bizonyos márkaüzenettel való összehangolása tekintetében,” továbbá a nagyon alacsony kockázati kategória kiterjed „a fájlkezelést szolgáló intelligens megoldásokra, amelyek az indexeléstől kezdve a keresésen, valamint a szöveg- és beszédfeldolgozáson keresztül adatok más adatforrásokkal való összekapcsolásáig számos különféle funkciót magukban foglalnak, vagy az eredeti dokumentumok fordítására szolgáló MI-rendszerekre,” ugyanis az ilyen „MI-rendszer rendeltetése olyan feladat ellátása legyen, amely pusztán az e rendelet egyik mellékletében felsorolt MI-rendszerek céljai szempontjából releváns értékelés előkészítését szolgálja, aminek fogva a rendszer kimenetére gyakorolt lehetséges hatás az elvégzendő értékelésre nézve jelentett kockázat tekintetében nagyon alacsony.”

A kisebb kockázatú MI-rendszerekre enyhébb kötelezettségek vonatkoznának, például tájékoztatási kötelezettség, vagy a manipulált tartalmakkal kapcsolatos közlés (ld. IV. fejezet). A rendelet 50. cikkében foglalt átláthatósági követelmények adott esetben a fordítókat is kötelezhetik, amennyiben az említett cikk (2) bekez-

dése szerint „szintetikus hang-, kép-, video- vagy szöveges tartalmat létrehozó MI-rendszerek [...] szolgáltatóinak biztosítaniuk kell, hogy az MI-rendszer kimeneteit géppel olvasható formátumban jelöljék meg, és azok mesterségesen létrehozottként vagy manipuláltként észlelhetők legyenek”, kivéve például, ha az „MI-rendszerek támogató funkciót töltenek be hagyományos szerkesztés céljára, vagy nem változtatják meg lényegesen az alkalmazó által szolgáltatott bemeneti adatokat vagy azok szemantikáját.” Továbbá, az 50. cikk (4) bekezdése értelmében „az olyan MI-rendszerek alkalmazóinak, amelyek eredetinek vagy valóságosnak tűnő („deepfake”) kép-, hang- vagy videotartalmat hoznak létre vagy manipulálnak, közölniük kell, hogy a tartalmat mesterségesen hozták létre vagy manipulálták.” Ezen rendelkezések értelmezése számos kérdést vethet fel a jogalkalmazásban. Ezért az Európai Bizottságnak iránymutatásokban kell majd meghatároznia a gyakorlati, „mellékelve az MI-rendszerek olyan felhasználási eseteire vonatkozó gyakorlati példák átfogó listáját, amelyek nagy kockázatúak és az olyan felhasználási esetekre vonatkozókat, amelyek nem” (ld. MI-rendelet 53. preambulumbekkezdés).

Említést érdemel még az Európai Bizottság által előkészített, a mesterséges intelligenciával kapcsolatos felelősségről szóló irányelvre vonatkozó javaslat (EB 2022), amely a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály definícióit venné át, a célja pedig, hogy az MI által okozott károk károsultjai ugyanolyan védelemben részesüljenek, mint általában a termékek által okozott károk károsultjai (ld. a dokumentum 2. oldala).

A fenti dokumentumokból, jogszabályokból, jogszabálytervezetekből az a tendencia rajzolódik ki, hogy jogi személyiséggel nem ruházzák fel az MI-t, így a szerzőség sem illelhetné meg. Ez igaz a legtöbb EU-s tagállam jelenleg hatályos jogszabályaira is. Az Szjt. rendszerében szerző szintén csak természetes személy lehet, így nem tekinthető szerzőnek például a „fordító” gép sem, a gépi úton előállított „művek” szerzője pedig a gépbe betáplált program alkotója, de csak akkor, ha ezek a művek eleget tesznek az egyedi-eredeti jelleg kritériumának (Lontai et al. 2017: 74). Ugyanakkor az Egyesült Királyság védelmet biztosít a számítógép által generált műveknek is, a szerzőséget annak tulajdonítva, aki az alkotás elkészítéséhez szükséges lépések megtételét biztosította [ld. *Copyright Designs and Patent Act, Section 9 (3)*], de a személyhez fűződő jogok – név feltüntetése: *Section 79 (2) c*), a mű egységének védelme: *Section 81 (2)* – korlátozottan alkalmazhatók.

Ismert olyan konstrukció, amikor nem csak a természetes szerző egyedi-eredeti jelleggel bíró műve részesül szerzői jogi oltalomban, hanem jogi személyt is megillet. Ilyen az együttesen létrehozott művek esete, amelyeknek „a megalkotásában együttműködő szerzők hozzájárulásai olyan módon egyesülnek [...], hogy nem lehetséges az egyes szerzők jogait külön-külön meghatározni [Szjt. 6. § (2) bek.]. Ekkor „a szerzők jogutódjaként azt a természetes vagy jogi személyt illeti meg a szerzői jog, akinek vagy amelynek kezdeményezésére és irányításával a művet létrehozták, és aki vagy amely azt a saját nevében nyilvánosságra hozta” [Szjt. 6. § (1) bek.]. Különbség tehető továbbá a jogosult és a nevében eljáró személy

között is. A személyhez fűződő jogokat a szerző halála után jogi személy is gyakorolhatja az Szjt. 14. § (2) bekezdése szerint: „a védelmi idő eltelte után a szerző emlékének megsértése címén az érintett közös jogkezelő szervezet vagy szerzői érdek-képviselői szervezet is felléphet olyan magatartás miatt, amely a védelmi időn belül sértené a szerző jogát arra, hogy a művén vagy a művére vonatkozó közleményen szerzőként feltüntessék.”

A fentiek alapján tehát elvileg nem elképzelhetetlen, hogy az MI-re is kiterjedjen a szerzőség – ahogyan állatok vonatkozásában is felmerült lehetőségként, ld. például az ún. majomszefi esetét (Legeza 2023: 80–81) –, amelyet a nevében másik természetes vagy jogi személy gyakorolna, sőt, a szakirodalomban megjelenik a *ChatGPT* promptolásával kapcsolatban a promptoló felhasználó és az MI társszerzőségének lehetősége is (Csósz 2023: 84). Gyertyánfy (2023) felhívja a figyelmet arra, hogy a promptok széles skálán mozoghatnak, az ötlettől a teljes gondolat kifejtésig, amely utóbbi eset „elvileg szerzői művet eredményez” (2023: 46). Ekkor azonban az alkotási folyamatban az MI csak „eszközként szerepel” (2023: 46). Ha az MI-t nem tekintjük is szerzőnek vagy szerzőtársnak, az általa létrehozott eredmények még részesülhetnének oltalomban, bár létezik olyan álláspont, amely ezt a feketedoboz-hatás miatt kizárja (Grad-Gyenge 2023: 342–343).

Mint Csósz (2023) rámutat, az MI tanítási folyamatánál éppen a feketedoboz-hatás kapcsán problémaként merül fel, hogy megválaszolható-e egyáltalán, hogy a generálási folyamat mely pontján valósíthatja meg más művek egyéni-eredeti jellegzetességeinek engedély nélküli felhasználását? A *ChatGPT*-hez hasonló MI ugyanis csak az egyes művek paramétereit mint „digitális absztrakciókat” őrzi, illetve nehéz megállapítani, hogy ezeket az új tartalom generálása során közvetlenül használja-e. Az pedig, hogy egy másik szerző stílusában alkot, önmagában nem valósít meg szerzői jogsértést (Csósz 2023: 77–80). A fordításhoz és a tolmácsoláshoz kapcsolódóan érdekes kérdés lehet, hogy a fordítók és tolmácsok agyában mint „fekete dobozban” (Klaudy 1999: 41) végbemenő folyamatok kutatásához hasonlóan az MI-t, és különösen a *ChatGPT*-t lehet-e például az introspekciós módszerrel kutatni? Ennek megválaszolására itt terjedelmi okokból nem vállalkozhatunk.

További kérdés, hogy az MI (társ)szerzőségének elutasítása esetén részesüljön-e, és ha igen, milyen típusú védelemben az MI által létrehozott eredmény? Az tény, hogy az MI mint részben szoftver, részben adatbázis (Grad-Gyenge 2023: 339–40) rendelkezik szerzői jogi oltalommal. Ha nem gyűjteményes adatbázisról van szó, akkor ún. kapcsolódó/szomszédos jogi védelmet élvezhet az adatbázist előállító természetes vagy jogi személy, azaz „aki vagy amely saját nevében és kockázatára kezdeményezte az adatbázis előállítását, gondoskodva az ehhez szükséges ráfordításokról” [Szjt. 84/A. § (6) bek.], abban az esetben, „ha az adatbázis tartalmának megszerzése, ellenőrzése vagy megjelenítése jelentős ráfordítást igényelt” [Szjt. 84/A. § (5) bek.]. Hasonló érdek az MI által létrehozott tartalom esetében is kimutatható, ami akár indokoltta teheti legalább a szomszédos jogi védelmet (Grad-Gyenge 2023: 339–40). Sik (2018) az adatbázisok szomszédos jogi védelméhez hasonló, *sui generis* jog megalkotása mellett érvel.

Ezzel ellentétben Mezei Péter még 2021-ben is úgy vélte, hogy indokolatlan és korai megpróbálni a szerzői jogi szabályrendszerbe illeszteni az MI-t, illetve a szabályozás nem feltétlenül a legjobb módja az MI kontrollálásának (Mezei 2021: 137). Gyertyánfy (2023) szerint azonban az MI beilleszthető a magyar szerzői jog hatályos rendszerébe: szoftverként szerzői jogi védelemben részesül, bár adatbázisként csak kivételesen (2023: 47), mivel kérdéses az MI kapcsolódó jogi adatbázis védelme, ugyanis véleménye szerint „az MI-rendszereknél általában nem jellemző a jelentős ráfordítás a tanulási készletek megszerzésére”, bár hozzáteszi, hogy „ez a másik két elem tekintetében – ellenőrzés, megjelenítés – lehetséges” (2023: 38). Metzinger (2023) azon a véleményen van, hogy „az MI a jelenlegi, technológiai állapotában [...] nem igényli a polgári jog specifikus szabályozási beavatkozását,” és ezen az általa „igazi”-nak nevezett, öntudatra ébredt MI megjelenése sem fog változtatni, mivel „ugyanúgy beilleszthető lesz a polgári jog éppen aktuális dogmatikai rendszerébe, mint a repülőgép, az internet vagy éppen a Covid-19” (2023: 114–115). További kérdés, hogy ha mégis egy önálló védelmi kategória megalkotása mellett döntenének a jogalkotók, a jogok gyakorlását az MI, a fejlesztő (a programozó vagy a cég), vagy a végfelhasználó gyakorolja-e (Sik 2018: 181). Ez végső soron jogpolitikai döntést igényel.

A *ChatGPT*-t működtető *OpenAI* a *ChatGPT* felhasználási feltételei szerint a felhasználó – az alkalmazandó jogszabályok keretei között – megőrzi tulajdonjogát az input fölött, és megszerzi azt az outputra is. Az outputra vonatkozó minden jogot, jogcímet és érdeket a felhasználóra ruháznak, akinek a felelősséget is viselnie kell. Lehetőség van arra is, hogy aki szerzői jogainak megsértését észleli, jelenthesse ezt a cégnek. Ez a megközelítés arra enged következtetni, hogy az MI-fejlesztőket nem, vagy legalábbis nem elsősorban a szerzői jogok megszerzése motiválja, így nem kell tartani attól, hogy a szerzői jogi vagy kapcsolódó védelem hiánya visszatartaná őket a további fejlesztésektől. A fordításokra nézve mindez azt jelenti, hogy amennyiben a forrásnyelvi szöveg átdolgozására (fordítására) a fordítónak engedélye van, például megbízási szerződésben, a *ChatGPT* használható fordításra az egyéb jogszabályok (pl. a személyes adatok védelmére vonatkozó jogszabályok) sérelme nélkül, az így keletkezett fordítás mint mű szerzője pedig a fordító lesz, legalábbis, ha senki nem kérdőjelezi meg annak egyéni-eredeti jellegét, mint például a korábban tárgyalt nyersfordítások esetén. Itt azonban nagy jelentősége lehet a promptok kreativitásban játszott szerepének megítélésében, ahogyan arra fentebb már utaltunk. Elképzelhető továbbá, hogy a megbízási szerződés kizárja az MI használatát a fordítás során, ezen szerződéses viszonyok feltárása azonban szintén további kutatásokat igényel (néhány magyar fordító informális közlése szerint gyakran ez a helyzet, vagy nincs is szerződéses rendelkezés a gépi fordításra).

5. Összefoglalás

A történeti áttekintés keretében idézett, Janus Pannonius által felvetett kérdés latin eredetijében a rokonok szó megfelelője, a *consanguinei* elsősorban a vérrokonokra utalt Györkösy (1978: 128), a szerző és a fordító/tolmacs közti viszonyban viszont nyilvánvalóan inkább szellemi rokonságról lehet szó. Az MI és alkotója, illetve az MI és az általa létrehozott fordítás eredetijének szerzője között akár szellemi rokonságot tételezni is inkább „fikcionális beszédmódnak” (Bernáth 2022: 49) volna tekinthető. Ilyen fikcionális beszédmódnak tekinthető az MI mint eszköz megszemélyesítése, amely Eszenyi (2023) említett interjúkutatásának tanúsága szerint is visszatérő motívum volt az egyes narratívákban (2023: 74). A jogelméleti szakirodalom alapján az MI felruházása a szerzőséggel azért sem indokolt, mert egyszerűen nincs is szüksége rá: egyrészt nem rendelkezik énnel, így még a feketedobozhatás által biztosított kreatív mozgástér sem lehet az önkifejezés eszköze (Mezei 2021: 137). Továbbá, az MI-t eleve arra hozták létre, hogy a promptoknak megfelelően alkosson, ráadásul az emberi élet végességének korlátja nélkül, így szinte végtelen mennyiségű alkotást készíthet (Sik 2018: 180), ami ellentmond a szerzői jog azon alapvető törekvésének, hogy az emberi alkotást ösztönözze (Grad-Gyenge 2023: 337–8). Morálfilozófiai alapon Bernáth (2022) amellet érvel, hogy „a nemtudatos autonóm ágensek nem lehetnek morálisan felelősek” (Bernáth 2022: 45). Érdemes utalni arra is, hogy a szerzői jogban a személyhez fűződő jogok angol megfelelője a *moral rights*, az erkölcsi érvek jogpolitikai értékelése ezért sem elhanyagolható.

Összességében, a *ChatGPT* és az MI által generált tartalmak egyre növekvő népszerűsége inkább óvatosságra kell, hogy készítse a jogalkotót, mielőtt paradigmaváltást eszközölne a szerzői és akár a személyiségi jogok rendszerében, így a Mezei (2021) által említett kivárás taktikája („*wait-and-see approach*”) lehet a legbőlcsebb döntés a jelen helyzetben (Mezei 2021: 138), az EU-s jogalkotás kimenetelére is figyelemmel. Ennek fényében kell majd a magyar MI-stratégiát is felülvizsgálni, különösen, mivel a rendeletek a tagállamok jogában kötelezően, közvetlen hatállyal alkalmazandók, az irányelvek célkitűzéseit pedig a tagállamoknak át kell ültetniük belső jogrendszerükbe, márpedig az áttekintett tervezetek nemcsak a szűk, hanem az általános MI-re is vonatkoznának. Egyelőre azonban az MI a szerzők és a fordítók/tolmacsok „rokonságát” nem látszik veszélyeztetni.

Irodalom

- Belting, H. 2006. *A művészettörténet vége*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Bernáth L. 2022. Miért ne tulajdonítsunk semmilyen felelősséget tudattal nem rendelkező mesterséges intelligenciának? *Magyar Filozófiai Szemle* 66. évf. 4. szám. 35–53.
<http://real.mtak.hu/173375/1/BernC3A1th-LC3A1szLC3B3-MiC3A9rt-ne-tulajdonC3ADtsunk-semmilyen-felelC591ssC3A9get-tudattal-nem-rendelkezC591-mestersC3A9ges-intelligenciC3A1nak.pdf> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)

- Csőszt G. 2023. Áttekintés a Generatív Mesterséges Intelligenciák szerző jogi kérdéseiről. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 18. (128.) évf. 2. szám. 64–87.
<https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/files/kiadv/szkv/szemle-2023-2/03-csosz-gergely.pdf> (utolsó megtekintés: 2024. 10.28.)
- Eszenyi R. 2023. *Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében – Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Földi A., Hamza G. 1996. *A római jog története és intézményei*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Grad-Gyenge A. 2023. A mesterséges intelligencia által generált tartalmak értelmezésének lehetőségei a szerzői jog útján. *Magyar Jog* 70. évf. 6. szám. 337–345.
<https://szakkikadatbazis.hu/doc/2441007> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- Gyertyánfy P. 2023. A mesterséges intelligencia hatályos szerzői jogi törvényünk szerint. *Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle* 18. (128.) évfolyam 6. szám. 34–48.
<https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/files/kiadv/szkv/industrial-property-and-copyright-review-2023-6/02-gyertyanfypeter.pdf> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- Györkösy A. 1978. *Latin-magyar szótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- House, J. 2008. Beyond Intervention: Universals in Translation? *trans-kom* Vol. 1. No. 1. 6–19.
<https://d-nb.info/999838377/34> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- Kardos T. (szerk.) 1978. *Janus Pannonius versei*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica Kiadó.
- Legeza D. (szerk.) 2023. *Szerzői jog mindenkinek*. Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala.
https://www.sztnh.gov.hu/sites/default/files/szerzoi_jog_mindenkinek_2023_web.pdf (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- Lontai E., Faludi G., Gyertyánfy P., Vékás G. 2017. *Polgári jog – Szerzői jog és iparjogvédelem*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Mátis R. 2014. *Festő és modell ugyanaz avagy miért festi magát a festő*. DLA értekezés.
<https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14661/matis-rita-dla-2016.pdf> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- Metzinger P. 2023. A mesterséges értelem általános polgári jogi értelmezéséről. *Jogtudományi Közlemény* 78. évf. 3. szám. 113–124.
<https://szakkikadatbazis.hu/doc/8337871> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- Mezei K., Träger A. 2024. Kockázatok és reziliencia az online platformok és a mesterséges intelligencia európai uniós szabályozásában. *MTA Law Working Papers* 2024/1. 1–15. Társadalomtudományi Kutatóközpont (MTA Kiválósági Kutatóhely).
<https://jog.tk.hu/mtalwp/kockazatok-es-reziliencia-az-online-platformok-es-a-mestersleges-intelligencia-europai-unios-szabalyozasaban?download=pdf> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- Mezei P. 2021. 'You Ain't Seen Nothing yet' – Arguments against the Protectability of AI-generated Outputs by Copyright Law. *MTA Law Working Papers* 2021/16. 1–14. Társadalomtudományi Kutatóközpont (MTA Kiválósági Kutatóhely).
<https://jog.tk.hu/mtalwp/you-aint-seen-nothing-yet-arguments-against-the-protectability-of-ai-generated-outputs-by-copyright-law?download=pdf> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- Moneus, A. M., Sahari, Y. 2024. Artificial intelligence and human translation: A contrastive study based on legal texts. *Heliyon* Vol. 10. No. 6. 1–14.
<https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e28106> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)

- Rító E. 2021. Mesterséges intelligencia az Európai Unió stratégiai és szabályozási dokumentumainak tükrében. *Közigazgatási és Infokommunikációs Jogi PhD Tanulmányok* 2. évf. 1. szám. 33–47.
<https://doi.org/10.47272/KIKPhD.2021.1.3>
- Sik, C. P. 2018. Artificial Intelligence and Copyright: The Authors' Conundrum. *WIPO-WTO Colloquium Papers* Vol. 9. 173–185.
https://www.wto.org/english/tratop_e/trips_e/colloquium_papers_e/2018/chapter_13_2018_e.pdf (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- Tamás D. 2019. *Bevezetés a jogi terminológiába a terminológus szemüvegén át*. Budapest: Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Zrt.
https://www.offi.hu/sites/default/files/media/files/bevezetes_a_jogi_terminologiaba.pdf (utolsó megtekintés: 2024. 09. 06.)
- Tóth A. 2024. Az Európai Unió Mesterséges Intelligencia Törvényéről. *Gazdaság és Jog* 32. évf. 5–6. szám. 3–11.
<https://szakikkadatbazis.hu/doc/1695773> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- V. Kovács S. 1987. *Janus Pannonius összes munkái*. Budapest: Tankönyvkiadó Vállalat.
<https://mek.oszk.hu/06700/06722/06722.htm#617> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- Wilson, J. 1990. *Politically Speaking*. Oxford: Basil Blackwell.
- Wittkower, R., Wittkower, M. 1999. *A Szaturnusz jegyében. A művész személyisége az ókortól a francia forradalomig*. Budapest: Osiris Kiadó.

Források

- Copyright Designs and Patent Act 1988*.
<https://assets.publishing.service.gov.uk/media/60180c2b8fa8f53fc62c5897/Copyright-designs-and-patents-act-1988.pdf> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- EB 2018. = *A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. A közös európai adattér kialakítása felé*. Brüsszel, 2018.4.25. COM(2018) 237 final.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52018DC0237> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- EB 2019. = *A Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának. Az emberközpontú mesterséges intelligencia iránti bizalom növelése*. Brüsszel, 2019.4.8. COM(2019) 168 final.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019DC0168&from=BG> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- EB 2020. = *Fehér könyv a mesterséges intelligenciáról: a kiválóság és a bizalom európai megközelítése*. Brüsszel, 2020.2.19. COM(2020) 65 final.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0065> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- EB 2021. = *Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok (a mesterséges intelligenciáról szóló jogszabály) megállapításáról és egyes uniós jogalkotási aktusok módosításáról*. Brüsszel, 2021.4.21. COM(2021) 206 final, 2021/0106 (COD)
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52021PC0206>

- EB 2022. = *Javaslat. Az Európai Parlament és a Tanács irányelve a szerződésen kívüli polgári jogi felelősségre vonatkozó szabályoknak a mesterséges intelligenciához való hozzáigazításáról (a mesterséges intelligenciával kapcsolatos felelősségről szóló irányelv)*. Brüsszel, 2022.9.28. COM(2022) 496 final 2022/0303 (COD)
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0496>
(utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- EP 2020. = *Az Európai Parlament 2020. október 20-i állásfoglalása a mesterséges intelligencián alapuló technológiák fejlesztéséhez kapcsolódó szellemi tulajdon-jogokról (2020/2015(INI))*.
https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0277_HU.pdf (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- EUB 2001. = Case C-145/10 *Eva-Maria Painer v. Standard Verlags GmbH*
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:62010CJ0145>
(utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- EUB 2009. = Case C-5/08 *Infopaq International A/S v. Danske Dagblades Forening*
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:62008CJ0005>
(utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- ITM 2020. = *Magyarország Mesterséges Intelligencia Stratégiája 2020–2030*.
<https://digitalisjoletprogram.hu/files/2f/32/2f32f239878a4559b6541e46277d6e88.pdf>
(utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- MI-rendelet = *Az Európai Parlament és a Tanács 2024. június 13-i (EU) 2024/1689 rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról (a mesterséges intelligenciáról szóló rendelet)*.
https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401689 (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- MSZFCS 2019. = *Az Európai Bizottság által 2018 júniusában létrehozott, mesterséges intelligenciával foglalkozó magas szintű független szakértői csoport megbízható mesterséges intelligenciára vonatkozó etikai iránymutatása*.
https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/plmrep/COMMITTEES/JURI/DV/2019/11-06/Ethics-guidelines-AI_HU.pdf (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- OpenAI *Terms of Use*, <https://openai.com/policies/terms-of-use> (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- SZJSZT 2009. = A Szerzői Jogi Szakértő Testület szakvéleményei. Reklámötlet és kreatív koncepció szerzői jogi védelme. Ügyszám: SZJSZT-03/09.
https://www.szjstn.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenyek_pdf/szjszt_szakv_2009_03.pdf (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)
- SZJSZT 2000. = A Szerzői Jogi Szakértő Testület szakvéleményei. Orvosi cikkek fordításainak szerzői jogi védelme. Ügyszám: SZJSZT 45/2000.
https://www.szjstn.gov.hu/sites/default/files/SZJSZT_szakvelemenyek_pdf/szjszt_szakv_2000_045.pdf (utolsó megtekintés: 2024. 10. 28.)

Mitől természetes a fordítás?

Horváth Péter Iván

Nemzeti Közszerológati Egyetem

E-mail: poliglott76@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1339-0197>

Kivonat: A nyelvi közvetítés legtöbb művelője, oktatója és kutatója az ókor óta egyetért abban, hogy egy (jó) fordítás természetesnek hat. A természetesség fogalma azonban máig tisztázatlan, ráadásul a *természetes* eleve több nyelvészeti és fordítástudományi terminusnak is az eleme. Ez a tanulmány megvizsgálja az említett szak kifejezéseket, majd a természetességet egyrészt a független, másrészt a fordított szövegek tulajdonságaként. Ezután áttekinti a természetesség néhány fordítástudományi megközelítését, és arra keresi a választ, hogy a természetesség mikor kívánatos, illetve a hiánya mikor nem tekinthető vétségnek. A leíró fordítástudomány tartózkodik az olyan rosszalló minősítésektől, mint amilyen az *erőltetett*, a *fordítás izű*, a *kényszeredett*, a *nyakatekert* stb., és emiatt mellőzi is a természetesség meghatározását. A téma empirikus kutatásának ösztönzése érdekében a tanulmány bemutat egy tolmácsjelöltekkel végzett blattolási gyakorlatot és ennek részeként több olyan célnyelvi megoldást, amelyet a szerző természetellenesnek ítélt meg.

Kulcsszavak: természetesség, nyelvhelyesség, gördülékenység, nyelvi ideológia, relevanciaelmélet

1. Bevezetés

„A lényeg végső soron az, hogy a célnyelvi szöveg (...) természetes és gördülékeny legyen (...)” – tanácsolja Mona Baker (1992: 172) több kiadást megért fordítóiskolájában. „Ügyelünk arra, hogy fordításaink ne csak pontosak legyenek, hanem természetesen is hangozzanak” – állítja világszerte számos fordítóiroda. A fordítások természetessége az ókor óta hangoztatott eszmény. Abban a többség egyetért, hogy a (jó) fordításhoz természetes megfogalmazás illik, arról viszont megoszlanak a vélemények, hogy a természetesség pontosan miben rejlik. Rogers (1999: 11–12) fel is teszi a kérdést: Ki jogosult eldönteni, hogy mi a természetes? Elvégre a célnyelvnek számos társadalmi, területi, sőt egyéni változata van. Az is köztu-

dott, hogy a kreativitás és a nem normatív nyelvhasználat között néha vékony a határmezsgye. Ami elfogadható egy kreatív írótól, azt talán elutasítják egy nem anyanyelvi beszélőtől, tőle ugyanis általában nagyobb konvencionális várnak el. Rogers felvetései nyomán a jelen tanulmány célja néhány elméleti alapvetéssel elősegíteni a fordítással, illetve általában a nyelvi közvetítéssel alkotott szövegek természetességének jövőbeli empirikus vizsgálatait.

2. A természetes nyelvészeti jelentésköre

A közvetített szövegek természetességének kutatását némileg megnehezíti, hogy a *természetes* eleve többjelentésű szó. Számos nyelvészeti területen, sőt a fordítástudományban is különféle szakkifejezések részeként jelenik meg, ráadásul többnyire szabatos meghatározás nélkül.

A *természetes nyelv* minden olyan nyelvnek a neve, amelyet egy-egy emberi közösség ösztönösen alakít ki és használ. Ellentéte a *mesterséges nyelv*, amely tervezés eredményeként jön létre, akár tudományos célokra (ilyenek a logika és a matematika formális nyelvei), akár művészi célokra (pl. az irodalomban vagy a sci-fiben előforduló kitalált nyelvek). A fogalmi elhatárolást két tényező is bonyolítja. Az egyik az, hogy a természetes nyelvekben sok minden származik tudatos beavatkozásból, nyelvművelés, nyelvi tervezés vagy épp nyelvmenedzselés formájában (Lanstyák 2009). A másik az, hogy a mesterséges nyelvek közül az ún. a posteriori nyelvek mind a természetes nyelvek jegyein alapulnak, de az a priori nyelvek sem mentesek az előbbiektől, hiszen azokat is a természetes nyelvek segítségével dolgozzák ki.

A nyelvi jelek legismertebb osztályozása azon alapul, hogy a jelölő és a jelölt között természetes (motivált) vagy önkényes kapcsolat áll-e fenn. A *természetes* itt oksági viszonyra utal (például egy testi vagy lelki jelenség és a tünete között), míg az *önkényesség* úgy értendő, hogy az adott hangalakhoz csak a közmegegyezés szerint, nem természetes hasonlóság miatt fűződik jelentés. A strukturalista nyelvészet a hangutánzó és a hangfestő szavakat tekinti természetes jeleknek, noha közismert, hogy azok hangalakja ritkán azonos a különböző nyelvekben. A „természetes” fogalmába tehát belevegyül az „önkényes”.

A nyelvtörténészek *természetes fejleményekről* és *természetes* vagy *spontán változásról* szoktak értekezni, szemben a *tudatos szóalkotással* vagy a *mesterségesen felélesztett szavakkal*. Az előbbire jó példa a *-nök/-nők* személyragnak a 20. század második felében bekövetkezett visszaszorulása, az utóbbira pedig a 19. században létrehozott *elmélet*, illetőleg az ugyanakkor újra elterjesztett *jog* szó. Az első ránézésre meggyőző különbségtétel itt sem problémamentes. Az ikes ragozás (Balázs és Zimányi 2007: 112) a 17. századra összekeveredett az iktelennel, majd az utóbbi fölénybe került. Ezt Révai Miklós a 18. század végén igyekezett megváltoztatni az ikes alakok gyarapításával és népszerűsítésével, de ez csak részben sikerült: a két ige típus között máig szoros a kölcsönhatás. Ezek szerint szavanként kellene megállapítani, hogy melyik ikes ige természetes, és melyik mesterséges.

A *természetes környezet* vagy *előfordulás* a korpusznyelvészetnek a szótárszerkesztés, az idegennyelv-tanítás és a fordításpedagógia által is átvett kifejezése azokra a szócsoportokra és nyelvtani szerkezetekre, amelyekben egy adott szó többnyire megjelenik. Itt az okoz gondot, hogy a *természetes* időhöz kötött fogalom: mindig csupán egy meghatározott nyelvallapotban értelmezhető, nem a nyelv teljes történetében. Köztudott, hogy ami tegnap természetes volt, az ma már nem az. Ez fordítva is igaz. Ha azonban a természetességet a szinkroniára korlátozzuk, akkor is felmerül, hogy valamely nyelvi elem környezete vagy előfordulása legfeljebb a nyelvi rendszer egészére nézve nevezhető természetesnek, az egyéni nyelvváltozatok millióiiban már nem feltétlenül. A *többség* szónak korpusznyelvészetileg kimutatható, azaz ilyen értelemben természetes környezete a *-re jut*, hiszen a *többségre jut* régi és mai szövegekben is felbukkan. De vannak olyan beszélők, akik nem ismerik, ezáltal nem tartják természetesnek, ezért csakis a *többségbe kerül* kifejezést használják.

Az írás nem „természetes emberi működés, hanem «mesterség», a műveltség körébe tartozó tudás” (Nádasdy 2003: 99), hiszen minden egyén és közösség később kezd el írni, mint beszélni, vagy soha, és a nyelvek túlnyomó többsége mindmáig íratlan. A helyesírás kevésbé természetes, mint önmagában az írás, hiszen valamely tekintélyes szerző vagy intézmény szokta szabályozni, méghozzá jellemzően az ösztönös írásgyakorlat változásainak fékezésével. Ennek ellenére a természetesség a helyesírásban is értelmezhető, főleg a kiejtés szerinti írásmód terén. A hagyományos írásmód nem természetes, mivel ellentétes a mai nyelvallapotnak megfelelő tökéletes hangjelöléssel, ám a megszokás folytán azzá válik. Ma pl. a *Kossuth* a természetes, a **Kosút* szokatlan lenne. A szóelemző írásmód természetes, mert tükrözi a szóalakok szerkezetét (*látja*, nem **láttya*), de mesterséges is, mert nem tükrözi a kiejtést.

A fordítástudomány az alább tárgyalt jelenségen, azaz a célnyelvi megfogalmazás egyik tulajdonságán kívül két terminusban is él a *természetes* jelzővel. Az egyik a Harris által (1977) bevezetett *természetes fordítás* (*natural translation*): az a tevékenység, amellyel kétnyelvűek (leginkább honos kisebbségek vagy bevándorló családok gyermekei) segítenek a többségi vagy államnyelvet nem vagy gyengén ismerőknek a hétköznapi társalgásban, orvosi vizsgálat vagy hivatali ügyintézés során. Mivel ilyenkor főként szóbeli érintkezésre kerül sor, a *természetes fordítás* egyúttal tolmácsolás is (sőt elsősorban az), a *természetes* jelentése pedig itt annyi, mint 'szakképesítés nélkül végzett', akár a *naív* jelző a *naív művészet* kifejezésben. Érdekes módon e tevékenység végzőire a szakirodalomban nem alakult ki külön terminus, pl. a *természetes* vagy – a *natúr színész* mintájára – a *natúr fordító/tolmács*. Kivételként a Lanstyák (2003) által alkotott *botcsinálta fordító* említhető, amelyből a gunyorossága miatt aligha lesz szaknyelvi kifejezés, még ha a szerző érezhető rokonszenvvel ír is az érintettekről.

A másik, szintén ismert fordítástudományi terminus, amelyben a *természetes* szerepel, a Pym-féle (2007) *természetes ekvivalencia*, amelynek ellentéte az *irányfüggő ekvivalencia*. Az előbbi az eleve adott, tehát a kétnyelvű szótárakba felvett, a legtöbb közlőhelyzetben elvileg kölcsönösen érvényes megfeleléseket jelenti,

míg az utóbbi azokat, amelyeket a közvetítő hoz létre, így a forrásnyelvi szövegnek egyetlen célnyelvi változatában állnak fenn, másokban nem. A *természetes* – ahogy maga Pym figyelmeztet rá – itt sem egyértelmű: leginkább két nyelv szakkifejezéseire jellemző, ám azokat mesterségesen szokás szabványosítani, hogy pontosan megfeleljenek egymásnak.

3. A természetesség mint általános szövegtulajdonság

A természetesség nemcsak a fordítás (tolmácsolás, jelelés stb.) eredményének lehet az ismérve, hanem bármely független szövegnek is, ezért a meghatározást nem szabad leszűkíteni a nyelvi közvetítésre; inkább általánosságban érdemes megkísérelni.

A tartalom és a forma arisztotelészi kettősségének alapulvételével a természetesség a formának, vagyis a megfogalmazásnak, a nyelvezetnek a tulajdonsága, de csak az egyik, mert a szövegnek több alaki ismérve is van. Íme, ezek közül tíz (nem fontossági sorrendben), javarészt a jelen szerző által alkotott meghatározásokkal:

1. Nyelvtani helyesség: az összes vagy a legtöbb anyanyelvi beszélő által követett és helyesnek ítélt szórend, ragozás, jelentés, szókapcsolat, egyeztetés, vonzat stb. alkalmazása
2. Nyelvhelyesség: a művelt és/vagy szaknyelvi nyelvhasználók által követett és helyesnek ítélt szórend, ragozás, jelentés, szókapcsolat, egyeztetés, vonzat stb. alkalmazása
3. Helyénvalóság: olyan kifejezésmód, amelyet a közlő és a befogadó az adott közléshelyzetben egyaránt megfelelőnek érez kommunikatív céljainak eléréséhez (Lanstyák 2022: 27)
4. Stílusosság: a szöveg (elsődleges) stílusneméhez illő kifejezésmód
5. Pontosság: a jelölt fogalomnak, fogalmi viszonyoknak megfelelő, részletes, világos kifejezésmód
6. Szabatosság: sem túl szűkszavú, sem túl bőbeszédű kifejezésmód
7. Érthetőség: a címzett(ek) számára külön magyarázatot nem igénylő kifejezésmód
8. Közérthetőség: külön magyarázatot senki számára nem igénylő kifejezésmód
9. Könnyen érthetőség/olvashatóság: elsősorban a nyelvileg hátrányos helyzetű címzettek (pl. értelmi és egyes testi fogyatékosok, idegen anyanyelvűek, kisgyerekek, demens időszerűk stb.) számára leegyszerűsített, a formális stílust kiküszöbölő kifejezésmód (Lanstyák 2022: 28)
10. Gördülékenység: könnyed, zökkenőmentes kifejezésmód

Ha a természetességet megpróbáljuk elhelyezni a fenti rendszerben, több akadályba is beleütközünk. Először is, a felsoroltak nemcsak alaki, hanem részben tartal-

mi ismérvek is. A pontosság, a szabatosság vagy az érthetőség nagyban függ a szöveg tárgyától és olyan egyéb tényezőktől is, mint a címzett ismeretei és értelmezési készsége. Kérdéses, hogy a nyelvtani helyesség viszonyítási pontjaként megnevezett „legtöbb anyanyelvi beszélő” pontosan milyen nyelvi jegyekre nézve különbözik a nyelvhelyességben illetékes „művelt és/vagy szaknyelvi nyelvhasználóktól”. Van-e a szó szoros értelmében közérthető szöveg? Lehet-e valami stílusos úgy, hogy nem gördülékeny? Mi fontosabb az átlagos befogadó számára: a helyénvalóság vagy a nyelvhelyesség? És persze milyen az átlagos befogadó?

A fenti alaki ismérvek megragadása azért is nehéz, mert mindegyik fokozati jellegű. A prototípuselv (Rosch 1973) alapján jó és rossz példányokban testesülnek meg. Valami például attól függően minősül stílusosnak, hogy a centrumban vagy a periférián helyezkedik-e el, az utóbbi viszont sokszor azon múlik, hogy az egyén nyelvi repertoárjában mi hová tartozik.

Mindez igaz a természetességre is, amelyet a legegyszerűbben talán így lehet körülírni: „a nyelvszokásnak megfelelő kifejezőmód”. Ahogy Lanstyák (2021: 58) is megállapítja, „az egyes regisztereknek, műfajoknak és szövegtípusoknak megvan a maguk szigorú vagy kevésbé szigorú normarendszere (...), a fordítónak pedig „követnie kell az általa használt nyelvváltozat (legtöbb esetben a standard) általános normáit. Így tudja elérni, hogy fordítása ne csak pontos legyen, hanem (...) beilleszkedjen (...) a (nem fordítások) közé.” A beilleszkedés mértékét az adott regiszter, műfaj, szövegtípus fordítási normái szabják meg. Jóllehet „a nyelvszokásnak megfelelő kifejezőmód” nem kevésbé problémás, mint a stílusosság, a nyelvhelyesség vagy a közérthetőség meghatározása, hiszen maga a nyelvszokás is egyebek közt helyzettől, egyéntől, korszaktól, műfajtól és közlésszándéktól függő prototípusfogalom, a jelen tanulmány további részei ezen a definíción alapulnak.

A Lanstyák (2023: 4) által *nyelvi naturizmus* néven azonosított nyelvi ideológia követői szerint a természetesebb nyelvhasználat, nyelvváltozatok és nyelvi formák eredendően, tehát a használat körülményeitől függetlenül értékesebbek, mint a kevésbé természetes nyelvhasználat, nyelvváltozatok és nyelvi formák. E meggyőződés szorosan összefügg a hagyományos magyar nyelvűvelésre jellemző nyelvi aformalizmus ideológiájával, amely ugyancsak eleve utasítja el a nyelvformális változatainak használatát (ibid). A nyelvi naturizmus azonban nem pusztán a nyelvi aformalizmus ellentéte: az előbbi ideológia hívei ritkábban a választékos vagy inkább emelkedett nyelvi formákat is a *modoros*, a *mesterkél*t, a *keresett*, az *erőltetett* vagy a *furcsa* jelzővel illetik.

4. A természetesség mint fordítási szövegtulajdonság

Egy fordítás szokatlanságának több oka is elképzelhető. Lehetséges, hogy maga a forrásnyelvi szöveg sem természetes, mert nem anyanyelvű írta, vagy a szerzője anyanyelvű ugyan, de olyan, aki nem ismeri az adott regisztert, vagy aki szándékosan kétértelmű és homályos fogalmazásra törekedett. Sőt manapság egyre in-

kább az is megeshet, hogy a szöveget mesterséges intelligencia alkotta. Az alábbiakban – kissé önkényesen – abból indulunk ki, hogy a forrásnyelvi mű természetes.

A természetesség kívánalma valószínűleg a kezdetektől fogva felmerült mindenkién, akinek valaha is át kellett ültetnie egy szöveget – főleg egy vallási, szépirodalmi, társadalmi stb. szempontból jelentős szöveget – valamely nyelvről egy másikra. A szakirodalom gyakran (pl. Bassnett 2002: 51) idézi, hogy már Ciceró és Horatius is különbséget tett a szó szerinti és az értelem szerinti fordítás között. Ezt a két eljárást abból a szempontból értelmezték, hogy a célnyelvet (esetükben a latint) mennyire lehet és kell gazdagítani a forrásnyelv (esetükben az ógörög) sajátosságaival. A *természetesség* szót nem használták, de az értelem szerinti fordítás közel áll hozzá. A kettő nem azonos, mert a forrásnyelvi szóhasználat, stílus, mondatszerkesztés stb. (tudatos) mellőzése önmagában még nem eredményez természetes kifejezőmódot, és egy természetes célnyelvi változat is sok mindent megőrizhet szóról szóra az eredetiből.

A természetességhez hasonló követelmény fogalmazódik meg Tytler 1791-ben kiadott elméleti értekezésében is (Bassnett 2002: 69). Eszerint a fordításnak teljesen át kell adnia az eredeti szöveg üzenetét, azzal stílusában meg kell egyeznie, valamint „should have all the ease of the original composition”. Ez a szövegeknek a fenti 3. pontban vizsgált alaki ismérvei közül leginkább a gördülékenységre emlékeztet. Az utóbbi szintén más, mint a természetesség, hiszen ami könnyed és zökkenőmentes, az nem feltétlenül természetes, de ezt a két tulajdonságot nem szokás mindig szigorúan megkülönböztetni egymástól.

A természetesség néven nevezve és a legjobban kifejtve Nida munkásságában jelenik meg. A bibliafordítók gyakorlati útmutatójának szánt *Bible Translating* (Nida 1961) szerint a jó fordítás, amely félúton helyezkedik el az egyaránt kerülendő szó szerinti és az értelmi fordítás között, egyszerre természetes, érthető és hűséges. A jelen cikk szempontjából legfontosabb első követelmény azt jelenti, hogy a fordítást a közönség által beszélt nyelven kell megfogalmazni. Ez ellen hat a rossz mondatszerkezet, szórend vagy mondathosszúság (pl. Szent Pál több versen átívelő körmondatainak célnyelvi megőrzése) és a túl sok, esetenként transliterált idegen szó. Nida számára az eszményi fordítás a lehető legtermészetesebb, ugyanakkor olyan közel marad az eredeti szöveg formájához, amennyire a természetesség megengedi.

Nida fő műve, a bibliafordítás elméleti megalapozásának céljából írt *Toward a Science of Translating* (1964), vezette be a tudományban azóta közismertté vált dinamikus ekvivalencia fogalmát, a döntően szóalapú formális ekvivalencia ellenpólusaként. A *dinamikus* itt arra utal, hogy a súlyt a mondatra és a bekezdésre kell helyezni. A szóközpontú fordítás ugyanis – mivel a szavak valódi jelentése a szövegkörnyezethez kötődik – jobbára félreérthető vagy értelmetlen. A dinamikus ekvivalens fordítás annyi, mint a forrásnyelvi szöveg legközelebbi természetes ekvivalense. Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, három tényezőt szükséges szem előtt tartani: az egész befogadó nyelvet és kultúrát, a szöveg kontextusát és a célnyelvi befogadókat (1964: 167). Nida a mondandóját sok példával szemlélteti, de azt már

– talán az olvasó intuíciójában bízva – nem fejt ki, hogy a *legközelebbi természetes ekvivalens* kifejezésen belül hogy értendő a „természetes”.

Ez nemcsak Nida műveinek nagy adóssága, hanem a későbbi fordításkutatóké is, akik a természetesség fogalmát hallgatólag tisztázottnak tekintik, ezért inkább azt fejtetik, hogy a természetellenes fordítás miért rossz. Ez azért sem szerencsés, mert a nyelvi közvetítésnek napjainkra számtalan válfaja alakult ki, így a természetességet vélhetőleg nem lehet egységesen megítélni. A forogatókönyvek hangzó célnyelvi változata kapcsán például Sereg (2020: 8) arról ír, hogy a film-szakmában régóta elterjedt rosszálló *szinkronnyelv* „a túlzottan fordításízű, nem természetes szinkronszövegek” megnevezése. Arról azonban nem ejt szót, hogy az érintettek közül ki mit és miért tart fordításízűnek, és ő maga mit nevezne természetesenek.

Mivel a fenti 3. pont végén tárgyalt nyelvi naturizmus ideológiája érezhetően áthatja a fordítás kutatását, művelését és oktatását is, mind a három területen nyíltan ki kellene mondani, hogy a természetesség miért kívánatos, a hiánya pedig miért baj. Lanstyák (2021: 84) szerint, aki a bibliafordítás bizonyos sajátosságait relevanciaelméleti keretben vizsgálja, „a mesterkéltné, erőltetett, természetellenes kifejezőmód (...) nem eredményezne jó kommunikatív fogódzókat, s ráadásul tovább növelné a feldolgozási erőfeszítést, ezért a természetesség követelménye gátat szab a forrásnyelvi jellegzetességek megőrzésének (...)” Könyvében különbséget tesz direkt és indirekt fordítás között azzal, hogy az alkalmazásuk a célközönségtől függ. Az egyenes idézet analógiájára bevezetett direkt fordítás „csupán más nyelven ad vissza minél többet abból, amit az eredeti szerzők a saját olvasóközönségükkel akartak közölni, erősen támaszkodva az üzenet forrásnyelvi jellegzetességeire.” Ezzel szemben a függő idézet analógiájára bevezetett indirekt fordítás „igazodik a célnyelvi befogadói közeg igényeihez, valamint a célnyelvi befogadók világismeretéhez, s kevésbé törődik az üzenet forrásnyelvi jellegzetességeivel, megelégszik azok részleges átadásával” (2021: 38). A „direkt fordítási megoldások túlsúlya akkor indokolt, ha a célközönség a Biblia útmutatása alapján újjászületett, Szent szellemmel betöltött, elkötelezett keresztényekből áll. Azoknak, akik számára a hitük csak egyfajta kultúra, amibe beleszülettek, éppúgy, ahogy azoknak, akik nem is hisznek, és csak egy kimagasló emberi alkotást látnak a Bibliában, jobban megfelel a gördülékenyebb, kisebb erőfeszítést igénylő, indirekt megoldásokban bővelkedő fordítás. Az indirekt fordítás, mivel kisebb feldolgozási erőfeszítést vár el az olvasójától, még nagyobb súlyt fektethet a szöveg természetességére (vagyis az azonos vagy hasonló regiszterekhez tartozó, eredeti fogalmazású célnyelvi szövegekkel való nagyfokú belső szerkezeti hasonlóságra), gördülékenységére és könnyű érthetőségére (...)” (Lanstyák 2021: 89). A természetesség – írja másutt (2021: 104) – megfelelés a hasonló műfajú szövegekben ténylegesen érvényesülő nyelvi és stílusnormának, az olvasó (szűkebben vett) nyelvi és stilisztikai elvárásainak. A természetesség – folytatja – hozzájárul az érthetőséghez, de a könnyebben érthető megoldás néha kevésbé természetes, így előfordul, hogy az egyik csak a másik rovására javítható. Ismét máshol (2021: 113)

megjegyezi, hogy a természetes fordítás sok bibliaolvasó számára éppen a legtöbb szövegtípus normájától eltérően a „veretes”, azaz természetellenes változat, akkor is, ha az eredeti nem „patinás”.

A fenti megállapítások elvben csak a bibliafordításra vonatkoznak, de kiterjeszthetők a nyelvi közvetítés egyéb válfajaira is. Nyilvánvaló, hogy a természetes-ség nemcsak a Szentírás befogadását könnyíti meg, hanem egy tolmácsolt politikai beszédét vagy szakmai előadását is. Ugyanakkor elhomályosíthatja, sőt meghamisíthatja a forrásnyelv és az azon megfogalmazott üzenet sajátosságait. Egy rendőrségi kihallgatás, egy bírósági tárgyalás vagy egy igazságügyi pszichológusnak tett nyilatkozat sikere azon is múlhat, hogy a tolmács a természetesség tudatos mellőzésével érzékelteti az idegen nyelvű személy gondolkodását, lelkiállapotát, műveltségét, egész életének kulturális beágyazottságát stb. A természetesség tehát – amint Lanstyák a hívők és a nem hívők kapcsán kifejti – nem önérték. Ha idegenszerű nyelvezetre van szükség, mert a megrendelő szóról szóra kíváncsi a forrásnyelvi közleményre, akkor a természetességnek nincs helye. Akkor sem lehet helye, ha a cél az – mint egykor Kazinczy esetében –, hogy a fordítások „provokálják és neveljék az olvasót, ne pedig kiszolgálják; hogy (...) bővítsék az anyanyelvi beszédmódokat” „egy magasabb szintű forrásnyelvi természetesség (...) érdekében”, valamint hogy a cél- és forrásnyelvi beszédteljesítmények (...) «barátságos nyelvpárokká» válhassanak (Bodrogi 2016: 319–320)”. Végül ismételjük el: a természetellenes is lehet érthető, sőt egyesek számára természetes, és ez nemcsak a biblia-, hanem például a műfordítások befogadóra is érvényes. (Erre és a természetesség elméleti megközelítéseinek történeti összefoglalására lásd Fadee 2011.)

5. A természetesség hiánya

A fordítástudományban a természetesség rendszerint – Nida műveinek kivételével – nem „saját jogán”, hanem a természetellenesség eszményi ellenpólusaként kerül szóba. A legtöbb szerző azt vizsgálja, hogy egy-egy fordítás mitől természetellenes, és azt, hogy a természetellenesség kiküszöbölhető-e, ha pedig nem, az miként hat a címzettekre. Sereg a már idézett értekezésében megemlíti (2020: 14), hogy a nézők egyre jobban elfogadják a filmszinkron interferáló elemeit. Ezt talán az idézi elő, hogy a nagy mennyiségű szinkronizált tartalom fogyasztása miatt sokan „megszokták ezeknek a műsoroknak az autentikus nyelvhasználattól eltérő megoldásait.” Ez annyira igaz, hogy a természetesség hiánya idővel nem csökkenti a filmnézés élvezetét. Hogy ez jó-e, vagy rossz, az kérdés, de a szinkronnyelv éppen a művisége és a természetesség hiánya miatt ismerhető fel az eredeti filmdialógusokkal szemben (2020: 67). Megjegyzendő, hogy a filmek nyelvezete Chiaro (2008: 243) szerint eleve nem természetes, hiszen a film műalkotás, ebből kifolyólag a nyelvezete is szimulált.

A leíró fordítástudomány képviselői szándékuk szerint csupán tárgyilagosan vizsgálják a nyelvi közvetítéssel létrejövő szövegeket: azok minősítését az alkal-

mazott fordítástudomány képviselőire bízzák. Ez azonban ugyanúgy csak elvben lehetséges, ahogy a leíró nyelvészet sem tud teljesen elhatárolódni az értékeléstől. A többség által elutasított vagy megbélyegzett nyelvi formákat mellőzi, de a legjobb esetben is épp csak megemlíti egy lábjegyzetben. Feltűnő, hogy a leíró fordítástudomány főleg képzett, tehetséges és gyakorlott közvetítők lektorált munkáit elemzi. Pedig valószínű, hogy a legtöbb fordítást világszerte képzetlen közvetítők készítik, akik ha nem is tehetségtelenek, de egyetlen színvonalon dolgoznak, gyakorlatlanok, a munkájukat pedig nem lektorálja senki.

A leíró tudomány megteheti, hogy a fordítástechnika-tanárok által használt *darabos, döcögős, erőltetett, erőszakolt, fordítás ízű, furcsa, idegenszerű, izzadágszagú, kényszeredett, keresett, magyartalan, mesterkélt, művi, nehézkes, nyakatekert, szolgálai, tapadó* stb. helyett a *szokatlan* jelzővel vagy olyan körülírásokkal él, mint a *nem természetes*, az *interferenciával telített* és az *interferenciajelenségeket mutató*. Ezzel azonban csak átkereszteli a jelenséget, de érdemben nem tárja fel. Ennek „ellenszereként” következzenek egy rövid esettanulmány!

2020. november 2-án iszlamista merénylet történt Bécsben. A BBC online újságja egy nappal később számolt be az esetről. A cikket e tanulmány szerzője angol–magyar blattolási gyakorlatként dolgozta fel a Pázmány Péter Katolikus Egyetem akkori tolmácsjelöltjeivel. Az 1. táblázat néhány hallgatói megoldást mutat be az oktató számára természetes megoldásokkal együtt.

1. táblázat: „Szokatlan” és „természetes”
az angol–magyar blattolási gyakorlatban

Angol eredeti	Blattolás	Természetes fordítás
Austrian police urged people to...	Az ausztriai rendőrség sürgette az embereket , hogy...	Az osztrák rendőrség felszólította a lakosságot , hogy...
was released early from jail in December	decemberben engedték ki korábban a börtönből	decemberben helyezték feltételesen szabadlábra
at six locations in the city centre	hat helyszínen a városközpontban	hat belvárosi helyszínen
news conference	sajtó konferencia	sajtótá jékoztató
last month	az előző hónapban	a múlt hónapban
the worst attack	a legrosszabb támadás	a legsúlyosabb merénylet
heavily armed attacker	erősen felfegyverzett támadó	állig felfegyverzett merénylő
The government announced three days of national mourning, starting immediately .	A kormány háromnapos nemzeti gyászt jelentett be , amely azonnal elkezdődött .	A kormány azonnali hatállyal háromnapos nemzeti gyászt hirdetett/rendelt el .

Angol eredeti	Blattolás	Természetes fordítás
Police say the incident began at about 20:00.	A rendőrség azt mondta, hogy az incidens 20:00 óra körül kezdődött.	A rendőrség elmondása szerint az események 20:00 óra körül kezdődtek.
Vienna Community Rabbi	bécsi közösségi rabbi	a bécsi hitközség rabbija
One policeman was critically wounded.	Egy rendőr kritikusan megsérült.	Egy rendőr életveszélyesen megsérült.
in the police chief's words	a rendőrfőnök szavai szerint	a rendőr kapitány szavai szerint

A tanári füllel hallgatva szokatlan nyelvi elemek és elemkapcsolatok háttérben kivétel nélkül a szó szerinti fordítás fedezhető fel. Ez köztudottan a legegyszerűbb átváltási művelet; minél gyorsabb a tolmácsolandó beszéd, vagy – mint a jelen esetben – minél szűkebb a blattolás időkerete, annál inkább. Itt azonban többről van szó. A hallgatók az átlagos nyelvtanulókhöz hasonlóan ezzel a kommunikációs stratégiával töltötték ki szókincsük hézagait, illetve hidalták át szólóhívási nehézségeiket. Az előbbi, vagyis a nyelvi hiány mindössze egyszer mutatkozott meg: a *hitközség* főnevet senki nem ismerte. Annál többször okozott gondot „a nyelvem hegyén van” jelenség. A tolmácsjelöltek utólag elárulták, hogy a teljesítményük már menet közben is hiányérzetet keltett bennük. Tudták, hogy az általuk használt tényformák jórészt stílusterések, a célformákat azonban nem sikerült felidézniük. A feladat közös értékelése során többször is némi bosszúsággal csaptak a homlokukra a javítások hallatán. A szokatlan nyelvi elemek és elemkapcsolatok azért fordultak elő ilyen nagy számban, mert a hallgatók – elmondásuk szerint – nem olvastak napisajtót, legalábbis nem a fentihez hasonló híreket. Azok nyelvezetét csak jól-rosszul értették, de minta híján nem tudták a célnyelven reprodukálni.

A tolmácsképzésben mindez naponta megnyilvánuló s így közismert jelenség, ezért a következőkben szorítkozzunk a tanulmány szempontjából elsődleges természetességre! A jelen szerző által kifogásolt megoldások az alábbi csoportokba sorolhatók.

1. Ritka köznyelvi szó: *városközpontban*
2. Szaknyelvi helyett köznyelvi szó: *sajtókonferencia, incidens, közösségi, rendőrfőnök*
3. Szokatlan köznyelvi szókapcsolat: *ausztriai rendőrség; az előző hónapban; a legrosszabb támadás*
4. Szokatlan szaknyelvi szókapcsolat: *sürgette az embereket; engedték ki korábban a börtönből; erősen felfegyverzett támadó; nemzeti gyászt jelentett be, amely azonnal elkezdődött; azt mondta, hogy; kritikusan megsérült*
5. Szokatlan szórend: *hat helyszínen a városközpontban*

A példatár szerint e sorok írója főképp a szöfűzés (nagyobb részben a szókapcsolatok, kisebb részben a szórend) terén érezte természetellenesnek a hallgatói megoldásokat. Ez rímelt Heltainak (2014: 94–98) arra a kísérlettel is megerősített megfigyelésére, hogy a kollokációs kompetencia egyrészt jelentős egyéni változatosságot mutat, másrészt sok hallgatónál gyenge lábakon áll.

Mivel a jelen tanulmány főleg az empirikus vizsgálatokat kívánja elősegíteni, a fenti újságcikk blattolását érdemes lenne más csoportokkal is elvégeztetni. Ebből kiderülne, hogy vannak-e olyan megoldások, amelyek a legtöbb hallgató produkciójában természetellenesek, és főleg az, hogy a fenti megnyilatkozásokat más oktatók is szokatlannak vagy inkább nyelvhelyességi, esetleg nyelvtani hibának minősítenék-e. Elképzelhető, hogy a *városközpontban* és a *sajtókonferencia* használatát mások kevésbé rónák fel, mivel ez is, az is előfordul független nyelvhasználatban. Az *incidens* és a *rendőrfőnök* gyakorinak tűnik az angolról készült magyar fordításokban, ezért valószínű, hogy azok – akárcsak a Sereg (2020: 14) szerint megszokottá váló szinkronizált tartalmak – egyre többek számára természetesekek.

Végül – a 4. pont egyik megállapítását megismételve – szem előtt kell tartani, hogy a nyelvi közvetítésnek napjainkra számtalan válfaja alakult ki, így a természetességet vélhetőleg nem lehet egységesen megítélni. Egy blattoláson nyilvánvalóan sosem lehet számon kérni egy fordítás kidolgozottságát. Az tehát, hogy a jelen szerző sok megoldást helytelenített a magyar célnyelvű szövegben, sokkal inkább az általános oktatói maximalizmusról tanúskodik, mint a hallgatók tényleges hiányosságairól. Egy olyan személy ingerküszöbe ugyanis, aki rászorul egy ilyen jellegű blattolásra, tudvalevőleg magasabb, mint egy tanáré, s így a fenti hibákat nem is tekintené hibáknak. Már csak azért sem, mert a félig-meddig spontán beszédre az egynyelvű nyelvhasználatban is jóval több téves egyeztetés, hiányos mondat, stílusterés, ragtévesztés és képzavar jellemző, mint a tervezett beszédre és különösen a tervezett írásra.

6. Összegzés és kitekintés

A fordítások természetessége az ókor óta foglalkoztatja a nyelvi közvetítés művelőit, kutatóit és oktatóit. Ennek ellenére a fogalomnak máig nincs jó meghatározása, részben a *természetes* szónak több nyelvészeti ágban is alkalmazott különféle jelentései miatt, részben azért, mert a természetesség az (eszmenyi) független szövegeknek is az egyik sajátossága, amelyet még nem sikerült elkülöníteni olyan egyéb alaki ismérvektől, mint a gördülékenység, az olvashatóság, a kulturális megfelelés vagy az idiomatikus nyelvhasználat.

A természetesség kívánalmának hátterében a nyelvi naturizmus ideológiája sejlik fel, de annak hívei ritkán érvelnek az igazuk mellett: többnyire axiómaként jelentik ki, hogy a fordítás akkor jó, ha természetes. A tanulmányhoz feldolgozott szakirodalmon belül komoly indoklással csak Lanstyák (2021) szolgál, aki relevan-

ciaelméleti keretben tárgyalja a témát. A természetesség önmagában nem érték: csak a befogadó igényeitől függően nevezhető előnyösnek vagy akár hátrányosnak. A leíró fordítástudományak minden értéksemlegessége ellenére fel kellene tárnia a szokatlanságot, többféle oktató, kritikus és olvasó kikérdezésével és többféle nyelvi közvetítés esetében.

Tekintettel a mesterséges intelligencia tömeges fordítási alkalmazására, égető szükség lenne minél több olyan vizsgálatra, amelyet Apablaza Campos (2019) végzett. E szakdolgozat összehasonlítja Roald Dahl *Charlie and the Chocolate Factory* (*Charlie és a csokigyár*) című művének spanyol célnyelvű gépi és emberi fordítását a nyelvtani anglicizmusokra vonatkozóan. Ezek közé tartozik az alany–állítmány–bővítmény sorrend, az igei csoport, a folyamatos jelen idő, a *túl* + melléknév *ahhoz*, *hogy* szerkezet, a szenvedő igenem gyakorisága, a mellérendelés, a furcsa szerkezetek és a szórend. A szerző megállapítása szerint a felsorolt jegyek – a mellérendelés kivételével – inkább a gépi fordításra jellemzők, így azok kevésbé természetesebbek, mint az emberi fordítások.

Ezt az eredményt érdemes lenne nagyobb és változatosabb korpuszokon ellenőrizni, az utószerkesztés mellett nem megfelelően a hagyományos lektorálásról, hogy kiderüljön, ki mit tekint szokatlannak a nyersfordításokban, és hogyan fokozza azok természetességét.

Irodalom

- Apablaza Campos, C. 2019. *Identificación y comparación de los anglicismos estructurales presentes en la traducción automática y humana de Charlie and the Chocolate Factory de Roald Dahl para evaluar la naturalidad de las traducciones en la lengua meta*. Unpublished doctoral thesis. Valparaíso: Pontificia Universidad Católica de Valparaíso.
- Baker, M. 1992. *In Other Words. A Coursebook on Translation*. London: Routledge.
- Balázs G., Zimányi Á. (szerk.) 2007. *Magyar nyelvhasználati szótár*. Celldömölk: Pauer–Westermann.
- Bassnett, S. 2002. *Translation Studies. Third edition*. London, New York: Routledge.
- Bodrogi F. M. 2016. Egy lehetséges összkép Kazinczy Ferenc 18. századi fordításairól. In: Lengyel R. (szerk.) *Nunquam autores, semper interpretes. A magyarországi fordítás-irodalom a 18. században*. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Irodalomtudományi Intézet. 307–326.
- Chiaro, D. 2008. Issues of quality in screen translation: Problems and solutions. In: Chiaro, D.; Heiss, Ch.; Bucaria, Ch. (eds.) *Between Text and Image: Updating research in screen translation*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 241–256.
- Fadaee, E. 2011. Translation naturalness in literary works: English to Persian. *International Journal of English and Literature* Vol. 2. No. 9. 200–205.
https://academicjournals.org/article/article1379429037_Fadaee.pdf
- Harris, B. 1977. The Importance of Natural Translation. *Working Papers on Bilingualism* 12. 96–114.
- Heltai P. 2014. *Mitől fordítás a fordítás?* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.

- Lanstyák I. 2003. A kétnyelvű beszélő mint botcsinálta fordító. *Magyar Nyelvjárások* XLI. 393–400.
- Lanstyák I. 2009. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony: STIMUL.
- Lanstyák I. 2021. „Az Istennek könyve közönséges nyelven” (*Tanulmányok a bibliafordításról*). Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet – Gramma Nyelvi Iroda.
- Lanstyák I. 2022. Funkcióigés szerkezet és nyelvi ideológia. (A nyelvi aformalizmus és más nyelvi ideológiák szerepe a funkcióigés szerkezetek helyességének és helyénvalóságának megítélésében). In: Misad, K., Csehy Z. (szerk.) *Nova posoniensia XII. A pozsonyi magyar tanszék tanulmánykötete*. Pozsony: Szenci Molnár Albert Egye-sület. 7–36.
- Lanstyák I. 2023. A nyelvi aformalizmus és a formális stílus. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 25. évf. 1. szám. 3–36.
- Nádasdy Á. 2003. A helyesírási ló. In: uő. *Ízlések és szabályok. Írások nyelvről, nyelvészetről. 1990–2002*. Budapest: Magvető Kiadó. 95–112.
- Nida, E. A. 1961. *Bible Translating. An Analysis of Principles and Procedures with Special Reference to Aboriginal Languages*. London: United Bible Societies.
- Nida, E. A. 1964. *Toward a Science of Translating. With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill.
- Pym, A. 2007. Natural and Directional Equivalence in Theories of Translation. *Target* Vol. 19. No. 2. 271–294.
- Rogers, M. 1998. Naturalness and Translation. *SYNAPS – A Journal of Professional Communication* Vol. 2. 9–31.
- Rosch, E. H. 1973. Natural categories. *Cognitive Psychology* Vol. 4. No. 3. 328–350.
- Sereg J. 2020. *A szinkronnyelv befogadói értékelése és hatása az anyanyelvi nyelvhasználatra*. Doktori értekezés. Kézirat. ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.

Források

BBC: *Vienna shooting: Austria hunts suspects after 'Islamist terror' attack*
<https://www.bbc.com/news/world-europe-54788613>

A metaforikus (újra)keretezés mint fordításelemzési kategória

Csatár Péter

Debreceni Egyetem

E-mail: csatarpeter@unideb.hu

<https://orcid.org/0000-0001-5157-2840>

Kivonat: A metafora fordításának kutatása hosszú ideig a mikroszintű fordítói döntések tipologizálására irányult. A tanulmány a fogalmi metaforaelmélet és a keretezés fogalmának összekapcsolásával bevezeti a metaforikus újrakeretezés fogalmát mint fordításelemzési kategóriát, és példaelemzéssel szemlélteti a fogalom használhatóságát. Kimutatja, hogy a mikroszintű döntések gyakran kapcsolódnak makroszintű stratégiákhoz, és így magyarázhatóvá válnak olyan jelenségek, mint a forrásnyelvi nem metaforikus kifejezések célnyelvi metaforikus fordítása is.

Kulcsszavak: metafora, kognitív nyelvészet, keretezés, újrakeretezés, fogalmi metaforaelmélet

1. Bevezetés

Ebben a tanulmányban azt szeretném bemutatni, hogy a kognitív nyelvészet egyik fontos kategóriája, a *metaforikus keret* (metaphorical frame), illetve a *metaforikus (újra)keretezés* (metaphorical reframing) hogyan hasznosítható fordításelemzési kategóriaként. Az első részben a metaforikus (újra)keretezés nyelvészeti és kommunikációelméleti háttérét világítom meg, a második részben szakirodalmi példákon keresztül mutatom meg, hogy miként hasznosíthatja a fordításelemzés a metaforikus (újra)keretezés alkalmazásában rejlő lehetőségeket.

1. A metaforikus keret fogalma

A metaforikus keret tudományos forrásvidéke egyfelől a kommunikációelméletben, másfelől a kognitív nyelvészetben, azon belül is a fogalmi metaforaelméletben keresendő. A fogalom kommunikációelméleti gyökereiről a következő alfejezetben lesz szó, előbbiről ebben a fejezetben olvashatunk.

Hivatkozás: Csatár P. 2024. A metaforikus (újra)keretezés mint fordításelemzési kategória. *Fordítástudomány* 26. évf. 2. szám. 35–50.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.2.3>

1.1. A fogalmi metafora elmélete

Előjáróban leszögezhetjük, hogy a kognitív nyelvészet, de ezen belül leginkább a fogalmi metaforaelmélet nagy hatással volt és van a fordítástudományra. Shuttleworth (2014: 7) egy, a metafora fordítástudományi témáit bemutató visszatekintő írásában a fogalmi metaforaelméletet egyfelől „a metafora fordításelméleti kutatásának ígéretes kiindulópontjaként” jellemzi a kortárs fordításelmélet számára, másfelől pedig szakirodalmi statisztikákra utalva megállapítja, hogy a fogalmi metaforaelmélet „a leggyakrabban alkalmazott elméleti keret a metafora fordítástudományi kutatásában” (uo.).

Fontos felidézni, hogy a fogalmi metaforaelméletnek több változata ismert, amelyek több tekintetben is eltérnek egymástól. Ugyanakkor vannak olyan közös sarokpontok az elmélet különböző változataiban, amelyek lehetővé teszik, hogy általánosságban is használjuk ezt a megnevezést a modell klasszikus formáját kifejtő *Metaphors we live by* (Lakoff és Johnson 1980) és az elmélet rövidebb összefoglalását adó *The contemporary theory of metaphor* (Lakoff 1993) művekre, illetve Kövecses Zoltán olyan újabb munkáira is, mint az *Extended conceptual metaphor theory* (Kövecses 2020). Az elmélet különböző változataiban megmutató kontinuitás arra is lehetőség, hogy csak a témánk szempontjából releváns közös sarokpontokat idézzük fel a fogalmi metaforaelmélet ismertetésekor (részletesebben a fogalmi metaforaelmélet klasszikus változatáról lásd Kövecses 2005).

A metafora egy alapvetően kognitív jelenség, amely mentális tartományok egymásra vetítésével jön létre: a *projekcióval* (mapping) egy ún. fogalmi *forrástartományt* (source domain) rávetítünk egy fogalmi *céltartományra* (target domain). (Lakoff 1993: 203)

A metaforikus projekció egyirányú: A forrástartomány a céltartományhoz viszonyítva általában konkrétabb, azaz közvetlen testi tapasztalatokat magába foglaló jelentésstruktúrával rendelkezik, és ez a konkrétabb jelentésstruktúra kerül át a céltartományba (Lakoff 1993: 206 sk.)

A metafora funkciója a konceptualizáció: a fogalmi tartományok egymásra vetítésével az elme metaforikus jelentéseket, konceptualizációkat hoz létre, így értelmezve az új tapasztalatokat. Ez a konceptualizációs folyamat szisztematikus, amennyiben a forrástartománynak nem pusztán egyes elemeit, hanem annak jelentésstruktúráját vetíti rá a céltartományra. Ennek a folyamatnak az eredményeképpen nemcsak olyan új ismeretek jönnek létre, amelyek korábbi ismereteken alapulnak, hanem a projekció során az új ismeretek be is illeszkednek a meglévő tudás rendszerébe. A metaforikus konceptualizációk metaforacsoportokat alkotnak, amelyeket az elmélet fogalmi metaforáknak nevez és kiskapitálissal címkéz. Pl.: A VITÁZÁS HÁBORÚZÁS, AZ EMBERI KAPCSOLATOK ÉPÍTMÉNYEK. Az alábbi ábra AZ EMBERI KAPCSOLATOK ÉPÍTMÉNYEK fogalmi metafora projekciós struktúrájának egy részletét szemlélteti:

1. ábra: AZ EMBERI KAPCSOLATOK ÉPÍTMÉNYEK *fogalmi metafora konceptuális struktúrája (részlet)*

Forrástartomány: ÉPÍTMÉNY	Céltartomány: EMBERI KAPCSOLATOK
felépíteni egy építményt	→ kapcsolatotépítés: <i>felépíteni a bizalmat</i>
stabil alapok	→ stabilitás: <i>stabil kapcsolat</i>
lerombolni egy építményt	→ lerombol: <i>romba dönti a kapcsolatot</i>
híd	→ barátság, szeretet: <i>hídként köt össze</i>

A fogalmi metaforák különféle elemei nyelvileg is realizálódnak, így egy szövegben feltárható, hogy a benne előforduló nyelvi metaforák melyik fogalmi metaforához illeszkednek. Az egy fogalmi metaforához tartozó nyelvi realizációk csoportját metafora-konfigurációnak nevezzük.

A metaforikus konceptualizáció mindenütt jelenlévősége (omnipresence of metaphor): az elme minden területen kihasználja a metaforikus konceptualizáció lehetőségét, hogy új ismeretekre tegyen szert, ezért a metaforikus jelentések jelen vannak a tapasztalatszerzés minden területén, vagyis a mindennapoktól egészen a magaskultúra területéig.

A metaforák univerzalitása és diverzitása: A metaforák egy része olyan velünk született elemi képzetsemákon alapszik (Grady 2005), amelyek univerzálisak az emberi fajra nézve, mivel az ember biofiziológiai adottságain alapszanak (pl. kinézikus adottságok, a test felépítése és mozgása a fizikai térben – fent és lent, kint és bent, elöl és hátul, stb.) Ugyanakkor egy magasabb tapasztalati szinten a különféle nyelvi kultúrák többek között abban különböznek, hogy gyakran eltérő tartományokat vetítenek egymásra, azaz eltérően konceptualizálják a tapasztalatokat. Úgy is lehet fogalmazni, hogy két nyelvi kultúra távolsága a nyelvileg is kódolt metaforák közötti különbségekben is megmutatkozik.

Ha a fenti tételeket rávetítjük a fordítás folyamatára, akkor azt látjuk, hogy amikor metaforákat fordítunk, gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy a célnyelvi fordításokban eltérő konceptualizációk és azok nyelvi realizációi jelennek meg, azaz a forrásnyelvben használatos metaforikus kifejezés egyértelmű megfeleltetés híján eltérő szerkezetű és részben vagy teljesen eltérő jelentésű metaforává vagy éppenséggel nem metaforikus kifejezéssé transzformálódik. Ezen eltérések leírására, a fordítói döntések kognitív és nyelvi, kulturális alapjait megvilágítására alkalmas fogalmi hálót jelent a fogalmi metafora elmélete. Erről bővebben a metaforikus újrakeretezés alfejezetében lesz szó (1.3.), előtte azonban vizsgáljuk meg, hogy mit jelent a keret (frame) fogalma, és hogy miként illeszkedik a fogalmi metafora modelljéhez.

1.2. A keret (frame) és a keretezés (framing) fogalmai

A keret (frame) és a keretezés (framing) fogalma zavarbaejtően sok tudományterületen használatos, és ezek a használatok ráadásul részben különbözőképpen határozzák meg a fogalom tartalmát: Bateson (1987) vezette be a pszichológiába (lásd még Kahnemann és Tversky 1984); Goffmann (1974/1986) a szociológiába, Minsky (1975) a mesterséges intelligencia kutatásába; Fillmore (1976) pedig a nyelvészetbe, pontosabban a szemantikába, ahonnan aztán Lakoff és Johnson (1980), és Lakoff (2004) átvette a kognitív nyelvészetbe, és a fogalmi metaforaelméletbe. A keret és a keretezés központi fogalmakká váltak a diskurzuselemzésben, azon belül is a politikai kommunikáció vizsgálatában.

A keret fogalmának általános szociológiai meghatározásai szerint a „keretek hasznos eszközök az emberi egyedek számára hogy értelmezzék a világot (...) a mindennapi helyzetekben” (Lecheler és Vreese 2019: 7). Ennek a meghatározásnak Goffman (1974/1986) a forrása, aki a keretekben az életben eligazítást nyújtó tudáskereteket látott. A keretek használatának hatásával számot vető pszichológiai és kommunikációelméleti meghatározások szerint, a keretezéssel az érzékelt valóság egyes aspektusait kiemeljük, relevánssá tesszük, más aspektusait pedig háttérbe szorítjuk, vagy ki is zárjuk „egy adott probléma meghatározásának, ok-okozati értelmezésének, erkölcsi megítélésének és/vagy kezelési javaslatának kialakítása érdekében” Entman (1993: 52). Ez a meghatározás a hétköznapiakba is beszüremkedett, és mára a keretezés közéleti vitákban gyakran a politikai legitimitáció retorikai eszköze jelenik meg (Merkovity 2018: 53).

A keretezés (framing) tehát egy olyan társadalmi kommunikációs gyakorlat, amely mentálisan tárolt tudáskereteket aktiválva értelmez, illetve ítél meg bizonyos helyzeteket, melynek során a keretező a keret aktív használatával igyekszik irányítani a címzett figyelmét, és befolyásolni a helyzethez való viszonyát, a reakcióit, illetve elvárásait. A keretezés akkor éri el a hatását, ha a kommunikációs helyzetben felismerhető a keret (i) a nyelvi, (ii) a tematikus, és (iii) a formai jellegzetességei alapján. Ez azt jelenti, hogy a címzett tudatosan vagy nem tudatosan, de azonosítja és aktiválja a keretet a megértési folyamat során pl. a keret tipikus nyelvi eszközei alapján (pl. metaforák), a témája (pl. a menekültkérdés természeti csapásként tematizálása), vagy formai jegyei (történetvezetés, pl. meseforma) alapján, és érvényesíti is a keretet, annak értéktételezéseit a kommunikációs helyzet további pontjain is.

A keretezés sikerességéhez tehát az adott kommunikációs helyzethez jól illeszkedő, és a keretet a címzett számára a keretező perspektíváját érvényesítő nyelvi, és nem nyelvi eszközökre is szükség van, melyek között természetesen a metafora is megtalálható. A továbbiakban egy rövid tudománytörténeti kitérő után, amely fordítástudománynak a metafora jelenségéhez fűződő viszonyát mutatja be, rátérek arra, hogy a metaforikus keretezés hogyan hasznosítható a fordításelemzés során.

1.3. A metaforikus keret (metaphorical frame) mint fordításelemzési kategória

Ha tudománytörténeti perspektívába helyezzük a metaforikus keret fogalmát, akkor először is érdemes rámutatni arra, hogy a fordítástudomány a metafora fordításának fordítástechnikai és –elméleti kérdései a fordítástudomány etablálódását követően, vagyis az 1960-as évektől kezdődően, viszonylag hosszú ideig, egészen az 1980-as évek derekáig csak marginálisan voltak jelen (vö. Dagut 1976: 21; Broeck 1981:73). A metaforára ebben az időszakban jellemzően csupán izolált nyelvi kifejezések fordítási problémájaként tekintettek, amelyre ráhúzhatók azok a sémák, amelyek a szószintű ekvivalencia különféle típusaiként értelmezhetők (vö. Broeck 1981: 77):

- (1) a metafora fordítása alakilag és jelentésben is azonos és metaforával (1:1, avagy 'sensu stricto' fordítás)
- (2) a metafora fordítása alakilag nem, de kvázi jelentésazonos metaforával (1:non1, avagy szubsztitúció)
- (3) a metafora fordítása nem metaforikus, de kvázi jelentésazonos kifejezéssel (1:0, avagy parafrázis)
- (4) nem metaforikus kifejezés fordítása metaforikus, kvázi jelentésazonos kifejezéssel (0:1, avagy metaforizáció)

A szószintű megközelítés még a metafora fordításbeli szerepét először a szisztematikus vizsgálódások középpontjába állító Peter Newmark metafora-taxonómiájára is igaz (Newmark 1988), akinek a kapcsolódó fordítástechnikai eljárásokra tett javaslatai szintén szó- vagy mondat szintű jelenségként tekintenek a metaforára. Megfogalmazása szerint „a fordítás központi *problémája* a szöveg fordítási módszerének általános kiválasztása”, de az általános fordítási stratégia rögzítése után sok-sok lokális, azaz szószintű döntést kell meghozni, melyek közül a metaforikus kifejezések fordítása „a legfontosabb *specifikus* probléma” (Newmark 1988: 104). Ezeknek a szószintű döntéseknek a meghozatalához Newmark nyolc különféle eljárási javaslatcsomagot fogalmaz meg (Newmark 1985: 304–311), amely aztán kiindulópontját képezi több más metaforafordítási technika kidolgozásának, többek között olyanoknak is, amelyek már integrálják magukba a fogalmi metaforaelmélet kategóriáit is (Mandelblit 1995; Toury 1995/2012; Schäffner 2004; Kövecses 2005/2012; Dickins 2005). Ezeknek a vizsgálódásoknak a lényegét foglalja össze Mandelblit (1995: 483–495) „*Kognitív fordítási hipotézise*”. E szerint a fogalmi metaforaelmélet felvetései empirikusan is tesztelhetők a fordítási folyamat vizsgálatával: „a reakcióidő különbsége annak a *fogalmi váltásnak* (conceptual shift) tudható be, amelyet a fordítónak kell végrehajtania a forrás- és célnyelv fogalmi projekciós rendszerei (mapping systems) között (493). Mivel ebben a dolgozatban nem a metaforának a fordítás mentális folyamatára gyakorolt hatásának empirikusan tesztelhető aspektusa áll a középpontban, ezért Mandelblit és mások eredményeiből csak azt emeljük ki, hogy a célnyelvi produktum elemzése során a

fogalmi metaforaelmélet alapfeltevéseit elfogadva a fordító számára négyféle eljárás áll rendelkezésre a metaforák fordítása során (vö. Kövecses 2005/2012: 131–151):

- (1) hasonló projekciós feltételekkel létrejött metafora, és hasonló lexikális realizáció választása a célnyelven,
- (2) hasonló projekciós feltételekkel létrejött metafora, de eltérő lexikális realizáció választása a célnyelven,
- (3) eltérő projekciós feltételekkel létrejött metafora, de hasonló lexikális realizáció választása a célnyelven,
- (4) eltérő projekciós feltételekkel létrejött metafora, és eltérő lexikális realizáció választása a célnyelven.

Rátérve a keret fogalmára, azt mutatja a szakirodalom, hogy a metafora fordítása más, jelentős szerzőknél is fontos témaként tűnik fel az 1990-es évektől (pl. Toury 1995/2012; Snell-Hornby 1995), ugyanakkor a (metaforikus) keret vagy az újratevezés fogalmával nem találkozunk ezeknél a szerzőknél.

A keret kategóriája Mona Baker munkásságával került be a fordítástudomány látóterébe (Baker 2006, 2007). Nála jelenik meg először kiemelt témaként a keretezés hatásmechanizmusa is mint az elemzés tárgya. Elemzéseinek negatív elrugaszkodási pontját a Gideon Toury nevéhez köthető norma-fogalom (Toury 1995/2012) képezi, amelyet Baker túlságosan absztrakt fogalomnak tekint (Baker 2007: 157). Baker ezért elveti Toury strukturalista alapú norma fogalmát, és modelljének egyik elméleti alapjaként a nyelvhasználat mögöttes motivációs bázisát megragadni szándékozó a narratívák elméletét teszi meg. Ennek értelmében – nagyon leegyszerűsítve a helyzetet – a fordító és a tolmács döntéseit azáltal irányítják bizonyos narratívák, hogy azokat érvényesnek fogadja el a nyelvi döntések meghozatala során a fordításban (Baker 2007: 154–155). Baker modellje nem Goffmann „passzív” keretfogalmát használja, amely a keretet a szövegben megmutatkozó tudásstruktúráként azonosítja, hanem a keret-fogalom kommunikációelméleti, hatásalapú „aktív” értelmezését, melynek értelmében a nyelvhasználó egy adott helyzetben egy megnyilatkozás, szöveg perspektivikusságát előre megtervezi, annak hatását előre kalkulálja egy adott keret preferálásával.

A fordított szöveg perspektívájának előre megtervezése a fordítási folyamat során valójában *újratevező* (reframing) fordítási stratégiaként értelmezhető az idevágó kognitív nyelvészeti szakirodalom alapján (Cacciatore et al. 2016: 10; Scheufele és Iyengar 2017), hiszen az eredeti szövegben található keretet a fordító valamilyen mögöttes (kulturális, ideológiai, gazdasági) tényezők hatására módosítja. Baker egyik példáját idézve, különféle narratíváktól vezérelt aktív keretezésnek tekinthető, amikor egy az 1997-es hongkongi eseményekkel foglalkozó kínai nyelvű hír két különböző angol fordítása közül az egyik a *Függetlenség átvétele* (*Handover of Sovereignty*) címmel Hongkongra mint független cselekvőre utal, másszor pedig Hongkongot mint függő, gyámolítandó gyermekként keretezi *Viszszatérés az anyaországhoz* (*The Return to the Motherland*) címmel. Baker felfogá-

sában a fordításelemzésnek alapvető feladata van annak feltárásában, hogy milyen tényezők befolyásolják a fordítót az újrakeretező fordítási stratégia melletti döntésében, azaz azoknak a narratíváknak az azonosításában, amelyek mozgatják a fordítót a fordítás során.

Az *újrakeretező fordítással* általánosságban szembe lehet állítani a nem újrakeretező, vagy *keretilleszkedő fordítást*, amelynek során a fordító nem cseréli le a forrásnyelvi szöveg keretezését meghatározó narratívákat, hanem a keretet megtartva keres ahhoz illeszkedő nyelvi konstrukciókat, és választ a célnyelven. A keretilleszkedő fordításban a célnyelvi metafora-konfiguráció messzemenőig ekvivalens a forrásnyelvivel, különösen így van ez, ha kulturálisan is közel álló nyelvek között zajlik a fordítás. Ebben az értelemben beszél már Kloepfer (1967) arról, hogy a fordítás során az európai nyelvek között feltételezhetjük „a metaforikus területek harmóniáját”. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy a célnyelvi metaforák változása nem feltétlenül jelenti a keret megváltozását, hiszen lehetnek olyan nyelvi, lexikai kulturális különbségek, amelyek a keretválasztást motiváló narratíva változatlansága ellenére is a metafora-konfiguráció különbségét eredményezik.

Ezen a ponton a fordításelemzés felől is meghatározhatjuk, hogy mit értünk metaforikus keretezésen a fordításban: *A metaforikus (újra)keretezés* az a fordítási stratégia, amelynek eredményeként olyan célnyelvi szöveg áll elő, melynek fordítói döntései nem értelmezhetők a szóban forgó forrásnyelvi szöveg metaforikus keretének aktiválása nélkül.

Hogyan tesztelhető, hogy metaforikus (újra)keretezést hajtott végre a fordító, és miként értelmezhetjük a folyamatot?

A metaforikus (újra)keretezés elemzési protokolljának lépései:

1. Első lépésben azonosítanunk kell a célnyelvi szöveg nyelvi metaforáit. Ehhez bevett metaforaazonosítási eljárások állnak rendelkezésre (MIP, MIP-VU lásd. Steen et al 2010).
 - 1.1. A szöveget szegmentáljuk szótári lexikális egységekre.
 - 1.2. A szegmentált lexikális egységek alapjelentéseit (basic meanings) megkeressük (a forrás- és) a célnyelv elfogadott egynyelvű szótárai-ban.
 - 1.3. Összevetjük a lexikális egységek szótári jelentését a szövegben felvett kontextuális jelentésükkel.
 - 1.4. Ha a szótári alapjelentés és a kontextuális jelentés eltérnek egymástól, de a kontextuális jelenség visszavezethető a szótári alapjelentésre, akkor a lexikális egységet mint potenciális metaforikus kifejezést jelöljük meg.

Ha például azt a kifejezést olvassuk a célnyelvi szövegben, hogy „sok személyes kapcsolatot építettek ki.”, akkor az „építettek ki” egy potenciális metafora, mert *A magyar nyelv értelmező szótára* (ÉrtSz.) 23 alapjelentésének mindegyike konkrét fizikális dologra alkalmazza a „kiépít” kifejezést (pl. kikötőt, lóállást), a szóban forgó szövegrészletben viszont egy elvont dolog a „kapcsolat” szerepel.

2. Második lépésben a kontextuálisan metaforikusnak tekinthető jelentéseket vizsgáljuk meg, hogy egy csoportjuk megjelenít-e egy komplex fogalmi metaforát (pl. AZ EMBERI KAPCSOLATOK ÉPÍTMÉNYEK), azaz hogy a célnyelvi szövegben egy a komplex fogalmi metaforát nyelviileg realizáló metafora-konfigurációval van-e dolgunk.
3. Ha azonosítható egy fogalmi metafora (és nyelvi realizációi, azaz egy metafora-konfiguráció is), akkor a harmadik lépésben az 1. és 2. lépést el kell végeznünk a forrásnyelvi szövegre is. Ha nem azonosítunk metafora-konfigurációt, akkor a szövegnek a keretezését nem egy metaforikusan motivált keret biztosítja.
4. Ha azonosítható a forrás- és a célnyelvi szöveg alapján egy-egy metaforikus keret, akkor a negyedik lépésben összevetjük a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg metafora-konfigurációit egymással.
 - 4.1. Ha a célnyelvi szöveg metafora-konfigurációja leképezi a forrásnyelvi szöveg metafora-konfigurációját, akkor a fentiek értelmében nem történt újrakeretező fordítás, hanem *keretilleszkedő* fordítást hajtott végre a fordító.
 - 4.2. Ha a célnyelvi szöveg metafora-konfigurációja eltér a forrásnyelvi szöveg metafora-konfigurációjától, akkor a fentiek értelmében *újrakeretező* fordítást hajtott végre a fordító.
5. Ötödik lépésben pedig megvizsgálandó, hogy helyénvaló stratégia volt-e, hogy 4.1. vagy 4.2. valósult-e meg, azaz képes-e a fordítás a forrásnyelvi keretet érvényre juttatni a célnyelven (4.1.), vagy új kerettel váltja fel a forrásnyelvi keretet, és juttatja azt sikeresen érvényre nyelviileg (4.2.).

Az itt következő példaelemzés egy a metaforikusan motivált keretilleszkedő fordítást mutat be a 4. és az 5. lépésre korlátozódva.

2. Példaelemzés: Helmut Kohl beszédének angol és magyar (újra) keretező fordítása

Ebben a részben Schäffner (2004) klasszikus, a kognitív metaforaelmélet eredeti (Lakoff és Johnson 1980) változatára támaszkodó vizsgálódásának egy részletét újratárgyalva bemutatom, hogy miként értendő a metaforikusan motivált keretilleszkedő fordítás fogalma. Schäffner (2004) elemzésének egyik tárgya német nyelvű politikai beszédek és azok angol nyelvű fordításai. Itt most csak a Schäffner által elemzett beszédek egyikével foglalkozunk: Helmut Kohl német kancellár beszédének egy részletével, amely a berlini Tempelhof repülőtéren hangzott el 1998. május 14-én, a szövetségesek által létesített berlini légihíd 50. évfordulóján, Bill Clinton, akkori amerikai elnök jelenlétében.

Az eredeti német nyelvű szövegrészlet:

Luftbrücke

Im täglichen Kontakt mit ihren deutschen Nachbarn haben sie [amerikanische Soldaten und ihre Familien – betoldás – CsP.] *vielen persönlichen Beziehungen geknüpft*. Diese wurden [...] eines der *Fundamente der engen Freundschaft* zwischen unseren Völkern. Es sind ja nicht zuletzt die alltäglichen Erfahrungen und Eindrücke, die persönlichen und menschlichen Begegnungen, die in diesen Jahrzehnten die deutsch-amerikanischen Beziehungen mit Leben erfüllt haben. So sind die amerikanischen Soldaten ein wichtiger Teil der *Freundschaftsbrücke über den Atlantik* geworden.

Az angol nyelvű, hivatalos fordítás (idézi Schöffner 2004):

Airlift

In their day-to-day contacts with Germans the American community here has *built up a dense network of personal ties central to the close friendship* between our two nations. It is not least this wealth of personal encounters, these everyday impressions and experiences which make German–American relations a meaningful part of daily life. The American forces in Germany are thus an important *component of transatlantic friendship*.

Egy magyar nyelvű, hallgatói fordítás:

Légihid

A szövetségesek a német szomszédjaikkal való napi kontaktus révén *sok személyes kapcsolatot építettek ki*. Ezek a kapcsolatok [...] a nemzeteink közötti *szoros barátság egyik alapját* képezték. Végző soron nem utolsósorban a mindennapi tapasztalatok, benyomások, a személyes és emberi találkozások azok, amelyek az elmúlt évtizedekben élettel töltötték meg a német–amerikai kapcsolatokat. Ezáltal az amerikai katonák fontos részei *az Atlanti-óceánt átvéelő baráti köteléknek*.

A továbbiakban a fentebb leírt eljárás 4. pontja értelmében összevetjük a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek metafora-konfigurációit. Az alábbi, 1. táblázat tartalmazza mindazon elemzendő kifejezéseket, amelyek vagy metaforikusak az eredeti német szövegben, vagy a német eredeti valamelyik nem metaforikus kifejezését adják vissza egy metaforával a célnyelven.

1. táblázat: *Metafora-konfigurációk és fordításaik*

Német eredeti	Angol fordítás és metaforicitása	Magyar fordítás és metaforicitása
Luftbrücke	airlift (M→M)	légihíd (M→M)
viele persönliche Beziehungen geknüpft	built up a dense network of personal ties (nonM→M)	sok személyes kapcsolatot építettek ki (nonM→M)
Fundamente der engen Freundschaft	central to the close friendship (M→nonM)	szoros barátság egyik alapját (M→M)
Freundschaftsbrücke über den Atlantik	component of transatlantic friendship (M→M)	az Atlanti-óceánt átívelő baráti köteléknek (M→M)

Az első, itt címként megadott metaforikus kifejezés a *Luftbrücke* (szó szerint jelentésben 'légi híd') egy korpuszalapú német egynyelvű szótárban (DWDS – *Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache*) szereplő alapjelentésében szerepel a szövegben, ahogyan az angol megfeleltetése, az *airlift* is ('légi úton áthelyezés') a szótárban szereplő jelentésében áll a fordításban (vö. OLD – *Oxford Learner's Dictionary*). Ugyanez érvényes a magyar *légihíd* kifejezésre is. Ezeket a kifejezéseket ezért holt metaforaként kategorizálhatjuk, történetileg pedig a KAPCSOLATOK ÖSSZEKÖTŐ SZERKEZETEK fogalmi metaforára vezethetjük vissza mindhárom nyelvben, illetve a fenti fogalmainkat használva abba a típusba sorolhatók, amelyek egy hasonló projekciós feltételekkel létrejött metafora hasonló lexikális realizációit jelenítik meg a célnyelven.

Schäffner (2004) amellett érvel, hogy az összekötő szerkezet metaforika további kifejezések fordítását is befolyásolja: a *viele persönliche Beziehungen geknüpft* (szó szerint 'sok személyes kapcsolat kötött') a német eredetiben szószerinti jelentéssel rendelkező kifejezést az angol szöveg a *built up a dense network of personal ties* (azaz 'személyes kapcsolatok sűrű szövésű hálózata épült ki') formájában adja vissza. Ez utóbbi egy metaforikus kifejezés, ahogyan a magyar „sok személyes kapcsolatot építettek ki” tagmondat is metaforikus jelentést közvetít. Azzal a kérdéssel itt nem foglalkozunk, hogy helyénvaló-e ebben az esetben az angol, illetve a magyar fordítás. Azonban arra a kérdésre, hogy mi motiválhatta azt az angol, illetve a magyar szövegrészletben, hogy éppen az adott kifejezésre esett a fordító választása, a válasz abban keresendő, hogy a választott metafora mindkét esetben illeszkedik a célnyelvi metafora-konfigurációba (melyet a KAPCSOLATOK ÖSSZEKÖTŐ SZERKEZETEK fogalmi metafora motivál). A fordításban tehát a metaforizáció egy különleges esete áll fenn, ugyanis a metaforikus kifejezés létrejöttét egy, a forrásnyelvi metaforikus keretet meghatározó fogalmi metafora motiválja, beillesztve azt a célnyelvi szöveg metafora-konfigurációjába.

A következő vizsgálandó elem a német eredetiben a *Fundamente der engen Freundschaft*, ami egy metaforikus kifejezés, jelentése szerint ('a szoros barátság

alapjai’) egy építmény-metaphora, amelynek a magyar fordítása (*szoros barátság egyik alapját*) egy ’sensu stricto’ tükörfordítás, típusát tekintve pedig a némethez hasonlóan egy konvencionális, lexikalizált építmény-metaphorával van dolgunk. Az angolban a metaforát a nem metaforikus *central to the close friendship* kifejezés fordítja, ami egy parafrazeáló fordítás.

A célnyelvi és a forrásnyelvi metafora-konfigurációk összevetésének utolsó-nak elemzett kifejezése a forrásnyelvi *Freundschaftsbrücke über den Atlantik*. Ez egy összetett metaforikus jelentéssel bíró kifejezés, legalábbis az öt alkotó szavak szótárban fellelhető alapjelentéseinek tükrében (’a barátság hídja az Atlanti óceán felett’). Az angol fordításban megjelenő *transatlantic friendship* (’transzatlanti barátság’ vagy ’az Atlanti óceánt átívelő barátság’ jelentésben) státusza metaforicitás szempontjából problematikus, hiszen szó szerint ’transzatlanti’ jelentésben áll, azaz az óceánt átívelő barátságról van szó. Ugyanakkor a ’transatlantic friendship’ jelentés mégis csak eltér típusát tekintve a *transzatlanti hajóút*, *transzatlanti hajózás* kifejezésektől, mivel azok világosan kijelölnek egy fizikális értelemben vett útvonalat vagy útvonalakat, összeköttetéseket, amelyeket meg lehet tenni. A *transzatlanti barátság* ebben a konkrét értelemben nem jelöl ki sem utat, sem összeköttetést, ugyanakkor metaforikus értelemben véve már létrejön ez a kapcsolat. Ezt az esetet ezért szintén holt metaforának fogjuk nevezni. A magyar fordítás viszont, helyénvaló vagy sem, (*az Atlanti-óceánt átívelő baráti kötelék*) transzparenson metaforikusan motivált kifejezést használ, az pedig mind az angol, mind a magyar nyelvű megoldásra érvényes, hogy jól illeszkedik a forrásnyelvi metafora-konfigurációt meghatározó metaforikus kerethez.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a fordítások sikeresen juttatják érvényre a forrásnyelvi metaforikus keretet a célnyelven a metafora-konfigurációk újraalkotásával. A forrásnyelvi metaforikus keretezést a KAPCSOLATOK ÖSSZEKÖTŐ SZERKEZETEK fogalmi metafora motiválja, amely a szövegben mind az államok közötti politikai szövetségekre, mind a természetes személyek közötti baráti viszonyokra vonatkoztatva érvényesül a szövegek egészében.

Az 5. pontra kitérve, azaz, hogy mennyiben volt helyénvaló a két fordítás, azaz érdemes volt-e megtartani a forrásnyelvi metaforikus keretet a célnyelven, azt válaszolhatjuk, hogy mindkét fordításban érvényesül a forrásnyelvi keret, mindkét elemzett célnyelvi szövegben sikeresen épül ki a metafora-konfiguráció, hiszen csak az angol szövegben és ott is csak egyetlen esetben találkozunk parafrazeáló fordítással, azaz egy forrásnyelvi metaforikus kifejezés nem metaforikus fordításával. Mindkét fordításban találkozunk azzal a jelenséggel, hogy egy forrásnyelvi nem metaforikus kifejezést olyan metaforával fordítanak, amelyik illeszkedik a forrásnyelvi metafora-konfigurációba. Ez azt jelzi, hogy a fordítás képes ki is terjeszteni a forrásnyelvi metaforikus keretet, ami erősíti annak érvényesülését és transzpareniciáját a célnyelvi szövegben.

A keretilleszkedő fordításra tehát az jellemző, hogy megtartja azt a keretet, amely az eredeti szöveg nyelvi megformáltságát meghatározta. A fordítói megoldások a célnyelven a forrásnyelvi szöveg metafora-konfigurációjának újraalkotá-

sára irányulnak, ami egyúttal azt is jelenti, hogy a fordítás transzparensten hozzáférhetővé válik a forrásnyelvi metaforikus keret a címzett számára. A célnyelvi metafora-konfiguráció létrehozásában a metafora fordításának összes ismert eszköze megjelenik: a metafora metaforával történő 'sensu stricto' fordítása, a metafora nem metaforával történő parafrázáló fordítása, és a nem metaforikus kifejezések metaforával fordítása, azaz a metaforizáció is. A korábbi metafora fordítási modellekhez képest a keretilleszkedő fordításfogalom előnye, hogy képes nem csak szószinten, hanem a szöveg egészének értelmezése felől magyarázni a fordítói döntéseket, így például a nem metaforikus kifejezések metaforikus fordítását is.

2.2. A metaforikusan motivált újrakeretező fordítás

Ebben a dolgozatban nem tárgyalom részletesen a (metaforikusan) keretező fordításnak azt a válfaját, amelyik újrakeretez a célnyelven, azaz amelynek során technikai értelemben a célnyelvi keret lecserélődik és azt felváltja egy új keret. Sok olyan fordítási helyzetet ismerünk, amelyekben nem tartjuk illegitim eljárásnak a forrásnyelvi szöveg ún. gyökeres átalakítását, gondoljunk itt például a dalszövegek, drámaszövegek fordítására. Ugyanakkor vannak szövegtípusok, amelyekkel kapcsolatban újabban egyre gyakrabban merül fel az elemzésekben, hogy újrakeretező fordítási stratégiát alkalmaznak. Az egyik ilyen speciális terület a hírügynökségek egy eredeti híren alapuló többnyelvű híranyagai, illetve folyóiratok idegen nyelvű hírszemléi.

Ennek a tendenciának sokéle oka van, melyekről tanulságos áttekintést ad európai kontextusban Schäffner és Bassnett szerkesztett kötete (2010). Az ázsiai térség hasonló jelenségeit elemezi Pan (2015), Qin és Zhang (2017), valamint Wu (2017), az arab világ hírfordítási eljárásaihoz pedig lásd Bazzi (2014) tanulmányát. Külön kiemelendő a híranyagok metaforáinak fordításának kutatásában Van Poucke és Belikova (2016) munkája, akik metaforák domesztikáló (honosító), illetve foreignizáló (idegenítő) fordítását elemzik finn, angol, és holland nyelvről oroszra fordított hírek korpuszában. Liu és Li (2022) kínai és angol hírportálok kétnyelvű (kínai–angol, és angol–kínai) híradásainak a metafora-fordításait tekintik át a korona-vírus járvány kapcsán, és azonosítanak újrakeretezési technikákat, Loupaki (2010) görög újságokban görögre fordított angol hírszövegeken mutatja be, hogy milyen fordítói stratégiák mintázatai rajzolódnak ki a különféle konfliktusokról szóló hírek fordításakor.

Anélkül, hogy részletesebben is elemezném ehelyütt ezeket a kutatásokat, úgy tűnik, hogy általánosságban megállapítható, hogy az újrakeretezés alapvetően valamilyen beállítódás érvényre juttatásának szolgálatában áll, és az új keret megválasztását befolyásolja többek között egy szerkesztőség, hírügynökség politikai elkötelezettsége, valamint a célközönség feltételezett igényei is. A metaforikus keretezés ilyen esetekben egy kulturális eszmerendszer, egy politikai ideológia, vagy bárminemű álláspont megjelenítését szolgálja, ami funkcionális értelemben legitim (bár esetenként akár etikai értelemben talán kifogásolható) stratégia.

3. Összefoglalás

A bemutatott példaelemzés és a szakirodalmi példák azt mutatják, hogy a keretezés, és azon belül is a metaforikus (újra)keretezés jól alkalmazható leíró és magyarázó kategória, amelynek használatával megragadhatóvá válik egy fordítás makroszintű perspektivizáltsága, valamint leírhatóvá, magyarázható válnak a fordító egyes mikroszintű döntései is.

Konkrétan is kiemeltük, hogy a metaforikus (újra)keretezés mint elemzési kategória értelmezhetővé teszi azt a jelenséget, amikor nem metaforikus forrásnyelvi kifejezések metaforikus kifejezéseként fordítódnak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez csak bizonyos megszorításokkal van így. Először is általában is fontos leszögezni, hogy nagyon körültekintően kell eljárni azoknak a faktoroknak az azonosításában, amelyek a fordítói döntéseket befolyásolják, hiszen ahogyan Toury (2012: 89) fogalmaz, „nem várható el, hogy a fordító teljesen szisztematikusan viselkedjen”.

Másodszor, amikor a célnyelvi szövegben olyan metaforákat azonosítunk, amelyeknek nincs metaforikus párjuk a mondatszinten a forrásnyelvi szövegben, az nem jelenti szükségképpen azt, hogy az adott célnyelvi metaforában egy, a fordítást valamilyen értelemben befolyásoló metaforikus keret nyelvi realizációját kell látnunk. Ennek a jelenségnek ugyanis lehetnek más okai is, hiszen előhívhatja például nyelvi kultúrák közötti általános különbség is. Például az angolról sztenderd arabra fordított szövegekben Dickins (2005: 268) megfigyelése szerint az angol idiomatikus (de nem feltétlenül metaforikus) kifejezéseket gyakran fordítják metaforikus kifejezésekkel a célnyelvi arabban. Ennek oka Dickins szerint inkább a sztenderd arab kulturális és nyelvi jellegzetességeiben keresendő, semmint a célnyelvi szöveg perspektivikusságát befolyásoló metaforikus keretezésben. Ennélfogva általános tételként úgy fogalmazhatunk, hogy amennyiben egy célnyelvi metaforikus kifejezés nem illeszkedik egy metaforikus kerethez kapcsolódó nyelvi metafora-konfigurációba, akkor annak megjelenését egyéb, a fordítás folyamatát meghatározó tényezőben kell keresnünk.

Zárásképpen fontos kiemelnünk, hogy a metaforikus (újra)keretezés mint elemzési kategória használata beleillik abba az általános fordítástudományi trendbe (vö. Shuttleworth 2014) is, amely alapvetően nem a szószintre, vagy az egyes mondatokra koncentrál. Vizsgálati fókusza sokkal inkább a fordított szöveg magasabb szintjein, a diskurzusrészletekben, vagy a komplexebb narratív struktúrákban keresendő, a célja pedig az, hogy feltárja az olyan hálózatokat, amelyek egy stratégiai fordítói döntés következtében rajzolódnak ki a fordított szövegben, és amelyek a mikroszintű realizációik, pl. specifikus metaforikus kifejezések révén rekonstruálhatók.

Irodalom

- Baker, M. 2006. *Translation and Conflict: A Narrative Account*. London: Routledge.
- Baker, M. 2007. Reframing conflict in translation. *Social Semiotics* Vol. 17. No. 2. 151–169.
<https://doi.org/10.1080/10350330701311454>
- Bateson, G. 1987. A theory of play and fantasy. In: G. Bateson (ed.) *Steps to an Ecology of Mind*. London: Jason Aronson Inc. 183–198.
- Bazzi, S. 2014. Foreign metaphors and Arabic translation: An empirical study in journalistic translation practice. *Journal of Language and Politics* Vol. 13. No. 1. 120–151.
<https://doi.org/10.1075/jlp.13.1.06baz>
- Cacciatore, M. A., Scheufele, D. A., Iyengar, S. 2016. The end of framing as we know it and the future of media effects. *Mass Communication and Society* Vol. 19. No. 1. 7–23.
<https://doi.org/10.1080/15205436.2015.1068811>
- Dagut, M. 1976. Can “metaphor” be translated? *Babel* Vol. 22. No. 1. 21–33.
<https://doi.org/10.1075/babel.22.1.05dag>
- Dickins, J. 2005. Two models for metaphor translation. *Target* Vol. 17. No. 2. 227–273.
<https://doi.org/10.1075/target.17.2.03dic>
- Entman, R. M. 1993. Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication* Vol. 43. No. 4. 51–58.
<https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x>
- Fillmore, C. J. (1976): Frame semantics and the nature of language. *Annals of the New York Academy of Sciences* Vol. 280. 20–32.
<https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1976.tb25467.x>
- Goffman, E. (1974/1986): *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. Northeastern University Press: Boston.
- Grady, J. E. 2005. Image schemas and perception: Refining a definition. In: Hampe, B. (ed.) *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. 35–56.
<https://doi.org/10.1515/9783110197532.1.35>
- Kahneman, D., Tversky, A. 1983. Choices, values, and frames. *American Psychologist* Vol. 39. No. 4. 341–350.
<https://doi.org/10.1037/0003-066X.39.4.341>
- Kloepfer, R. 1967. *Die Theorie der literarischen Übersetzung. Romanisch-deutscher Sprachbereich*. Freiburger Schriften zur romanischen Philologie. München: Fink.
- Kövecses Z. 2005: *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses, Z. 2005/2012. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511614408>
- Kövecses, Z. 2020. *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/9781108859127>
- Lakoff, G. 1993. The contemporary theory of metaphor. In: A. Ortony. (ed.). *Metaphor and Thought*. Second edition. Cambridge, New York: Cambridge University Press. 202–251.
<https://doi.org/10.1017/CBO9781139173865.013>
- Lakoff, G. 2004. *Don't think of an elephant! Know your values and frame the debate*. Hartford: Chelsea Green Publishing.

- Lakoff, G., Johnson, M. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lecheler, S., de Vreese, C. H. 2019. *News Framing Effects: Theory and Practice*. London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315208077>
- Loupaki, E. 2010. Investigating translators' strategies in rendering ideological conflict: the case of news translation. In: Schäffner, C., Bassnett, S. (eds) *Political Discourse, Media and Translation*. Newcastle-upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing. 55–75.
- Liu, Y., Li, D. 2022. Metaphor translation as reframing: Chinese versus western stance mediation in COVID-19 news reports. In: Liu, K., Cheung, A.K.F. (eds) *Translation and Interpreting in the Age of COVID-19*. Singapore: Springer, Singapore. 13–34.
https://doi.org/10.1007/978-981-19-6680-4_2
- Mandelblit, N. 1995. *The Cognitive View of Metaphor and its Implications for Translation Theory. Translation and Meaning*. Maastricht: Universitaire Press.
- Merkovity N. 2018. *A figyelemalapú politika a közösségi média korában A politikai kommunikáció lehetséges értelmezése napjainkban*. Budapest: Médiatudományi Intézet.
<https://nmhh.hu/dokumentum/196007/MK32web.pdf>
- Minsky, M. 1975. A framework for representing knowledge. In: Winston, P. (ed) *The Psychology of Computer Vision*. New York: McGraw-Hill. 211–277.
- Newmark, P. 1985. The translation of metaphor. In: Paprotté, W., Dirven, R (eds) *The Ubiquity of Metaphor*. Amsterdam: John Benjamins. 295–326.
- Newmark, P. 1988. *A Textbook of Translation*. New York: Prentice Hall.
- Pan, L. 2015. Ideological positioning in news translation: A case study of evaluative resources in reports on China. *Target* Vol. 27. No. 2. 215–237.
<https://doi:10.1075/target.27.2.03pan>
- Qin, B., Zhang, M. 2017. Reframing translated news for target readers: a narrative account of news translation in Snowden's discourses. *Perspectives* Vol. 26. No. 2. 261–276.
<https://doi.org/10.1080/0907676X.2017.1377265>
- Schäffner, C. 2004. Metaphor and translation: Some implications of a cognitive approach. *Journal of Pragmatics* Vol. 36. No. 7. 1253–1269.
- Schäffner, C., Bassnett, S. (eds) 2010. *Political Discourse, Media and Translation*. Newcastle-upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Scheufele, D. A., Iyengar, S. 2017. The state of framing research: A call for new directions. In: Kenski, K., Jamieson, K. H. (eds) *The Oxford Handbook of Political Communication*. 619–632.
<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199793471.013.47>
- Shuttleworth, M. 2014. Translation studies and metaphor studies: Possible paths of interaction between two well-established disciplines. In: Miller, D. R., Monti, E. (eds) *Tradurre Figure / Translating Figurative Language*. Bologna: Centro di Studi Linguistico-Culturali (CeSLiC): 53–65.
<https://doi.org/10.6092/unibo/amsacta/4030>
- Snell-Hornby, M. 1995. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Revised edition. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
- Steen, G., Dorst, A.G., Herrmann, B., Kaal, A.A., Krennmayr, T., Pasma, T. 2010. *A Method for Linguistic Metaphor Identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/celcr.14>

- Toury, G. 1995/2012. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Revised edition. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.
<https://doi.org/10.1075/btl.100>
- Van den Broeck, R. 1981. The limits of translatability exemplified by metaphor translation. *Poetics Today* Vol. 2, 73–87.
<https://doi.org/10.2307/1772487>
- Van Poucke, P., Belikova, A. 2016. Foreignization in news translation: Metaphors in Russian translation on the news translation website InoSMI. *Meta* Vol. 61. No. 2. 346–368.
<https://doi.org/10.7202/1037763ar>
- Wu, X. 2017. Framing, reframing and the transformation of stance in news translation: a case study of the translation of news on the China–Japan dispute. *Language and Intercultural Communication* Vol. 18. No. 1. 1–18.
<https://doi.org/10.1080/14708477.2017.1304951>

Források

Helmut Kohl beszéde: <https://www.bundeskanzler-helmut-kohl.de/seite/14-mai-1998/>

Internetes hivatkozások

DWDS – Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache: <https://www.dwds.de/>
OLD – Oxford Learner’s Dictionary: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>

Provence-i kultúraspecifikus kifejezések fordítása nyelvek és szemiotikai rendszerek között

Karádi Gerda

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: karadig@student.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0001-5459-4711>

Kivonat: E tanulmány folytatja a korábbi esettanulmányom (Karádi 2024) gondolatvezetését, továbbra is a következő kutatási kérdésre keresem a választ: összefüggenek-e a kultúraspecifikus kifejezések átültetése során alkalmazott stratégiák és átváltási műveletek a fordítási móddal? Ehhez Marcel Pagnol először 1962-ben publikált, *Jean de Florette* című regényében (ugyanezen címmel magyarra fordította Hricó Gabriella 1999-ben) és annak filmadaptációjában (franciául: *Jean de Florette*; magyarul: *A Paradicsom...*, rendezte Claude Berri, a magyar szinkront Borbarát Bernadett készítette) fellelhető kultúraspecifikus kifejezések fordítását elemeztem. Az elemzéshez és kategorizáláshoz ezúttal is Pedersen (2005) modelljét választottam, hiszen e taxonómia segítségével pontosan illusztrálhatók a regényben és a filmadaptációban jellemzően alkalmazott átváltási műveletek, továbbá a honosító és idegen ízeket megőrző stratégiák (Venuti 1995) aránya is jól vizsgálható. A kutatás célja a regényből és filmből vett példákon keresztül bemutatni a választott fordítási módszereket, műveleteket, stratégiákat és a megjelenő tendenciákat francia–magyar nyelvpárban, főként a Provence-ban használatos, a területre jellemző, kulturálisan kötött kifejezéseken keresztül.

Kulcsszavak: Jean de Florette, kultúraspecifikus kifejezések, Pedersen modellje, forrás- és célnyelvorientált műveletek, fordítói stratégiák

1. Bevezetés

A fordítással, tolmácsolással, illetve fordítástudománnyal foglalkozó nyelvi szakemberek gyakorlati munkája során rendszeresen felvetődik a kérdés: miként járjanak el a „fordíthatatlannak” ítélt kifejezéseknek (Albert 2003, 2005), azaz a reáli-alexémáknak (Mujzer-Varga 2007), tágabb értelemben véve a kultúraspecifikus kifejezéseknek (Heltai 2013) az egyik kulturális és nyelvi közegből a másikba való átültetése során? Milyen stratégiákat és műveleteket érdemes alkalmazni? Míg

egyres nyelvi szakemberek kihívásként, mások kifejezetten problémaként tekintenek e kifejezések fordítására (Kóbor 2007).

Jelen kutatásom témájában az előző esettanulmányom (Karádi 2024) folytatásának tekinthető. Céloom választ találni a következő kérdésre: van-e összefüggés a választott fordítási műveletek és stratégiák, valamint a fordítási mód között? Más szóval: fellelhető-e különbség az adott kultúraspecifikus kifejezés fordításának mikéntje között annak függvényében, hogy az adott kifejezés regényben vagy filmen bukkan-e fel? E probléma feltérképezéséhez célratoró megoldás összevetni Provence-hoz szorosan kötődő francia regényeknek és filmes adaptációiknak a magyar fordítását, hiszen ezáltal valószínűsíthető, hogy ugyanazon kifejezések többször is felbukkannak majd a szövegek elemzése során, tehát jelentős a vizsgálható közös metszet. Mivel többek között arra is szeretnék választ kapni, hogy egy másik korpuszon végzett vizsgálat megerősíti vagy cáfolja-e előző esettanulmányom eredményeit, ezért az elemzés során ezúttal is Pedersen (2005) taxonómiáját veszem alapul, melynek segítségével nemcsak a filmen és a regényben jellemzően használt, forrásnyelv- és célnyelvorientált átváltási műveletek figyelhetők meg, hanem a különböző fordítói stratégiák (Venuti 1995) egymáshoz viszonyított aránya is vizsgálható.

Az esettanulmány első része röviden kitér a kultúraspecifikus kifejezések vizsgálata során egyik elsődlegesen tisztázandó kérdésre, azaz a fordítás és a kultúra dinamikusán változó kapcsolatára. Ezt követően szót ejt a két vizsgált fordítási mód, nevezetesen a regényfordítás és az audiovizuális fordítás különbségeiről, az audiovizuális fordítás sajátosságairól, a nyelvi jelek interpretálásának módjait bemutató jakobsoni (1959) kommunikációs modellről. A tanulmány bemutatásához feltétlenül szükséges ismertetni az annak alapjául szolgáló taxonómiát, vagyis Pedersen (2005) modelljét, melynek leírása a tanulmány 4. fejezetében olvasható. Végül pedig *Az esettanulmány bemutatása* című rész részletes áttekintést nyújt a kutatásom során alkalmazott módszerekről, a kategorizálással kapcsolatos nehézségekről és a kapott eredményekről.

2. A fordítás és kultúra kapcsolata

A kutatók a kezdetekben a fordítást elsősorban az irodalomtudomány felől közelítették meg, majd a nyelvészek és a fordításkutatók az 1960-as évek környékén hangsúlyozták a nyelv és a kultúra közötti cáfolhatatlanul szoros kapcsolatot: elegendő a fordítástudomány bázisát szolgáltató alpművek kultúra-definícióira, például Vinay és Darbelnet (1958), Catford (1965), vagy akár Mounin (1963) meghatározásaira gondolni. Ugyanakkor a fordítástudomány hivatalos megszületése idején (Holmes 1988) már egyértelműen a nyelvtudományi megközelítés dominált, valamint a nyelvi alapú fordítási stratégiák vizsgálata a forrásnyelvi szöveg és a fordítás összehasonlítása alapján. Ekkoriban a kutatók jelentős része problémaforrásként tekintett a kultúrák különbözőségére, egyediségére, amely konkrét és ne-

hezen leküzdhető akadályokat gördít a fordítók útjába (Kóbor 2007). A nyelvészet fejlődésével, továbbá a szövegnyelvészet és a pragmatika megjelenésével azonban világozóvá vált, „hogya a szűkebb értelemben vett nyelvi kérdések, illetve az eredeti szövegek és fordításuk kontrasztív nyelvészeti alapon történő vizsgálata nem magyarázza meg kielégítő módon a fordítás folyamatának és a fordított szövegeknek a sajátosságait” (Heltai 2021: 8). Ennek következményeként a nyelv, a kultúra és a társadalom közötti kapcsolat a nyolcvanas-kilencvenes évektől fogva újra a fordítástudomány kutatóinak fókuszába került: nagyobb figyelmet szenteltek a társadalmi és kulturális háttér megismerésének és tanulmányozásának, a szubjektivitás mérésének, a hangsúly a nyelvészet felől pedig érezhetően a kultúratudomány felé tolódott – ez a kulturális fordulat (*cultural turn*) időszaka (Bassnett és Lefevere 1990). A jelenséget indokolja többek között, hogy a fordíthatatlanság (*untranslatability*, *intraduisibilité* stb.) kifejezés létjogosultságát már a kezdetektől fogva jellemzően a kultúraspecifikus kifejezések fordítási nehézségeivel támasztják alá (Mounin 1963, Albert 2003, 2005). Ehhez azonban fontos tisztázni, mit is értünk kultúraspecifikus kifejezés alatt:

Kultúraspecifikusnak vagy kulturálisan kötöttnek azokat a nyelvi elemeket tekinthetjük, amelyeket egy adott nyelvet vagy nyelvváltozatot beszélő népcsoport anyagi és szellemi kultúrája határoz meg (beleértve a viselkedést szabályozó értékeket és normákat), amelyeknek megléte vagy milyensége az adott kultúrához köthető, azzal magyarázható. Kulturálisan kötött lehet ezen elemek referenciális jelentése, a hozzájuk kapcsolódó, különböző enciklopédikus ismeretek és konnotációk, illetve a nyelvi elemek használati módja. (Heltai 2013: 38)

Bassnett és Lefevere az elsők között népszerűsítették a nézetet, amely szerint a fordítás bikulturális tevékenység, szemléletváltást (*mindshifting*) igényel (egyik nyelvi-kulturális modellről a másikra), valamint közvetítő (illetve kompenzáló) készségeket is feltételez, például egy csoport azon tudat alatti szabályainak ismeretét, amelyek annak gondolkodásmódját, érzéseit, beszédét és interakcióit alakítják (Bassnett és Lefevere 1990). A televízió és a filmek/sorozatok elterjedésének következményeként az audiovizuális fordítás tanulmányozása is a kulturális fordulat idején vált egyre népszerűbb kutatási területté (Díaz Cintas 2009). A legtöbb kutatás manapság is elsősorban a szinkronfordításra és a feliratozásra irányul, de számos új terület is megjelent, például az audioreírás, tágabb értelemben a képregényfordítás, a színházi fordítás, az operafordítás (Heltai 2021). Árnyalja a helyzetet, hogy a különböző területek kutatói eltérően értelmezik a fordítás mibenlétét, hiszen a kulturális fordulatot követően már rendkívül sokszínű a skála, ki mit nevez fordításnak – nem egységes a definíció többek között a fordítástudomány, a szemiotika és az adaptációtudomány területén sem. Chesterman szerint például fordítás lehet bármi, ami az adott kultúra normái szerint fordításnak minősül; véleménye szerint a fordítástudomány egyébként sem *hard science*, hanem *cultural studies*. Ezen ötletből kiindulva felvetődik azonban a kérdés: hogyan lehetséges a

kutatások eredményeiből általános következtetésekre jutni, valamint ez esetben hogyan lehet a kísérleteket objektíven megismételni (Chesterman in Farkas 2018).

3. A regényfordítás és az audiovizuális fordítás eltérései

Pusztai-Varga (2024) szépirodalmi szövegek fordítástudományi alapú elemzéséről írt részletes tanulmányában Williams és Chesterman (2002) kutatásmódszertani munkájának tizenkét fordítástudományi kutatási kategóriáját veszi alapul a műfordítás-kutatás (mind a regényfordítás, mind az audiovizuális fordítás e kategóriába sorolandó) tárgyköreinek megállapításához.

Az e tanulmányban taglalt megközelítések közül kutatásom tekintetében első-sorban a forrásnyelvi szöveg és célnyelvi szöveg adott szempont(ok) alapján történő összevetése lényeges. Mind a regények, mind a filmek elemzése során konkrét fordítási problémára, azaz a kultúraspecifikus kifejezések fordításakor alkalmazott műveletekre és stratégiákra fókuszáltam. Kiemelt figyelmet fordítottam azon kifejezésekre, amelyek mind a regényben, mind a filmben megtalálhatók, hiszen ez a közös metszet szolgál a viszonyítás alapjául. A kutatásom során igyekszem feltárni, milyen szabályszerűségeket vagy normákat követnek a fordítók az adott fordítási kontextusban és módban. Az irodalmi alkotások multimédiás adaptációja során kiemelten hangsúlyozandók a közvetítő csatorna sajátosságai és az ebből fakadó megkötések, melyek befolyásolhatják a fordítás egészének, de különösen a kultúraspecifikus kifejezések fordítási jellegzetességeit (vö. Pusztai-Varga 2024).

3.1. A nyelvi jelek interpretálásának módjai: Jakobson kommunikációs modellje (1959)

Roman Jakobson a fordítás nyelvészeti aspektusait leíró, *On Linguistic Aspects of Translation* című, 1959-es tanulmányában a nyelvi jel interpretálásának három módját különböztette meg:

- I. nyelven belüli fordítás (*intralingual translation* vagy *rewording*): a nyelvi jeleket ugyanazon nyelv más jelein keresztül értelmezzük, például: *anomália*, tehát rendellenesség, szabálytalanság;
- II. nyelvek közötti fordítás (*interlingual translation* vagy *translation proper*): a szó szoros értelmében vett fordítás egyik nyelvről a másikra, amikor a nyelvi jelek értelmezése egy másik nyelv segítségével megy végbe, például: *anomaly* (EN) – rendellenesség (HU);
- III. szemiotikai rendszerek közötti fordítás (*intersemiotic translation* vagy *transmutation*): a nyelvi jelek értelmezése (részben vagy egyáltalán) nem nyelvi jelekből álló szemiotikai rendszer segítségével valósul meg (Jakobson 1959: 233); ideértendők például Mérimée *Carmen*jének megzenésítése vagy a jelen tanulmányban elemzett regények filmes adaptációi.

A fentiek alapján az audiovizuális fordítás esetében nemcsak nyelvek közötti, hanem szemiotikai rendszerek közötti fordítás is történik, azaz a nyelvi jelek értelmezése egyrészt egy másik nyelv nyelvi jeleinek köszönhetően, másrészt nem nyelvi jelek segítségével megy végbe. Jakobson 1959-es cikkében egyébként nemcsak a fordítás aspektusait elemzi, hanem – Bertrand Russell (1950) gondolatait idézve – kitér a kultúraspecifikus kifejezések fordítására is egy egyszerű, de érzékletes példán keresztül, nevezetesen, hogy senki sem értheti igazán az angol *cheese* (magyarul sajt) szót, ha nem ismeri magát a jeltárgyat. Ebből is kitűnik, hogy már ekkoriban foglalkoztatták a kutatókat a kultúraspecifikus kifejezések fordítási problémái. Az idézett okfejtés egyébként elmondható bármely reáliáról vagy kultúraspecifikus kifejezésről. Ettől függetlenül a fordító feladata természetesen továbbra is az, hogy kiválassza a célnyelvben fellelhető számos nyelvi eszköz közül azt, melynek segítségével a lehető legjobban és a legkevesebb veszteséggel tudja átültetni a forrásnyelvi kifejezést a célnyelvi szövegbe. Más szavakkal: „ilyenkor nemcsak a forrásnyelvi jelek által leírt valóságot veszi figyelembe a fordító, vagyis azt, hogy mit mond az eredeti szöveg, hanem a forrásnyelvi jeleket is, vagyis azt is, hogy hogyan mondja” (Klaudy 1999: 75).

Gottlieb (2017) szerint fordítás alatt hagyományosan csakis a Jakobson-féle modell második típusát, azaz a nyelvek közötti (*interlingual translation / translation proper*) fordítást értik. Ugyanakkor hozzát teszi, hogy minden egyes fordítás (ideértve a nyelvek közöttit is) legalább két tényezőt takar: az idő (a fordítási folyamat ideje) és a tér (a fordítás mint eredmény szemiotikai összetétele) dimenzióját. Soha nem látott ütemben növekszik a fordítást igénylő produktum, mind az írott, mind az audiovizuális termékek esetében. Utóbbiak esetében szakemberek, rajongói közösségek, gépek, sőt maguk a befogadók is egyre nagyobb arányban fordítanak, következtetesképpen növekvő tudományos érdeklődés övezi a fordítás minden aspektusát. Az új média megjelenése új fordítási módszereket igényelt. Egy tényező azonban állandó: „akár műfordítóként, konferenciatolmácsként tevékenykedünk, akár számítógépes szoftvereket lokalizálunk vagy televíziós sorozatokat feliratozunk, mindig szavakat, pontosabban beszédaktusokat fordítunk!” (Gottlieb 2017: 46). Gottlieb (2017) egyébként a 2000-es évekre datálja azon korszak megjelenését, amióta a fordítás audiovizuális és nem verbális aspektusai egyre nagyobb tudományos érdeklődésre tesznek szert. A jelrendszereken belüli fordítás fajtáit felsoroló kategóriáin belül található az ultraszemiotikus (a forrásszöveghez képest több csatornát használó), adaptáló (tehát nagyobb szabadságot adó), deverbálizált (azaz a verbális elemeket egyéb jelekkel kiegészítő), regényből készült filmadaptáció.

¹ Eltérő megjelölés híján a szerző fordítása; a szó szerinti idézetek forrásnyelvi szövege lábjegyzetben található. Nevertheless, whether we work as literary or drama translators, interpret at conferences, localise computer software or subtitle TV series, what we translate is words – speech acts, to be exact. (Gottlieb 2017: 46)

[A regényből készült filmadaptáció] azon kevés, nem nyelvek közti fordítástípus egyike, melyet a fordítástudomány is gyakran vizsgál; e típus az ultraszemiotikus kategóriába tartozik: a filmadaptáció esetében szemiotikailag »feldarabolnak« egy eredetileg monoszemiotikus művet (jellemzően regényt), majd a drámai mű mögöttes (poli)szemiotikai struktúráját felhasználva újraalkotják² (Gottlieb 2017: 54).

Kutatásom elsősorban nem az audiovizuális fordítás sajátosságaira koncentrálok, azonban annak egyes aspektusai erősen befolyásolják a fordítói döntést, így nem hagyhatók szó nélkül e jellegzetességek.

Az audiovizuális fordítás időben és térben korlátozott (Gottlieb 2017, Lakatos-Báldy 2015, Juhász-Koch 2019). A fordítás során használt csatornák vagy alkalmazott módozatok szerint az audiovizuális fordításnak a következő fajtáit különböztethetjük meg: szinkronizálás; feliratozás; hangalámondás; hangbemondás.

Az eredeti változatban a hang mellett minden esetben van egy kép, amely megmarad a célszövegben is. Szinkronizáláskor azonban az auditív komponenst egy másik váltja fel, feliratozáskor a képen megjelenik egy írott, fordított szöveg, és megmarad az eredeti hang, a hangalámondás esetében együtt hallatszik az eredeti hang egy hangszalagra rögzített szóbeli fordítással, és végül a hangbemondásnál szintén együtt hallatszik a két hang, bár ebben az esetben a szóbeli fordítás élőben zajlik (Lakatos-Báldy 2015: oldalszám nélkül).

Ahogy a klasszikus értelemben vett fordításnak, úgy a szinkronnak és a feliratozásnak is megvannak a maga korlátai: az elsőnek például az időkorlát, bizonyos esetekben terjedelmi korlát, a szinkront a látott kép és az időkorlát, a szájmozgás szabályozza, a felirat készítőjének pedig terjedelmi megkötésekkel kell szembenéznie, éppen ezért nem ritka, hogy a célnyelven teljesen más hangzik el vagy más olvasható, mint a forrásnyelvi szövegben. Az e jellegzetességekből fakadó korlátokon kívül természetesen számtalan egyéb korlát is gúzsba kötheti a nyelvi közvetítő kezét, pl. társadalmi és politikai tényezők (Merkle 2002, Lakatos-Báldy 2015).

Gambier és Gottlieb (2001) egyenesen szelektív redukciónak, szelektív fordításnak nevezik a feliratozást, hiszen sokszor még csak nem is összefoglalja a forrásnyelvi szövegben leírtakat, hanem teljesen átalakítja az eredeti szöveget; valójában ritka eset, mikor ténylegesen a szó szoros értelemben vett fordítás jelenik meg a feliratban (Lakatos-Báldy 2015). Az egyszerűsítés következtében pedig nem

² One of the few non-interlingual examples often discussed in Translation Studies belongs in this ultrasemiotic category: screen adaptation – in which a monosemiotic work (typically, a novel) is semiotically “dissected” and recreated using the underlying (poly)semiotic structure of the dramatic work. (Gottlieb 2017: 54)

ritka, hogy a kultúraspecifikus kifejezések is a redukció áldozatául esnek: deformálódhatnak, vagy akár teljesen ki is maradhatnak a célnyelvi szövegből.

Lakatos-Báldy (2015) a redukciónak két típusát különbözteti meg az audiovizuális fordítás esetében: a totális redukciót, azaz a forrásnyelvi elem kihagyását, valamint a részlegest, amely szintetizálja, összefoglalja az eredeti szövegben elhangzottakat vagy leírtakat.

A szinkront ezzel szemben a képernyőn megjelenő kép befolyásolja leginkább: igazodnia kell az eredeti helyszínhez, a mozdulatokhoz, mimikához, miközben az időbeli korlátok sem hagyhatók figyelmen kívül (Chaume 2012).

4. Pedersen (2005) taxonómiája

Ahogy korábban említettem, a kutatás során fellelt kultúraspecifikus kifejezéseket – csakúgy, mint előző esettanulmányomban (Karádi 2024) – elsősorban Pedersen (2005) modelljének kategóriái alapján osztályoztam. Mivel az említett cikkben részletesen kifejtettem e modell kategóriáit, így jelen tanulmányomban csak a leglényegesebb részletekre hagyatkozok, az elemzéshez használt taxonómia egyes besorolásainak jellemzésére.

Pedersen 2005-ös cikkében a korábban már számos kutató (Leppihalme 1997, Valló 1998, 2000, Vlahov és Florin 1980) által vizsgált témát járta körül, nevezetesen: mihez kezd a fordító azon kifejezésekkel, melyek esetében a célnyelvi kultúrából hiányzik a forrásnyelvi kultúrában jelen lévő kulturális referens (kultúraspecifikus kifejezés) hivatalosan elfogadott megfelelője. Ezeket a komplikált eseteket „fordítási krízispontoknak” (*translation crisis points*) nevezi, a következő kategóriákat sorolja közéjük: szójátékok, versek, idézetek, utalások. Ezen akadályok leküzdésének módjai rendkívül fontos támpontokkal szolgálnak a fordítási stratégiák és normák (Tourey 1995) leírásakor.

Pedersen (2005) megalkotta saját modelljét, amely a nyelven kívüli kulturális referensek fordítási nehézségeinek feloldására alkalmazott fordítási stratégiákra épül. Ezt a modellt vettem alapul – némileg a helyzetre szabva – a *Jean de Florette* című regényben és annak filmadaptációjában megtalálható kultúraspecifikus kifejezések fordításának vizsgálata során. A taxonómia két fő művelettípust különböztet meg: a forrásnyelv-orientált és célnyelvorientált műveleteket. E kategóriák leginkább Venuti (1995) honosító és idegen ízeket megőrző fordítási stratégiákat bemutató skálájához hasonlíthatók (Pedersen mindazonáltal a skandináv terminust, azaz a forrás- és célnyelvorientált elnevezést használja). Egyik kategóriába sem sorolható az általam semlegesnek minősített hivatalos ekvivalenssel, azaz a létező és elfogadott szótári megfelelővel való fordítás és a kihagyás sem, bár ez utóbbi, amennyiben tudatosan történik, inkább a célnyelv-orientált műveletek közé sorolandó, mivel a nehézséget okozó, ismeretlen kultúraspecifikus kifejezés átültetésének mellőzése a célnyelvi olvasó vagy néző számára könnyebbé teszi az információ feldolgozását, ezáltal a befogadást.

Pedersen (2005) a forrásnyelv-orientált műveletek közé sorolja az átvitelt, amely a skálája alapján a leginkább forrásnyelv-orientált műveletnek tekinthető, hiszen a fordító gyakorlatilag változtatás nélkül (vagy minimális módosítással) emeli át a forrásnyelvi kifejezést a célnyelvi szövegbe. Két fajtáját különbözteti meg: a részleges átvitelt, amikor az átemelt kifejezés a célnyelvi normákhoz és konvenciókhoz igazodik (pl. *ímél*, *szoftver*); valamint a teljes átvitelt (pl. olasz *tagliatelle*, francia *quiche lorraine*). Utóbbi lehet jelölt – dőlt betűvel szedett, idézőjellel kiemelt stb. – vagy jelöletlen. Pedersen szerint a művelet előnye, hogy maximális mértékben törekszik az idegen ízek, az egzotikum megőrzésére, ugyanakkor ez egyben a hátránya is, hiszen előfordulhat, hogy homályos, túl nagy feladat elé állítja a célközönséget, nem befogadóbarát, ezért inkább azon kifejezéseknél érdemes alkalmazni, melyek meghatározásához akár a saját nyelvén is könnyedén hozzáférhet az olvasó vagy a néző.

A forrásnyelv-orientált műveletek kevésbé szélsőséges esete a konkretizálás, amikor a fordító a célnyelvi kifejezést meghagyja ugyan az eredeti alakjában, de kiegészíti azt valamilyen többletinformációval (pl. francia *Comté* – a *Comté* sajt). Pedersen szerint e műveletnek két altípusa van: a nagyon szűk értelemben vett explicitáció, például egy rövidítés feloldása (a német *DW* – a *Deutsche Welle*); valamint a betoldás – pl. a francia *Durance* – a *Durance* (nevű) folyó.

A forrásnyelv-orientált műveletek „legmegengedőbb” kategóriája a szó szerinti fordítás. Pedersen (2005) szerint a fordítók gyakran élnek ezzel a megoldással cégnevek, intézménynevek, technológiai eszközök nevének átültetése során. Ebben az esetben a szó szemantikája változatlan marad, nincs betoldás vagy jelentésszűkülés, a fordító nem szándékozik feltétlenül megőrizni a forrásnyelvi kifejezés által hordozott konnotációt. E kategória két alkategóriája a tükörfordítás (*calque*), amely során a célnyelvi szó valamiféle idegenszerűséget hordoz magában, az olvasó érzi, hogy valamilyen módon eltér a megszokott célnyelvi szóhasználatától (pl. magyar vármegye – franciául *comitat*); valamint a szóátalakítás, amely esetben a fordító igyekszik elrejteni a kifejezés idegen eredetét, miközben megőrzi az eredeti kifejezés minden egyes elemét (pl. angol *tablet PC* – magyarul táblagép).

Pedersen (2005) a célnyelvorientált műveletek közé sorolja az általánosítást, amelynek során a fordító a specifikus forrásnyelvi kifejezést egy tágabb értelmű, általánosabb célnyelvi kifejezéssel fordítja. Ezen esetekben egyértelműen az olvasó vagy néző dolganak megkönnyítése a cél, a forrásnyelvi szöveghez való hűség másodlagos fontosságú. Az általánosításnak két fajtáját különbözteti meg: a hiponímiát (pl. francia *tibouren* – szőlő), valamint a generalizálást eredményező, általa csak „egyéb”-nek (*other*) minősített, de nem részletezett műveleteket. A szintén célnyelvorientált behelyettesítés két alkategóriára bontható: a kulturális behelyettesítésre és a parafrázisra. A kulturális behelyettesítés során a fordító a forrásnyelvi kifejezést vagy egy célnyelvre jellemző kultúraspecifikus kifejezéssel (pl. francia *bœuf bourguignon* – marhagulyás), vagy transzkulturális kifejezéssel helyettesíti (pl. USA-beli *Walmart* – Magyarországon *Tesco*). A behelyettesítés másik alkategóriájának, a parafrázisnak szintén két altípusa van: az értelemátvite-

len alapuló és a helyzeten alapuló parafrázis. Előbbi esetében a fordító az eredeti kifejezés értelmét, a hozzá fűződő konnotációkat szeretné átadni az olvasónak vagy nézőnek (pl. francia *pitchounette* becézés – magyarul csillagom/tündércém stb.). A csakis az adott helyzetben alkalmazható parafrázist Pedersen (2005) kvázi-kihagyásnak minősíti, hiszen a fordító az adott szituációban alkalmazható, de egyébként teljesen más értelmű kifejezést használ a célnyelvi szövegben.

Pedersennek ellentmondva és Klaudyval (2009, 2018), valamint Heltaival (2020) egyetértve a célnyelvorientált műveletek közé sorolom a kihagyást is – bár nehéz megállapítani, mennyire tudatos a művelet mögött meghúzódó fordítói döntés, hiszen nem egyértelmű, mi volt a cél: befogadóbarát szöveg megalkotása? Esetleg a kellő ismeretek hiánya vagy a karakterlimit tiszteletben tartása indokolta e választások meghozatalát? Akárhogy is, mindenképpen könnyíti a célszöveg befogadását, hiszen az olvasó vagy néző részéről nem igényel külön erőfeszítést a kifejezés dekódolása.

Végül semlegesnek minősíthető hivatalos ekvivalensnek tekintetem minden olyan kifejezést, amely a szótári jelentést visszaadja, a konnotációt azonban mellőzi (tehát nem nevezhető szó szerinti fordításnak).

5. Az esettanulmány bemutatása³

5.1. A kutatás módszerei, folyamata, korlátai

Kontrasztív, kvalitatív szemléletű, leíró jellegű kutatásom során megfigyelem, miként jártak el egyes regényfordítók és audiovizuális fordítást készítő nyelvi szakemberek a provence-i kultúraspecifikus kifejezések magyarra fordítása során. Kutatásaim egyik célkitűzése, hogy – miután felleltem, elemeztem és kategorizáltam e kifejezéseket és magyar megfelelőiket – kiderüljön, van-e valamilyen tendencia, befolyásolja-e a fordítási mód, hogy a nyelvi közvetítő a honosító vagy idegen ízeket megőrző (vagy Pedersen 2005-ös cikkének kifejezéseivel élve célnyelv- és forrásnyelv-orientált) stratégiákat részesíti előnyben e kifejezések fordítása során? Befolyásolja-e a fordítói döntést, hogy a nyelvi jel interpretálásának módjait bemutató Jakobson-féle modell második vagy harmadik kategóriájáról van-e szó, azaz „csak” nyelvek közötti fordítás vagy nyelvek és szemiotikai rendszerek közötti fordítás történik?

A tendenciák megállapításához összesen három esettanulmányt végzek el, és ezeket veszem majd alapul; a kategorizálás során elsősorban – ám nem kizárólag – Pedersen (2005) feliratokhoz megalkotott, helyenként kiegészített és helyzetre szabott taxonómiáját alkalmazom. A kategóriákat fordítási műveleteknek, míg a honosító vagy idegen ízeket megőrző eljárásokat stratégiáknak nevezem.

³ Az eredmények bemutatása részben a MANYE Fordítástudományi Kutatások IV. (2024. május 31.) konferencián elhangzott előadásom adatainak felhasználásával készült.

A jelen esettanulmány alapját képező korpusz négy szöveget vizsgál: Marcel Pagnol *Dombok vize (L'Eau des collines)* című, két részből álló művének első kötetének, a *Jean de Florette*-nek (*Jean de Florette*) francia és magyar verzióját, valamint a regényből készült filmadaptációt, amely franciául a *Jean de Florette*, magyarul pedig *A Paradicsom...* címet viseli. E művek, valamint a korábban vizsgált (vö. Karádi 2024) szövegek közös tulajdonsága, hogy fő témájuk Provence és a területhez fűződő paraszti világ bemutatása, ennél fogva számos – a regényben összesen csaknem kétszáz, a filmben negyedennyi –, a kutatásaim fő témájaként szolgáló provence-i kultúraspecifikus kifejezés található bennük. Mivel kutatásom fő célja kideríteni, van-e különbség ugyanazon kultúraspecifikus kifejezések fordítása között attól függően, hogy filmben vagy regényben bukkannak fel, kézenfekvő volt olyan műveket választani, amelyek Provence-hoz köthetők, valamint a regény- és filmváltozatuk is elérhető mind magyar, mind francia nyelven, és lehetőség szerint nagyjából egy kort tükrözzön a nyelvezetük, hiszen – mint tudjuk – a nyelvi, nyelvhasználati és fordítási normák folyamatosan változnak (Heltai 2020).

Kutatásaim során a következő fő kutatási kérdésekre keresem a választ: eltérnek-e a fordítók által alkalmazott fordítási műveletek és stratégiák a fordítási mód függvényében? Melyek a legjellemzőbben választott műveletek és stratégiák a provence-i kultúraspecifikus kifejezések fordítása során a különböző fordítási módokban? Eltér-e a provence-i kultúraspecifikus kifejezések fordítása során alkalmazott forrásnyelv- és célnyelvorientált – más szóval honosító vagy idegen ízeket megőrző (Venuti 1995) – stratégiák aránya a két különböző fordítási módban?

Az előző esettanulmányom (Karádi 2024), valamint más kutatók megállapításai (Pedersen 2005, Lakatos-Báldy 2015) alapján felállított hipotézisem, hogy a fordítás módja – már a terjedelmi megkötésekből fakadóan is – befolyásolja, milyen műveleteket és stratégiákat alkalmaz a fordító, valamint milyen arányban választja a forrásnyelv- és célnyelvorientált műveleteket a célnyelvi átültetés során.

E kutatás az előbbieken bemutatott négy forrás- és célnyelvi szöveg manuálisan történő szövegelemzésére épül. Először a forrásnyelvi regényben egységről egységre haladva felkutattam az összes provence-i kultúraspecifikus kifejezést, amelyek magyar megfelelőit kikerestem a célnyelvi szövegből (kihagyás esetén természetesen ezt a fordítói megoldást is jelöltem), majd az oldalszám megjelölésével táblázatba foglaltam őket. A táblázatban külön oszlopot kapott a definíció, amely alapján az adott kultúraspecifikus kifejezés provence-inak minősíthető [például megtalálható Philippe Blanchet (2000) Provence-hoz köthető kifejezések definícióját megadó „szótárában”, esetleg valamely francia szótárban a regionalizmus (*régionalisme*) / déli (*dans le Midi*) stb. megjelölést tüntették fel a bejegyzés mellett] – természetesen a földrajzi neveket kivéve, ahol adott a kulturális meghatározottság mibenléte. Végül a táblázat két külön oszlopában jelöltem, milyen műveletet és milyen stratégiát alkalmazott a fordító. Ezt követően a filmmel is hasonlóképpen jártam el: felkutattam a provence-i kultúraspecifikus kifejezéseket és azok magyar megfelelőit, definiáltam, mi alapján tekinthető a francia kifejezés provence-inak, majd kategorizáltam a kultúraspecifikus kifejezéseket Pedersen

(2005) kategóriái alapján. Amennyiben eltérés lett volna tapasztalható a szinkron és a felirat megoldása között, ezt jeleztem volna a táblázatban, és két külön kategóriaként kezeltem volna, ám erre ezúttal sem került sor, mert a feliratban vagy kihagyták, vagy ugyanúgy fordították az adott kifejezést, mint a szinkronban, és mivel utóbbiban kevesebbszer élt a nyelvi szakember a kihagyás eszközével, így ezt a szöveget vettem elemzésem alapjául.

Miután mind a regényből, mind a filmből kigyűjtöttem, majd kategorizáltam a kultúraspecifikus kifejezéseket, keresőfunkcióval kiszűrtem a közös halmazt, azaz azon kifejezéseket, amelyek mindkét forrásnyelvi műben (a regényben és a filmadaptációban) fellelhetők. E kifejezések felhasználásával létrehoztam egy újabb táblázatot, amely a következő 11 oszlopból áll: a francia kifejezés; meghatározás (amely alapján provence-inak minősül); oldalszám; óra, perc, másodperc; a kifejezés magyarul; oldalszám; óra, perc, másodperc; alkalmazott fordítási művelet a regényben; alkalmazott fordítási művelet a filmben; alkalmazott fordítási stratégia a regényben; alkalmazott fordítási stratégia a filmben.

Noha azt gondolhatnánk, „a reáliák [...] egy látszólag kézzelfogható, jól azonosítható, körülhatárolható, jól kutatható csoportot alkotnak, amelyet akár külön szótárba is lehet foglalni [...]” (Heltai 2013: 32), a reáliáknak, és főleg a kultúraspecifikus kifejezések azonosításának és kategorizálásának is megvannak a maga nehézségei, korlátai. Például az átvitel kategóriájának legnépesebb elemét képező földrajzi nevek teljesen egyértelműnek és könnyedén alátámasztható besorolásnak tűnnek – ez az esetek nagy részében így is van. Azonban a határok még itt is elmosódnak: a *plateau du Solitaire* (a filmben *Solitaire-fennsík*nak, a regényben *Magányos-fennsík*nak fordították) kétségtelenül kultúraspecifikus kifejezés, ahogy azt az eltérő fordítói megoldás alkalmazása is ékesen bizonyítja. Ugyanakkor kultúraspecifikusnak tekinthető-e Marseille mindössze a földrajzi meghatározottság alapján? Vagy a magyarok egy része által talán kevésbé, ám például Van Gogh rajongói által nagyon is jól ismert Arlon? Hol húzódik a határ? Elsőre feltételezhető, hogy Marseille kellően nagy város ahhoz, hogy a nevét ismerjék – de vajon ismeri-e a magyar olvasó a városhoz fűződő konnotációt, amely sok francia fejében azonnal aktivizálódik Marseille nevének hallatán, például: hatalmas, multikulturális kikötőváros, a város fölé magasodó *Notre-Dame-de-la-Garde* (vagy *Bonne Mère*) templom, a régió éjjel-nappal nyüzsgő metropolisza, a *Vieux-Port* kikötő, újabban sajnos ismét a magas bűnözési ráta, az agresszió, a drogkereskedelem stb. A vizsgált regényben is megjelenik Marseille motívuma, mint a leszerelő vagy szabadságos katonák tivornyáinak színhelye, a filmben mégis szimplán kihagyták a magyar verzióból, valószínűleg pontosan azért, mert a célnyelvi közönségnél hiányzik e konnotációk és asszociációk ismerete. Ez csak egy – ráadásul a legegységértelműbbnek látszó – halmaz a kultúraspecifikus kifejezések kategóriái közül.

További nehézség a dialektus érzékeltetése, amikor az nem lexikai, hanem fonetikai szinten jelenik meg. Erre példa Marcel Pagnol *Apám dicsősége* című regényben olvasható következő mondatrészlet: „[u]n soir, je rrentrais brredouille, et j’étais furrieux [...]”, utalva arra, hogy a provence-i nyelvjárásban beszélő em-

berek inkább az olaszhoz hasonlóan pörgetik az -r betűket, szemben a standard francia hátul képzett -r betűjével. A magyar fordító ezt ennél a mondatnál nem tartotta különösen fontosnak hangsúlyozni, így a magyar változat a következő: „[e] gyik este jövök haza üres kézzel, mérgesen [...]”. Ugyanakkor valamivel később kompenzálta ezt a kihagyást a *fichtre* kifejezésnél, amely magyarul „a terrrem-burrráját” lett. Az *Apám dicsősége* című filmadaptációban, noha a szereplők gyakran délies tájszólással beszélnek, a magyarban ez egyáltalán nem jelenik meg, míg a *Jean de Florette* filmadaptációjában felbukkan egy-egy a kísérlet a kompenzációra, például a hibás magyar ragozás formájában (pl. Massacanba’ [lakom]). Ezekben az esetekben is egyértelműen látható, hogy nehéz pontosan körülhatárolni, melyik kategóriába tartozik az egység, kifejezésnek tekinthető-e egyáltalán, milyen mértékben és hogyan próbálja meg kompenzálni a fordító az esetlegesen irrelevánsnak vélt többletinformációt...

További nehézség a tulajdonnevek kategóriájába sorolható, kifejezetten a területre jellemző névtani kérdések kategorizálása. Ezt a problémakört a szerző egy másik filmjében (*La Fille du puisatier*, magyarul *A kútásó lánya*) is felszínesen érinti, a *Jean de Florette* esetében azonban többszörösen és nagyon expliciten előkerülnek bizonyos névadási szokások, a regényben részletesen kifejtve például a 10. oldalon: „(pour éviter des confusions possibles, on ajoutait souvent aux prénoms, non pas le nom de famille, mais le prénom de la mère :) Pamphile de Fortunette, Louis d’Étiennette, Clarius de Reine”; magyarul: „([h]ogy a félreértéseket elkerüljék, a keresztnevekhez gyakran hozzátették, no nem a családnevet, hanem az illető anyjának a keresztnevét, mint például) Pamphile de Fortunette, Louis d’Étiennette, Clarius de Reine – Pamphile, Fortunette fia, Louis, Étiennette fia, Clarius, Reine fia”. Ugyanezt a filmben nem részletezik, így sokkal döcögösebb a fordítás, és kevésbé érthető, miért is lényeges, hogy nem a valódi vezetékneven szólítják a főszereplőt: „Si vous étiez né ici, comme votre mère, on vous appellerait Jean de Florette” – ez a mondat a regény magyar fordításában: „([h]a itt született volna, mint az édesanyja, mi úgy neveznénk, Jean de Florette” / „Jean, a Florette fia”, ugyanez a filmben: „([h]a itt született volna, mint az anyja, Jean de Florette-nek szólítanák”. Másik példa erre a *Pique-Bouffigue* gúnynev, amelynek jelentése a regényben legalább egyszer megjelenik (*Hólyagkiszűrő*), míg a filmben az átvitel eszközével él a nyelvi szakember.

Mindezen példákból is világosan kiderül, hogy sokszor már egyes kultúraspecifikus kifejezések kikeresésekor is nehézségekbe ütközik a kutató (Heltai 2013, Ranzato 2016, Đelatović 2024), hiszen a fent felsorolt esetek egyikére sem igaz, hogy elégséges mindössze a szótári *regionalizmus* megjegyzést keresni, és máris egyértelművé válik, mi számít kultúraspecifikus kifejezésnek – nem is beszélve arról, hogy tág értelemben véve akár az archaikus kifejezések is kultúraspecifikusnak minősíthetők, hiszen a vizsgált szövegekben a régies beszéd a provence-i ember szembeállítása a modern nyelvezetet használó nagyvárosival, valamint hogy e kifejezések idővel változnak.

5.2. A filmben és a regényben is fellelhető kultúraspecifikus kifejezések elemzése, kategorizálása

Ahogy az előző bekezdésekben említettem, az adatgyűjtést mind a könyv, mind a filmadaptáció elemzése során manuálisan végeztem. A francia filmben 37 különböző, Provence-hoz köthető kultúraspecifikus kifejezés található, a forrásnyelvi regényben pedig 161. A regényben a filmben előforduló csaknem összes kultúraspecifikus kifejezés megjelenik, ideértve a csak képileg ábrázolt (Ranzato 2016) elemeket is (pl. Dél-Franciaország közkedvelt szabadtéri játéka, a *pétanque* 'golyójáték'). E kutatás is alátámasztja a feltételezést, amely szerint a filmadaptációkban jóval kevesebb kultúraspecifikus kifejezés szerepel, mint az alapjául szolgáló regényben, ezen elemek gyakran esnek a redukció áldozatául (Lakatos-Báldy 2015).

Ezt követően összevettem a közös metszetet képező, azaz a francia nyelvű filmben és regényben megjelenő, 32 különböző francia kultúraspecifikus kifejezést. Az alábbiakban bemutatott táblázatban e 32 különböző forrásnyelvi kifejezés magyar megfelelőit annyiszor számoltam külön kifejezésként, ahány különböző változatban fordították – e változatokat minden előfordulásuk esetén mindössze egyszer jelöltem. Ebből fakad az eltérés a franciában a regénybeli és a filmbeli kifejezések számában. Például a *ça gisèle* kifejezést mind a filmben, mind a regényben mindannyiszor *tozsognak* fordították, így csupán egynek számoltam a franciában, mind a regényben, mind a filmben megtalálható kultúraspecifikus kifejezések kategorizálása során, hiába került elő többször a regényben és a filmben is. Ezzel szemben a *couillon* szót a filmben következetesen *baromnak*, a regényben egyszer *vén kecskének*, egyszer *marhának*, egyszer pedig *idétlennek* fordította a fordító, így a francia kifejezést egy, a filmbeli magyar változatot egy, a regénybeli magyar fordítási változatokat pedig három kultúraspecifikus kifejezésnek számoltam és eszerint soroltam különböző fordítási műveleti kategóriákba is.

1. táblázat: Átváltási műveletek és stratégiák a filmben és a regényben

Átváltási művelet	Stratégia	Előfordulása a filmben	Előfordulása a regényben
Hivatalos ekvivalens	semleges	2	8
Átvitel (teljes és részleges)	forrásnyelv-orientált	12	12
Konkretizálás	forrásnyelv-orientált	0	2
Szó szerinti fordítás	forrásnyelv-orientált	4	6
Általánosítás	célnyelvorientált	2	1
Behelyettesítés	célnyelvorientált	12	15
Kihagyás	célnyelvorientált	4	1

2. táblázat: Az adatok összesítése

Forrásnyelv-orientált műveletek	16	20
Célnyelvorientált műveletek	18	22
Semleges	2	8
Kulturálisán kötött elemek összesen	36	45

Az 1. és 2. táblázat adatainak elemzéséből kiderül, hogy az átvitel és a behelyettesítés volt a legjellemzőbb átváltási művelet mind a regény-, mind a filmadaptáció esetében. Átvitelből pontosan ugyanannyi számlálható a regényben és a filmben. A kategória elemei elsősorban földrajzi nevek (*Massacan*) és személynevek, főként becenevek és beszélő nevek (*Papet, Pique-Bouffigue*), ritkábban reáliák (*pétanque*) vagy időjárás jelenségek (*sirocco*). A behelyettesítés többnyire parafrázis formájában történt, helyzetben alapuló (pl. *allez, zou* – rajta, gyere le) vagy értelemátvitelen alapuló (pl. *fada* – meggárgyult) parafrázisként.

Ahogy feljebb utaltam rá, a hivatalos ekvivalenssel történő fordítás alatt az az eset értendő, amikor az adott kultúraspecifikus kifejezésnek már létezik valamilyen standard, szótárilag helyes és elfogadott célnyelvi megfelelője (Pedersen 2005), ez a megoldás jellegénél fogva nélkülözi azonban a konnotációkat. Ahogy a fenti táblázatban látható, a filmben nem igazán, a regényben azonban annál inkább előfordul ez a stratégiai szempontból semlegesnek tekinthető fordítási művelet (pl. *fada* – bolond).

Jellemző művelet volt még a szó szerinti fordítás, kiváltképp azon földrajzi nevek esetében, amelyek minden tagja valamilyen jelentéssel bír, azaz általánosságban a kevésbé ismert, kisebb helyszínek, például dombok, falvak egyes részei (pl. *Bastides Blanches* – a Fehér-tanya; *pointe du Saint-Esprit* – Szentlélek-orum).

A kihagyás viszonylag kevészer fordult elő, főleg a regényben; a filmben – ahogy feltételezhető volt – valamivel többször (pl. *mas* – a regényben tanyaház, a filmben kihagyás). Ugyanakkor megjegyzendő, hogy mind a *mas* (tanya), mind a *pétanque* golyójáték esetében képileg megjelennek a lexikai szinten kihagyott reáliák, így érthető, miért döntött a fordító e – sokszor kényelmesnek ítélt – művelet mellett.

Az általánosítás és a konkretizálás volt a legkevésbé jellemző művelet a filmben és regényben is megtalálható kultúraspecifikus kifejezések esetében. Az általánosítás a regény esetében egyszer akkor fordult elő, amikor a fordító szinonimát keresett egy, már korábban lefordított reáliának (*bastide* – ház; korábban: tanya-ház), egyszer pedig egy fogás nevének fordítása során (*côtelette* – hússzelet), a film esetében pedig a *pinède* (fenyves) szó fordítása során döntött a fordító a *lombok* megfelelő mellett. Konkretizálásra szintén nagyon kevés példa akadt (pl. *les Romarins* – Rozmaringos-völgy) – bár jelen esettanulmányomban nem volt erre példa, néha azonban egy rag vagy igekötős ige is segíthet rájönni, hogy hegyről/szi-

getről/völgyről/folyóról stb. van-e szó, tehát konkretizáló szerepe lehet – az említett példában a kontextus segített rájönni a fordítónak, hogy egy völgyre utalt az író.

Bár a mindegyik vizsgált műben felbukkanó kultúraspecifikus kifejezések fordítási műveleteinek elemzése és összefoglalása egy jövőbeli kutatásom részét képezi majd, ezúttal is megemlítendő és érdekes jelenség, hogy a *cigale* (szótári jelentése szerint 'kabóca') szót, csakúgy, mint az *Apám dicsősége* esetében, a fordítók ezúttal is *tücsök*nek fordították, egyetlen kivétellel (a célnyelvi regény 208. oldalán), ahol *kabócának*, ráadásul pár sorral felette is még *tücsökként* szerepelt. A *tücsök* megfelelőnek a regény esetében az egyik lehetséges oka, hogy a magyar mű elején a következő megjegyzés olvasható: „a fordítást az eredetivel egybevetette Sashegyi Gábor”, azaz az *Apám dicsőségének* fordítója.

A másik szembetűnő és nem egyértelmű fordítói döntésen alapuló kifejezés a *pommes d'amour*, amely a regényben – helyesen – *paradicsombokorként* olvasható, a filmben azonban almának fordították, minden valószínűség szerint a *pomme* (alma) szó miatt. Ebben az esetben, bár lehetséges, hogy helyzetten alapuló parafrázistról van szó, valószínűbb, hogy félrefordítással állunk szemben, hiszen a paradicsom Magyarországon is ismert és elterjedt növény – ez is alátámasztja, hogy néha egyáltalán nem egyszerű kiszűrni a forrásnyelvi szöveg kultúraspecifikus kifejezéseit.

6. Eredmények

Az előfeltételezésekkel és a korábbi tanulmánnyal (Karádi 2024) ellentétben e regény esetében kevésbé voltak szembetűnőek és egyértelműek a két fordítási módban fellelhető fordítási stratégiák aránybeli különbségei. Ahogy várható volt, a fordító a film esetében valamivel többször részesítette előnyben a célnyelvorientált műveleteket, a honosításra törekvő stratégiát, a befogadóbarát megoldásokat, tekintettel egyrészt az audiovizuális fordítás időbeli és terjedelmi korlátaira (Pedersen 2005, Gottlieb 2017), másrészt a film képi és hangbéli eszköztárára (pl. a *sírokkó* esetében nem szorul magyarázatra, hogy erősen fűjő, homokot tartalmazó szélről van szó, hiszen tökéletesen ábrázolják a bemutatott képkockák is; a háttérben folyamatosan hallható a kabócák – tücsökciripeléssel nem összetéveszthető – éneke; az ételek, a szokások, a népviselet mind megjelennek; a jelen esettanulmányban vizsgált film esetében pedig még az akcentus visszaadására történő kísérletek is fellelhetők).

Meglehető eredmény azonban, hogy a regény fordítója is – leszámítva a relatíve nagy arányban előforduló, semleges stratégiának számító hivatalos ekvivalenssel való fordítást – a célnyelvorientált műveleteket, a honosító jellegű stratégiákat preferálta a vizsgált kifejezések fordítása során. Ennek több oka lehet, többek között, hogy ebben az esetben a magyar nyelvű film hamarabb, 1991-ben került a mozikba, mint a magyar nyelvű regény a polcokra (1999), így lehetséges, hogy a nyelvi szakembernek igazodnia kellett a korábbi változathoz; előfordulhat továbbá, hogy

a fordító – szemben az *Apám dicsősége* magyar változatával – nem szeretett volna hosszas lábjegyzeteket fűzni egy-egy kifejezéshez, esetleg nem tartotta fontosnak e kifejezések idegen ízeket őrző fordítását a hangulatteremtés szempontjából, hiszen más eszközei is rendelkezésre álltak erre (például hosszú, rendkívül részletes leírások a provence-i ember személyiségéről) – ugyanakkor a fordító több helyen is kompenzálta a kihagyott kultúraspecifikus kifejezéseket a tájszólás írásbeli megjelenítésével és bizonyos különlegesebb hangzású szavak (pl. *meggárgyult*) használatával. Mindazonáltal tagadhatatlan, hogy a regény fordítója a legtöbb esetben ezúttal inkább a honosító stratégiát választotta (pl. *espadrilles* – spárgatalpú) a magyarázó lábjegyzetekkel vagy a nagy olvasói erőbefektetést igénylő forrásnyelv-orientált műveletekkel szemben.

7. Összefoglalás

Az előző esettanulmányhoz (Karádi 2024) hasonlóan jelen kutatás célja is az volt, hogy Pedersen (2005) tipológiájának kategóriáit segítségül hívva megvizsgálja, van-e fordítástudományi szempontból értékelhető különbség ugyanazon mű, azaz Marcel Pagnol *Jean de Florette* (1962) film- és regényváltozatának fordítása során használt fordítói műveletek arányában, preferenciáiban, elsősorban a műveletek forrásnyelv- és célnyelvorientáltságának összevetése alapján.

Marcel Pagnol *Jean de Florette* című regényének és a mű filmadaptációjának kultúraspecifikus kifejezéseit elemezve a következő tendencia figyelhető meg: a korábbi eredmények alapján megfogalmazott hipotézisnek megfelelően a film fordítója valóban inkább a célnyelvorientált műveleteket részesítette előnyben, azaz inkább honosító jellegű stratégiákat alkalmazott, ugyanakkor a hipotézisnek ellentmondva a regény fordítója is inkább a célnyelvorientált műveleteket preferálta, valamint a semlegesnek minősíthető hivatalos ekvivalenst, azaz láthatóan igyekezett a célnyelvi olvasó értelmezési erőfeszítéseit csökkenteni – a *couleur locale*-t ezúttal nem a fordítási műveletek és stratégiák szintjén, inkább a leíró részek segítségével próbálta megőrizni és lefesteni a befogadók számára. Megállapítható továbbá, hogy a fordítók és a kutatók gyakran már a kultúraspecifikus kifejezések felismerésekor is nehézségekbe ütközhetnek (Heltai 2013, Ranzato 2016, Đelatović 2024), hiszen közel sem elegendő a *regionalizmus* megjelölésre hagyatkozni – e probléma sokkal összetettebb és körülményesebb megközelítést igényel, mint pusztán a szótárak böngészése.

Jövőbeni kutatásaim – melyek során hasonló módszerekkel elemzem a francia szerző egy harmadik, regény és filmadaptáció formájában is lefordított művét –, valamint a több regényben és filmben is vissza-visszatérő kultúraspecifikus kifejezések különböző fordításainak segítségével szeretném kideríteni, kimutatható-e általános tendencia vagy norma a filmben és a regényben megjelenő kultúraspecifikus kifejezések fordításakor alkalmazott műveletek és stratégiák megválasztásában. Kutatásom ezáltal hozzájárulhat a kulturálisan kötött kifejezések átültetése

során meghozott tudatos vagy tudattalan fordítói döntések feltérképezéséhez, támogatást szolgáltathat a nyelvi közvetítők gyakorlati munkájához, valamint a fordító- és tolmácsolók képzéséhez.

Irodalom

- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia. A fordításelméletek tudományfilozófiai problémái & filozófiai szövegek fordítási kérdései*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Albert S. 2005. A fordíthatóság és fordíthatatlanság határán. *Fordítástudomány* 7. évf. 1. szám. 34–49.
- Bassnett, S., Lefevere, A. 1990. *Translation, History and Culture*. London: Printer Publishers.
- Blanchet, P. 2000. *Expressions familières de Marseille et de Provence*. Chamalières: Editions Bonneton.
- Catford, J. C. 1965. *A Linguistic Theory of Translation*. London: Oxford University Press.
- Chaume, F. 2012. *Audiovisual translation: Dubbing*. Manchester: St. Jerome.
- Delatović S. 2024. A kulturálisan kötött kifejezések osztályozási és azonosítási nehézségei. *Fordítástudomány* 26. évf. 1. szám. 20–39.
<https://doi.org/10.35924/fordtud.26.1.2>
- Díaz Cintas, J. 2009. *New Trends in Audiovisual translation*. Bristol: Multilingual Matters.
<https://doi.org/10.21832/9781847691552>
- Farkas N. 2018. Intersemiotic Translation, Adaptation, Transposition: Saying almost the same thing? (Nicosia, Ciprus, 2017. november 10–12.) *Fordítástudomány* 20. évf. 1. szám. 65–69.
- Gambier, Y.; Gottlieb H. 2001. *(Multi)Media Translation, Concepts, Practices and Research*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Gottlieb, H. 2017. Semiotics and translation. In: *The Routledge Handbook of Translation Studies and Linguistics*. London: Routledge. 45–63.
- Heltai P. 2013. Kultúráspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* 15. évf. 1. szám. 32–53.
- Heltai P. 2020. Fordítási normák és fordítási eljárások magyar–angol szakfordításban. *Fordítástudomány* 22. évf. 1. szám. 27–45.
- Heltai P. 2021. A fordítástudományi kutatási témák változása az 1990-es évektől napjainkig. *Modern Nyelvoktatás* 27. évf. 3–4. szám. 7–22.
<https://doi.org/10.51139/monye.2021.3-4.7.22>
- Holmes, J. 1988. The Name and Nature of Translation Studies. In: Holmes, J. (ed.) *Translated!* Amsterdam: Rodopi. 67–80.
- Jakobson, R. 1959. On Linguistic Aspects of Translation. In: Brower, R. A. (ed.) *On Translation*. Cambridge: Harvard University Press. 232–239.
- Juhász-Koch M. 2019. A normalizáció mint fordítási stratégia a hangalámondás fordításában. *Fordítástudomány* 21. évf. 1. szám. 24–42.
- Karádi G. 2024. Kultúráspecifikus kifejezések fordítása Marcel Pagnol La Gloire de mon père című művének különböző fordítási módjaiban. *Alkalmazott Nyelvtudomány* 23. évf. 2. szám. 71–86.
<http://dx.doi.org/10.18460/ANY.2023.2.005>

- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 2009. The asymmetry hypothesis in translation research. In: Dimitriu, R., Shlesinger, M. (eds) *Translators and their readers. In Homage to Eugene A. Nida*. Brussels: Les Editions du Hazard. 283–303.
- Klaudy K. 2018. Az aszimmetria hipotézis kiterjesztése a honosítás/idegenítés dichotómiára. In: Dombi J., Farkas J., Gúti E. (szerk.) *Aszimmetrikus kommunikáció – Aszimmetrikus viszonyok. XXVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus*. Bicske: Szak Kiadó. 448–462.
- Kóbor M. 2007. A kultúrafogalom evolúciója a fordításelméleti diskurzusban és a kultúrakoncepciók gyakorlati implikációi. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 37–54.
- Lakatos-Báldy Zs. 2015. Az audiovizuális fordítás sajátosságai és a filmfordítás mint interkulturális kommunikáció. *Apertúra*:
URL: <https://www.apertura.hu/2015/tel/lakatos-baldy-az-audiovizualis-forditas-sajatos-sagai-es-a-filmforditas-mint-interkulturalis-kommunikacio/>, utolsó megtekintés: 2024. október 6.
- Leppihalme, R. 1997. *Culture Bumps: An Empirical Approach to the Translation of Allusions*. Bristol/Buffalo/Toronto: Multilingual Matters.
- Merkle, D. 2002. Censure et traduction dans le monde occidental. *Traduction, Terminologie, Rédaction* Vol. 15. No. 2. 11–21.
- Mounin G. 1963. *Les Problèmes théoriques de la traduction*. Paris: Gallimard.
- Mujzer-Varga K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9. évf. 2. szám. 55–84.
- Pedersen, J. 2005. How is Culture Rendered in Subtitles? In: Gerzymisch-Arbogas, H., Nauert, S. (eds) *Challenges of Multidimensional Translation: Conference Proceedings* 1–18.
- Pusztai-Varga I. 2024. Szépirodalmi szövegek fordításszempontrú elemzése. In: Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész*. Budapest: ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály. 217–234.
<https://doi.org/10.21862/kutamodszertan2/12>
- Ranzato, I. 2016. *Translating Culture Specific References on Television: The Case of Dubbing*. New York, London: Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315681252>
- Russell, B. 1950. Logical Positivism. *Revue Internationale de Philosophie* Vol. 4. No. 11. 3–19.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins.
- Valló Zs. 1998. Reáliák és fordítói stratégiák a drámafordításban. *Modern Nyelvoktatás* 4. évf. 2–3. szám. 115–124.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 34–49.
- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility*. London: Routledge.
- Vinay, J.-P., Darbelnet, J. 1958. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier Scolaire.
- Vlahov, S., Florin, S. 1980. *Nyeperevogyimoje v perevogye*. Moszkva: Mezsdunarodnyije Otnosenyjja.

Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in Translation Studies*. Routledge: London.

Források (regény)

Pagnol, M. 1986. *Jean de Florette*. Paris: Presses Pocket.

Pagnol, M. 1999. *Jean de Florette*. Budapest: Környezet és Fejlődés. Fordította: Hricó Gabriella.

Források (filmfeldolgozás)

Berri, C. 1986. *Jean de Florette*. DD Productions, Renn Productions.

Berri, C. 1991. *A Paradicsom...* Abszolút Stúdió. Magyar szöveg: Borbarát Bernadett.

Karl May *Der Schatz im Silbersee* című regényének adaptációról és fordításairól

Nagy Tünde

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

E-mail: nagytunde@uni.sapientia.ro

<https://orcid.org/0000-0002-5969-7768>

Kivonat: A tanulmány Karl May *Der Schatz im Silbersee* inter- és intralingvális könyvadaptációit és fordításait vizsgálja. Betekintést nyújt a német nyelvű adaptációkba, valamint a magyar fordításokba és átdolgozásokba. A két német kiadás (1930, 1952) között több különbség is megfigyelhető, amelynek oka a feltételezett célközönségben (is) keresendő: az 1930-as kiadás, akárcsak az eredeti, fiatal felnőtteket szólít meg: erre utalnak a Karl May stílusára jellemző (és ebben a műben megőrzött) bonyolult mondatstruktúrák és szókapcsolatok, a régies és emelkedett írásmód, az ismétlések, az idegen nyelvi (spanyol, indián, szász) elemek. A későbbi kiadás ezzel szemben gyermekek számára készült; ennek következtében egyszerűsödnek a mondatstruktúrák és szókapcsolatok, sok esetben feloldódnak az ismétlések, valamint helyenként modernizálással és konkretizálással találkozunk. A művet Szinnai Tivadar (1964), illetve Ossik János (2012) fordította magyarra – a célközönség gyermekek (Szinnai) és fiatal felnőttek (Ossik). Bár számottevő különbség van a két fordítás között, az alkalmazott fordítói stratégiák hasonlóak (mindkét fordításra jellemző a honosítás és idegenítés, és ebből adódóan a kihagyás, összevonás, betoldás és kompenzálás).

Kulcsszavak: adaptáció, fordítás, Karl May, fordítói stratégiák

1. Bevezetés

A jelen tanulmányban Karl May *Der Schatz im Silbersee* intra- és interlingvális (magyar nyelvű) fordításait és adaptációit vizsgálom. A mű adaptált verzióinak és magyar átdolgozásainak/fordításainak vizsgálata igazi kihívás, figyelembe véve, hogy Karl May a művet a XIX. század végén írta, terjedelme meghaladja a 600 oldalt, valamint, hogy az intra- és interlingvális fordítások között több évtized telt el.

A regényről dióhéjban: a *Der Schatz im Silbersee* a vadnyugaton játszódó igazi indiánregény, ahol a jó és a rossz harca végül a jó győzelmével zárul. Szerep-

lői a Karl May regényekből jól ismert vadászok és harcosok, Old Shatterhand, Old Firehand, valamint Droll néni, akik barátaik (pl. Tutajos Tom, Bicegő Frank, Púpos Bill, Nyakig láb Jimmy) és az indiánok (Winnetou, Kis Medve, Nagy Medve) segítségével harcolnak a banditák ellen (kornel és társai), majd további kalandokba keverednek a különböző indiántörzsek (utahok, apacsok), valamint az indiánok és a fehér emberek közti feszültségeknek köszönhetően. A történet az Ezüst-tónál zárul, amely bár végképp magába zárja a régi legendás kincseket, színhelye marad a különböző indiántörzsek (utahok, timbacsák, navajók), valamint az indiánok és a fehér emberek közötti békekötésnek és a fehér ember terjeszkedésének is (bányászati elindítása a fehér ember által).

A regény adaptációinak és fordításainak vizsgálata betekintést nyújt azokba a stratégiákba, amelyek során a mű elérhetővé válik a (német, magyar) célközönség számára. Elemzésem kvalitatív jellegű, és arra keresi a választ, hogy mennyire különböznek a német nyelvű adaptációk az eredeti műtől (mit hagynak ki, mit őriznek meg a későbbi kiadások), illetve hogy a magyar átdolgozás és fordítás/adaptáció esetében milyen stratégiákat alkalmaz a fordító. Feltételezem, hogy a fordítás/adaptáció szkoposzt (célját) jelentősen befolyásolja nemcsak a kiadói szándék, hanem a fordítónak a célnyelvi közönségről alkotott képe is. Ennek fényében vizsgálom a művek közötti hasonlóságokat és különbségeket, különös tekintettel a magyar regényekre, amelyek nagymértékben eltérnek egymástól. Miután röviden ismertetem a fordítás-adaptáció (és átdolgozás) viszonyát, valamint a gyermekirodalom és az ifjúsági irodalom jellemzőit, példákkal érzékeltetem a német nyelvű adaptációk közötti hasonlóságokat és különbségeket, valamint a magyar nyelvű fordítások és adaptációk jellemzőit, az alkalmazott stratégiák alapján.

2. A fordítás és az adaptáció fogalma

A fordításról való diskurzusban az adaptáció hagyományosan elkülönítve jelenik meg a fordítástól. Amíg a fordítást tartalmában, hatásában és formájában egyenértékűnek tekintik a forrásnyelvi szöveggel, az adaptációt a forrásnyelvi szöveg olyan átdolgozásának tartják, amely nem tekinthető egyenértékűnek a fordítással, azáltal, hogy gyakran meghamisítja vagy megcsonkítja az eredeti szöveget (Vándor 2007). A fordítás és adaptáció értelmezése és szétválasztása ugyanakkor nem egyszerű feladat, hiszen minden fordítás adaptáció is egyben (Oittinen 2000).

Munkája során a fordító nemcsak fordít, hanem egyben adaptál is, a nyelvi és kulturális különbségekből adódóan, illetve azoknak a normáknak és előírásoknak köszönhetően, amelyek nem feltétlenül a fordító személyes döntéseiből fakadnak, és amelyek elkerülhetetlenné teszik mind a szűkebben, mind a tágabban értelmezett adaptációt. A szűkebb értelemben vett adaptáció – pragmatikai adaptáció (Klaudy 2003), lokális adaptáció (Vándor 2007) – előfordulása olyankor figyelhető meg, amikor a forrásnyelvi (FNY) és célnyelvi (CNY) kulturális kontextus eltér egymástól. Ilyen a reáliák esete, ahol a fordító változtatásokat hajt végre, a célközönség

igényének megfelelően. A szűkebb értelemben vett adaptációval szemben, amely lokális és csak bizonyos helyeken figyelhető meg a szövegben, a tágabb értelemben vett adaptáció – globális adaptáció (Vándor 2007) – esetén a fordító a szöveg egészét érintő változásokat végez. Ennek okai különbözőek lehetnek (pedagógiai megfontolások, a vélt célközönség életkora és feltételezett befogadókészsége, ideológiai megfontolások, a kiadói vagy fordítói szándék); mindkét esetben az adaptáció intralingvális (forrásnyelvről forrásnyelvre, pl. egy forrásnyelvű szöveg átírása színdarabra vagy filmre) és interlingvális (forrásnyelvről célnyelvre) is lehet.

A kiadó szándékának, valamint az adott kor elvárásainak megfelelően az adaptáció lehet olyan nagy mértékű, hogy az már inkább átdolgozás, semmint fordítás. A magyar gyermekirodalom fejlődését illetően, például, Farkas és Seres (2017) megjegyzik, hogy kezdetekben (XIX. század) a fordítások inkább (nem feltétlenül gyermekek számára írt) világirodalmi művek átdolgozásai voltak és erősen magyarázó hatással bírtak. Később, az osztrák önkényuralom visszatérése következtében az angolszász és német irodalmi regények fordítása kerül előtérbe, majd a szovjet hatás nyomja rá a bélyegét a gyermekirodalom fordítására (ez utóbbi abban is megnyilvánul, hogy a vallásos elemeket, valamint a német felsőbbrendűsége vonatkozó részeket elhagyják a fordításokból). Farkas és Seres (2017: 76) megjegyzik, hogy napjainkban az idegenítés fele tolnak el a fordítások, és határozottabban elkülönülnek a fordítások és az átdolgozások.

A fordítás/adaptálás során a fordítónak sokszor választania kell, hogy a honosítás (célnyelvi kultúra fele közelítő stratégiák) vagy az idegenítés elvét követi (amikor is a fordító minél inkább igyekszik megőrizni az idegen elemeket). Míg a honosítás esetében a fordító arra törekszik, hogy a műfordítás könnyen befogadható legyen a CNY-i közönség számára, az idegenítés esetében a fordító nem egyszerűsít és „tisztogat”, nem told be magyarázatokat a szövegbe. Annak értelmében, hogy inkább honosít vagy idegenít, a fordító olyan stratégiákat alkalmaz, mint az átalakítás, a kihagyás, a bővítés, az aktualizálás vagy a modernizálás, esetleg az archaizálás.

Jellegét tekintve, a fordítás és adaptáció kommunikáció a forrásnyelvi kultúra és a befogadó közönség (és kultúra) között. Munkája során a fordító „párbeszédet folytat” a forrásnyelvi mű feltételezett szándékával, a kiadó igényeivel, és nem utolsósorban a feltételezett befogadói közönségről kialakult képpel. Ezért a fordítás vizsgálata során az elsődleges kérdés nem az, hogy hogyan fordítanak le valamit, inkább, hogy miért fordítják/adaptálják úgy, ahogy? (Oittinen 2000).

3. Gyermekirodalom és ifjúsági irodalom

Mielőtt rátérünk a gyermekirodalom, valamint az ifjúsági irodalom esetében alkalmazott stratégiákra, szükséges jellemzőiket röviden ismertetnünk. McDowell (1973) (idézi Hollindale 1997) a gyermekirodalom jellemzőit a következőképpen foglalja össze: a történetek általában rövidebbek, sok cselekvéssel és párbeszéddel,

viszonylag kevés leírással, a főszereplők gyermekek, jellemző rájuk egyfajta morális érték, ami hiányzik a felnőtt irodalomból, hangulatuk optimista, vidám, nyelvezetük gyermeki, a cselekmény vonala egyszerű és jól meghatározott, a történetek fantáziával, varázslattal és kalandokkal vannak megfűszerezve. McDowell ezeket a jellemzőket tendenciaként fogalmazza meg, ami azért is fontos, mert hasonló jellemzőkkel az ifjúsági vagy felnőtt irodalom esetén is találkozhatunk. A gyermekirodalommal foglalkozó tanulmányok (pl. Klingberg 1986, Hollindale 1997, Oittinen 2006, Lathey 2013, Nikolajeva 2005, Van Coillie 2020, Alvstad 2018) további jellemzőket említenek meg, mint amilyen a kettős olvasói közeg (felnőttek írják gyermekek számára), a kulturális adaptáció, az ideológiai manipuláció, a szóbeliség (a gyermekirodalmat gyakran felnőttek olvassák fel a gyermekeknek), valamint a szöveg és a képek közötti összhang. A szereplők inkább egyoldalúak, semmint összetettek, a történetvezetés lineáris, és többnyire a cselekmények sorozatán, nem pedig a szereplők fejlődésén van a lényeg (Nikolajeva 2005). A gyermekiség fogalmát elemezve Hollindale (1997) úgy véli, hogy ez a gyermekirodalom meghatározó eleme, olyan módon, hogy a szöveg gyermeki jellege és a gyermek mint célközönség, kölcsönösen hatnak egymásra a mű befogadása során.

Az ifjúsági irodalom megkülönböztetése a gyermekirodalomtól csak pár évtizedes múltra tekint vissza, hiszen sokáig a tinédzser vagy fiatal felnőtt megnevezés mint célközönség nem létezett. Megjelenését az 1940-es évekre, főként a II. világháború utánra teszik (addig csak a gyermek- és felnőtt irodalmat különböztetik meg), amikor a tinédzser és fiatal felnőtt mint fogalom megjelennek és bekerülnek a közhasználatba. Az ifjúsági irodalom behatárolása nem mindig könnyű feladat, bár vannak szempontok, amelyek meghatározó jellegűek; Nilsen és Donelson (2009), valamint Makowska (2019) több jellemzőjét is felsorolja az ifjúsági irodalomnak: legtöbbször a főhős szempontjából látjuk a történetet, megjelenik a felnőtté válás problematikája, a főhős ragaszkodik ahhoz, hogy gondjait maga oldja meg. Stílusát tekintve, az ifjúsági irodalom olyan mondatszerkezeteket preferál, amelyek átláthatóak és erősen tagoltak, viszonylag rövidek és célratorók (Sohár 2021). A korhatárt illetően ezt a fajta irodalmat jellegzetesen a 12–18. életkor közé teszik, a felső korhatár viszont egészen 25 éves korig is tolódhat.

Az ifjúsági irodalom fontos szegmensét képezik azok a művek is, amelyeket a szerző eredetileg felnőtteknek szánt. Megemlíthető ebből a szempontból Maureen Daly *Seventeenth Summer* című regénye, amit bár sokáig tinédzsereknek, illetve fiatal felnőtteknek szánt műnek tartottak, Daly szerint a regény felnőtteknek szól. Hasonlóképpen, John R. Tunis az *Iron Duke* 1938-ban megjelent regényére úgy tekintettek, mint fiatalok számára íródott műre, holott ezt a szerző felnőtteknek szánta (Cart 2010). Ebbe a kategóriába sorolható Karl May *Der Schatz im Silbersee* című regénye is, elbeszélői stílusából, nyelvezetéből, és nem utolsósorban a történetvezetés bonyolultságából adódóan. Ezek arra engednek következtetni, hogy az eredeti mű az ifjúság és akár érettebb korosztály számára (is) íródott, magyar átdolgozásuk és fordításuk viszont gyermekek (Szinnai Tivadar), és fiatalabb vagy akár érettebb felnőttek (Ossik János) számára készült.

A fordítói stratégiákat illetően elmondhatjuk, hogy mind a gyermekirodalom, mind pedig az ifjúsági irodalom esetében a fordító az adott kor normáihoz és a célközönségről alkotott képhez próbál igazodni, és ezáltal adaptál. Klingberg (1986) öt adaptációs stratégiáról beszél a gyermekirodalom fordítása esetén. Ezek a kulturális kontextus adaptációja, a nyelvi adaptáció, a modernizáció, a „tisztítás” és a rövidítés. A kulturális adaptáció során a fordító több stratégiával is élhet: meghagyja az idegen elemet a szövegben és magyarázatot fűz hozzá, behelyettesíti egy megfelelő / ehhez kötődő CNY-i elemmel, kihagyja vagy beülteti a CNY-i kultúrába; nyelvi adaptáció esetén egyszerűsítheti a mondatok szerkezetét, igéssíthet, kihagyhat bizonyos elemeket (mint a nyelvi képek, metaforák). Ugyanakkor, a fordító az elavult nyelvhasználatot vagy régi tárgyak megnevezését helyettesítheti modern kifejezésekkel (modernizáció), illetve olyan tárgyakkal, amelyekkel a célközönség valamilyen módon azonosulni tud.

Shavit (1981) rámutat arra, hogy a gyermekirodalmat érintő változtatások (a szöveg szándékos manipulációja) többnyire két okból kifolyólag történnek: az első a társadalmi és pedagógiai normák, amelyek meghatározzák, hogy mi a megfelelő és hasznos a gyermekek számára, a második a cselekmény, a leírások és a szöveg adaptációja, a célközönség feltételezett olvasási és megértési készségeinek megfelelően. Bár egyik megfontolás meghatározóbb lehet a másiknál, akár együtt is létezhetnek és kiegészíthetik egymást, illetve ellent is mondhatnak egymásnak, ezáltal zavart keltve az értelmezésben. Annak ellenére, hogy gyermekirodalom fordítása során egyszerűsítés történik, mind a cselekményt, mind pedig a szereplőket illetően, lehetőséget is ad arra, hogy az eredeti művet a gyermekek számára kreatív módon átültessük (Lathey 2013). Ehhez viszont szükséges, hogy munkájuk során a fordítók saját gyermeki énjüket kivetítsék egy képzelte célközönségre, beleértve annak feltételezett érdeklődését, reakcióit, tudását és olvasási készségét (Klingberg 1986).

Ellentétben a gyermekirodalommal, amely jól elkülöníthető a felnőtt irodalomtól, és ennek következtében a fordítási stratégiák is, felmerül a kérdés, hogy ez mennyire mondható el az ifjúsági irodalomról? Sohár (2021) szerint, két, egymással ellenkező vélemény különíthető el az ifjúsági irodalom fordítási stratégiáit illetően. Az egyik, amelyik úgy találja, hogy az ifjúsági irodalom fordítása nem tér el más irodalom fordításától (és amely szerint a fordítónak azt a stílust és regisztert kell követnie, amely a FNY-ben szerepel, figyelembe véve azokat a szűrőket, amelyek befolyásolják a munkáját, köztük a kiadó megkötései, valamint a fordítóban a műről és a célközönségről kialakult kép). Ezzel szemben, létezik az a szemlélet is, hogy bizonyos dolgokra különösen oda kell figyelni a fordításnál, mint pl. az érzékeny témák átadása (a másság, politika, halál kérdése), a nyelvhasználatra, ezen belül is a szlengre, hogy hiteles legyen (ez különösen fontos, hiszen a szóhasználat gyakran elavul), valamint arra is, hogy szép magyar szöveg kerüljön a célközönség kezébe. Ez utóbbi gyakran a CNY-i szöveg felülstilizáltságához vezet (Sohár 2021).

4. Karl May: *Der Schatz im Silbersee*. A regény és adaptációi

Karl May *Der Schatz im Silbersee* című regénye könyv formátumban 1894-ben jelenik meg, a Die Union Deutsche Verlagsgesellschaft kiadásában. A könyv keménykötésű, 16 fejezetet foglal magába, és 16 egész oldalas illusztráció díszíti.

Megjelenése óta több intralingvális (és intraszemiotikus) adaptációval is találkozunk: 1964-ben megjelenik a mű alapján készült film, majd 1968-ban, hangjáték formájában, a mű rövidített változata (EUROPA kiadó) (2021-ben a Libri Vox kiadásában újabb hangjáték jelenik meg, ezúttal az eredeti műről). Az eredeti mű alapján újabb könyvkiadások jelennek meg: először 1930-ban, majd 1952-ben a Karl May Verlag kiadja a művet *Der Schatz im Silbersee. Erzählungen aus dem Wilden Westen* címmel.

A továbbiakban ebbe a két kiadásba szeretnék betekintést nyújtani, előtte azonban szükségesnek találom Karl May írói stílusát röviden ismertetni.

Összességében nézve, Karl May művének ismertetőjele a mondatszerkezetek bonyolultsága, a helyenként körülményes megfogalmazás, az ismétlés és a redundancia. Figyelembe véve, hogy May a regényt a tizenkilencedik század végén írta, jellemző rá nemcsak a régies írásmód, de bizonyos archaikus szavak, mint amilyen a *Huzza* (hurrah), *Egad* (oh, God!), *Zounds*, valamint a magázás régies változata is (*Ihr helyett Euer*).

Karl May a műben gyakran ismétél és magyaráz, sokszor azt is, ami magától értetődő, és ez gyakran redundanciához vezet, például *so laut und drohend ausgesprochen wird, wie es hier der Fall war, ahol a wie es hier der Fall war* → ‘ahogyan itt is történt’ kimarad mind az adaptált változathoz (1952-es kiadás), mind pedig a fordításokból. Gyakoriak a formális hangvételű kollokációk, pl. a *schienen, wie gelegentliche Äußerungen verrieten ihre gegenseitigen Verhältnisse genau zu kennen* megfogalmazást mindkét német kiadás egyszerűsíti → *schienen sich, wie gelegentliche Äußerungen verrieten, genau zu kennen*, ‘úgy tűnt, ismerik egymást’. A mű további jellegzetessége, hogy nyelviileg sokszínű – gyakoriak benne nemcsak az angol szavak, különösen felkiáltásokban és szitkozódásokban, mint pl. *All devils! Heavens! Behold! All lightnings!*, illetve bizonyos szereplők szóhasználatában (pl. a kornel esetében, *Hört, boys, eine Wette habe ich gewonnen*), hanem spanyol és indián (tonkawa) mondatok is. Ugyanakkor, erőteljesen jelen van a szász vonal, (több szereplő, Old Firehand, Droll néni és Hobble Frank is beszél németül, Old Firehand és Droll néni pedig szász dialektusban kommunikálnak egymással), valamint a német nyelv különböző variációi, köztük a német pidzsin is.

Sutcliffe (1998) szerint Karl May művében a különféle nyelvi variációk egyrészt arra hivatottak, hogy megkülönböztessék a jó fiúkat a rossz fiúktól (a regényben, minél folyékonyabban és fennköltebben beszél valaki egy nyelvet, annál több kvalitással bír), valamint azt a célt is szolgálják, hogy a western mint műfajt, közelebb hozzák a német közönséghez. Ezek a nyelvi variációk, bár mindkét német adaptációban megmaradnak, a fordításokból többnyire eltűnnek – azt is mondhatjuk, hogy annak ellenére, hogy a fordítások részben visszaadják Karl May regé-

nyének többnyelvűségét, különösen az angol szavakat illetően, amelyek mindkét regényben visszaköszönnek, az a nyelvi és kulturális kavalkád, amely az eredeti művet jellemzi, többnyire elveszik.

A két német kiadásra visszatérve, több hasonlóságot is felfedezhetünk bennük: eltűnik a Karl May művére jellemző régies írásmód (az archaikus *th*, pl. *thut*, *gethan*, *Thüre*), illetve megfigyelhető lexikai szinten bizonyos szavak kicserélése (a már elavult vagy kevésbé használt szavak esetében, pl. *veritable* → *echt*, *arrangieren* → *rechnen*, *retirieren* → *flüchten*). Mindkettő törekszik az egyszerűsítésre, amely a részletek kihagyásában, a leírások egyszerűsítésében nyilvánul meg. Továbbá, egyik kiadásban sem találunk képeket (az 1952-es kiadásban található egy vadnyugatot ábrázoló térkép).

Ennek ellenére, összességében nézve elmondható, hogy az 1930-as kiadás jobban ragaszkodik a FNY-i szöveghez. Példaként szolgálnak erre az alábbi példák: a (2) példa, a konkretizálástól (*antwortete* → *rief*), illetve a vonatkozó névmás kicserélésétől eltekintve (a *welcher*, *welches*, *welche* a *der*, *die*, *das* vonatkozó névmáshoz képest régiesnek és elavultnak tűnik vö. Pfeffer 1973), majdnem szó szerint megegyezik az eredetivel. A (3) példa viszont (1952-es kiadás) modernizálja és egyszerűsíti is a mondatot.

- (1) Es ist nichts, *Ladies und Meschschurs antwortete ein sehr anständig gekleideter Herr, welcher soeben auch aus seiner Kabine getreten war.* (May 1894)
- (2) Es ist nichts, *Ladies und Meschschurs, rief ein sehr anständig gekleideter Mann, der soeben auch aus seiner Kabine getreten war.* (May 1930)
- (3) Es ist nichts, *Ladies and Gentlemen, rief ein gut gekleideter Mann, der soeben auch aus seiner Kabine getreten war.* (May 1952)

A kihagyás és ennek következtében az átalakítás nagyobb mértékben jellemző a későbbi kiadásra. Megfigyelhető például, hogy míg az (5) mondat csak a kihagyás eszközével él, a későbbi kiadásnál a kihagyás a betoldással együtt van jelen (*fragen ängstlich* – ‘kérdézték félénken’), amely részben a jelentést is megváltoztatja.

- (4) Das Gebrüll war auch unter Deck in den Kajüten gehört worden. Es kamen mehrere Damen unter lautem Geschrei herauf *und erkundigten sich nach der Gefahr, die ihnen drohe.* (May 1894)
- (5) Das Gebrüll war auch unter Deck in den Kajüten gehört worden. Es kamen mehrere Damen unter lautem Geschrei herauf. (May 1930)
- (6) Das Gebrüll war auch in den Kajüten gehört worden. *Mehrere Fahrgäste fragten ängstlich, was geschehen sei.* (May 1952)

Kihagyás mellett összevonással is gyakran találkozunk, illetve a kettő gyakran együtt fordul elő. A (7) példa jól szemlélteti a Karl May stílusára jellemző gyakori ismétlést, olykor redundanciát – *das Feuer meiner Büchse, von meiner Hand*

geleitet ‘a fegyverem tüze, amelyet kezem irányít’ (szó szerinti fordítás); ezt feloldja az 1952-es kiadás (lásd alább). A redundancia feloldását sikerült a fordításban is megoldani – ‘a fegyvereim és két öklöm’ (Ossik) – amely, bár többletjelentést eredményez, szintén leegyszerűsíti a szerkezetet.

- (7) Ich habe Euch meinen wirklichen Namen gesagt. Old Firehand aber werde ich von den Westmännern genannt, *weil das Feuer meiner Büchse, von meiner Hand geleitet*, stets ein verderbenbringendes ist. (May 1894)
- (8) Ich habe Euch meinen wirklichen Namen gesagt. Old Firehand heiße ich bei den Westmännern, *weil meine Büchse jedem Feind Verderben bringt*. (May 1952)

Jellemző továbbá a jelzős szerkezetek összevonása, illetve egyszerűsítése, főként az 1952-es kiadásban, de a korábbiakban is, pl. *rief mit erschrockener, heftig gellender Stimme* → *rief erschrocken; in leisem Tone* → *leise; dieser brüllte in wütendem Tone* → *der aber brüllte; die seinen folgten ihm wie Hunde, welche Prügel bekommen haben* → *die Seinen folgten ihm wie geprügelte Hunde*.

Az 1952-es kiadásban gyakori a konkretizálás, pl. *antwortete der elegante Fremde* → *versicherte der Fremde, er holte abermals aus* → *der Cornel holte abermals aus*. Ez a kiadás abban is különbözik a korábitól, hogy helyenként betoldással – magyarázatként szolgáló részekkel – is találkozunk; példa erre az utasszállító hajó leírásáról szóló rész, amely eseteli, hogy régebben az utasszállító hajók másképp néztek ki. Külön említést érdemelnek az idegen nyelvű szavak és kifejezések – ezeket mindkét mű megőrzi, helyenként rövidített formában.

Végezetül elmondható, hogy létezik a műnek gyermekek számára kiadott verziója is, amelyet 2020-ban az Arena kiadó jelentet meg; ez a kiadás viszont nemcsak nagyon lerövidíti a történetet (az egész szöveg terjedelme 72 oldal, több oldalas képekkel), de át is írja (bizonyos szereplők, akik felnőttek az eredeti műben, itt gyermekek még) – ezért ezt a kiadást a jelenlegi dolgozat figyelmen kívül hagyja.

5. *Der Schatz im Silbersee* magyar fordításai és adaptációi

Karl May művének magyar nyelvű adaptációja/átdolgozása *Az Ezüst-Tó Kincse* 1964-ben meg először (az elemzés alapjául a 2016-os, javított kiadás szolgált), a Könyvmolyképző Kiadótól; a könyv Szinnai Tivadar munkája, tizennégy fejezetet foglal magába és több, Csergezőn Pál által készített képi illusztrációval van ellátva. Ez a kiadás jelentősen különbözik a 2012-ben, Karl May halálának 100. évfordulóján, a Duna International által kiadott műtől, amely Ossik János fordítása. A művek elemzése során (a forrásnyelvi szöveget az 1894-es német kiadás képezte) arra a következtetésre jutunk, hogy nemcsak terjedelemben (Szinnai Tivadar fordítása mintegy egynegyede az eredeti műnek), de jellegükben is nagyon különböznek. Ennek oka többek között annak tulajdonítható, hogy különböző célközönség szá-

mára készültek: míg Szinnai Tivadar Karl May regényét gyermekek számára fordítja, adaptálja és dolgozza át, Ossik János munkája fordítás és adaptáció, a célközönség pedig fiatal(abb) felnőttek.

További különbség, hogy Ossik János próbál igazodni az eredeti műhöz, mind nyelvileg, mind pedig tartalmilag, ami már a tartalomjegyzékben is megmutatkozik. Ossiknál 15 fejezetet találunk (16 az eredetiben), a Szinnai-féle fordításban csak 14 fejezet van. Míg Ossiknál a címek többsége szinte szó szerint megegyezik az eredetivel, Szinnainál a címek is jobban eltérnek, pl. *Die Tramps* (2. fejezet) fordításai *A csavargók* (Ossik), illetve *Az Ördög nem alszik* (Szinnai), vagy a *Der Vergeltung entronnen* (4. fejezet) megfelelői *A megtorlás elmarad* (Ossik), illetve *A vadon törvénye* (Szinnai). Továbbá, az Ossik-féle fordításban nem találunk képeket vagy illusztrációkat.

Ossik János fordításáról elmondható, hogy kettős jellegű. Egyrészt, a regény igyekszik meghagyni a Karl May művére jellemző fennkölt, részletező stílust. Ahol a szöveg megengedi, archaizál, és emelkedett hangvételi megfogalmazással él, amely mind a szavak, mind a szószervezetek szintjén megmutatkozik. Olyan régies és választékos szavakat és szókapcsolatokat találhatunk a regényben, mint *alkalmasint*; *titulus* (*Old Firehand* *titulus*); *publikum*; *padozat*; **módfelett** *ígéretes*; *a szemüveges emberke [...]* **ismereteit bizonyára a könyvekben való bűvárokodással szerezte**; *az utasokat, akik lelkesen cserélték ki gondolataikat*; *az ötlet általános tetszést aratott*; *derekas összeg, amit szívből üdvözlünk*. Megfigyelhető továbbá a *tetszik* szó használata *tűnik* értelemben több helyen is, pl. **úgy tetszett, nem hord fegyvert magánál, úgy tetszett, néhány pillanat múlva a tragédia beteljesedik**.

Másrészt, Ossik igyekszik feloldani a bonyolult mondat szerkezeteket, helyenként mondatokat, passzusokat hagy ki, illetve von össze. Példa erre a (10) mondat, amelyben kihagyást, összevonást, és behelyettesítést is találunk; a hosszas jelzős szerkezetet, leírást, Ossik teljes mértékben lerövidíti, pl. a *magabiztos* 'selbstbewußtes' és *büszke* 'stolzes' mosolyt *futó mosollyá* alakítja át. A jelzők, amelyek *Old Firehand* jellemvonásait is tükrözik, kimaradnak, de *Old Firehand* jellemvonásai sejtetve vannak az antonim fordítás során. Azáltal, hogy a fordító a kérdést nemleges válasszá alakítja át, a szereplő határozottságát és magabiztosságát sugallja. Szerkezetileg nézve, a választott fordítói stratégiák (kihagyás, összevonás, behelyettesítés, antonim fordítás) által sikerül feloldani a bonyolult mondat szerkezetet, az eredmény pedig a könnyebb olvashatóság.

(9) Meint Ihr? Fragte Old Firehand, *indem er ein selbstbewusstes, doch gar nicht stolzes Lächeln über sein Gesicht zog.* (May 1894)

(10) – Ne higgye – mondta Old Firehand, *futó mosollyal.* (Ossik 19)

Míg Ossik Jánosnál a kihagyás és összevonás eszközként szolgálnak arra, hogy a mondatok bonyolultságát feloldják, Szinnai Tivadar fordítása esetében teljes mértékű átdolgozásról beszélünk. Lévén, hogy a célközönség gyermekek, Szinnai szabadon bánik a szöveggel, helyenként átírja a történetet, kihagy jeleneteket és sze-

replóket is. Ennek ellenére a cselekmény fő vonala nem változik, és sikerül a kihagyások ellenére is olyan részleteket megőriznie, amelyek színfoltját képezik a regénynek (pl. Nyakigláb Jimmy versekben beszél – verselését a fordító ötletesen átülteti a regénybe, továbbá sikerül visszaadnia a ruházatok, tájképek jellegzeteségeit is). A regény terjedelme és stílusa merőben más világot tár elénk: Szinnai a mondat szerkezetek bonyolultságát teljes mértékben feloldja, több esetben inkább összefoglalja a mondanivalót, összevon. A szóválasztás is közelebb áll a gyermekek világához, mint az Ossiké: a következő megfogalmazások: *Old S. nagyon főzi, hogy tartson vele; ravaszkópé; ipse; muris lenne, ha győznék* arról árulkodnak, hogy a fordító igyekezett a regény világát minél közelebb vinni a gyermekek szóhasználatához (erről tanúskodnak az indiánnevek közötti eltérések is, a *großer Fuß, Springender Hirsch, der alte Donner* magyar megfelelői: *Nagy Láb* (Ossik) – *Roppantláb* (Szinnai), *Ugró Szarvas* (Ossik) – *Szökkenő Szarvas* (Szinnai), illetve *Hullámzó Mennydörgés* (Ossik) – *Csattanó Villám* (Szinnai). Ezeknek a neveknek képi jellege erőteljesebb a Szinnai Tivadarnál: lévén, hogy gyermekek a célközönség, olyan neveket választ (ahol a lehetőség is engedi), amelyek megragadják a gyermekek figyelmét.

A stílusbeli és terjedelembeli különbségek ellenére, a két fordításban fellelhető stratégiák között sok hasonlóságot is találunk. Mindkét fordító él a honosító és idegenítő stratégiákkal. Bár összességében nézve elmondható, hogy Szinnai többnyire honosít (ami az idegen szavak írásában is megmutatkozik, pl. *kornel* (*cornel* helyett), *milord* (*mylord* helyett) stb., mindkét regényben fellelhetőek a Karl May által olyan gyakran használt angol szavak (pl. *well, all right, Sir* stb.). Azáltal, hogy nagyobb mértékben igazodik az eredeti műhöz, Ossik jobban idegenít, nála a szitkozódások esetében is gyakran megmaradnak az angol szavak:

- (11) *Heavens! Was ist das? Welch eine Bestie steckt in diesem Kasten?* (May 1894)
- (12) – *A teremésit!* Hát ez mi? Miféle vadállatot szállítanak ebben aládában? (Szinnai 16)
- (13) – *Heavens! Micsoda bestia lapul itt a fedélzeten?* (Ossik 13)

A honosító és idegenítő stratégiákkal a fordítók nem mindig élnek következetesen: a *Drink* szót például Ossik hol *italnak* fordítja, hol pedig meghagyja (lásd (16), (19) példamondatok); honosító megoldása – *egy italtra* – kissé szokatlan hat, valószínűleg a határozatlan névelő használata miatt (is). Szinnai itt mindkét esetben honosít. A reáliák esetében is előfordul, hogy egyszer honosítva, máskor idegenítve jelennek meg, pl. *der große Manitou* ‘Nagy Szellem – Manitou’ (mindkét fordításban).

- (14) Es wurde um den sogenannten *Drink* gespielt. (May 1894)
- (15) Nem pénzre játszottak, hanem *pálinkába*. (Szinnai 5)
- (16) Úgynevezett *egy italtra* játszottak. (Ossik 6)

- (17) Jedenfalls hatten sie schon manchen *Drink* gethan. (May 1894)
 (18) Barna arcuk tüzelt: kívülről a nap hevítette, belülről meg *a szesz*. (Szinnai 6)
 (19) Bizonyára túl voltak már néhány *drinken*. (Ossik 7)

A reáliákat mindkét fordító hellyel-közzel megőrzi, pl. Ossiknál megjelenik a *cunitakaró*, *belladonna*, a *lapping* és *karnickel*. Szinnai Tivadar többnyire magyarosít, de nála is megmarad egy-két idegen eredetű kifejezés: példa erre a *squaw* ‘indiánfeleség’ kultúrelem, amelyet Szinnai következetesen meghagy, vagy a *hacienda* (Amerikában, a spanyol és portugál gyarmatosítás során kialakult nagybirtok). Megjegyzendő, hogy a Szinnai-fordítás esetében, az első kiadásban magyarázatokat találunk lábjegyzetként, a 2016-os kiadásban viszont ezek elmaradnak.

- (20) Dort war ihnen das Unglück passiert, dass die ausgebrochene Pferdeherde eines *Haciendero* bei ihnen vorübergestampft war. (May 1894)
 (21) [...]...egy *haciendáról* elszabadult ménés. (Szinnai 179)
 (22) [...] egyik *farmról* kitört valami megvadult ménés. (Ossik 311)
 (23) Wir stets Freunde des weißen Mannes, seiner *Squaw* und seiner Tochter. (May 1894)
 (24) – Tonkawa mindig barátja lenni fehér embernek, *squaw*-jának és leányának. (Szinnai 43)
 (25) – Megtartjuk a fehér embernek, *asszonyának* és lányának barátságát. (Ossik 58)

Mindkét fordításra jellemző a párbeszéd összevonása (nagyobb mértékben Szinnainál) és a kompenzálás. Ezekre a kihagyás főként a kihagyások miatt kerül sor: Szinnai Tivadar jelentős részeket hagy ki a fordításból, helyenként felcserélődnek a szereplők, és egy közlés nem mindig annak a szereplőnek a szájából hangzik el, mint az eredeti műben. Ugyanakkor kimarad a leírások nagy része, és előtérbe kerül a cselekvés és a szereplők közötti párbeszéd. Annak érdekében, hogy vissza tudja adni a kihagyott részek lényegét, Szinnai helyenként egész sorokat told be, illetve a mondatokat gyakran fatikus elemekkel, gesztusjelekkel toldja meg. Az alábbi mondatok részlet egy párbeszédéből a kornel és a néger között, amelyben a kornel arról kérdezi, hogy mit sikerült egy beszélgetésből kihallgatnia; a párbeszéd az eredeti műben is fellelhető beszélgetés összevonása, megtűzdelve kompenzálásként szolgáló betoldásokkal, gesztuselemekkel, (a dőlt részek hiányoznak nemcsak az eredeti műből, de az Ossik-féle fordításból is).

- (26) – *Meg-mu-tat-ta?* No, erre kíváncsi vagyok. (Szinnai 36)
 (27) – Hű, de ravasz kópé – *csapott a térdére a kornel*. [...] (Szinnai 37)

Bár Ossik János fordítása többnyire követi az eredeti szöveget, helyenként itt is megfigyelhető kompenzálás, ami főként a jelzős szerkezetek fokozásában mutatkozik meg, pl. *bemerkte der Anführer in gleichgültigem Tone* → jegyezte meg **csak**

ügy foghegyről; *so ist das Geld verloren*→**fújhatja** a pénzét; Ach was Kasten!→Ah, mi ez a **deszkaketrec** egy ilyen párducnak!; *Ihr habt gehört was dieser Bursche da zu mir sagt* →Hallotta, mit **gagyog** ez itt, mellettünk? Helyenként egész sort is átír a fordító a hatás fokozása kedvéért, pl. *wo er es hat, werden sie gewiß nicht suchen*→a föld alá mégsem dughatta. De kompenzálást találunk a szitkozódásoknál, illetve az indulatok kifejezésénél is, pl. *brauste der Besitzer des roten Kehlbarthes auf*→mennydörgött Brinkley; *rief er aus*→üvöltötte magából kikelve; *Entweder muß er fort, oder ich gehe*→a pokolba ezzel a döggel!. Ugyancsak kompenzálást találunk azokban az esetekben, ahol a nyelvi sokszínűséget nem tudja a fordító teljes mértékben visszaadni. Az alábbi mondat német (sziléziai) dialektusban hangzik el: hogy valamiképpen ennek a hangulatát megőrizze, Ossik kompenzál, így kerül a ‘vén nádi hegedűs’ a szövegbe.

- (28) [...] Dann aber oogenblicklich droff, den Kerl bei der Gurgel gepackt und ihm das Messer das Herz gesetzt. Haste mich begriffen, *alter Schneesieber?* (May 1894)
- (29) – Amint elterülsz a földön, ráugrasz, megmarkolod a torkát, és megkérdezed, ki győzött. Föl tudod végre fogni, hogy miről beszélek, *te vén nádi hegedűs?* (Ossik 366)

A kompenzálás olykor szokatlan megfogalmazásokat szül; ez különösen Ossik esetében figyelhető meg (pl. a (31) mondatban a ‘lenézetné magát’ kifejezés):

- (30) Oder ist jemand da, der nur einen halben oder gar nur einen Vierteldollar zahlen will? (May 1894)
- (31) – Vagy talán önök között akad valaki, aki fél, vagy ne is mondjam negyed dollárral *lenézetné magát?* (Ossik 15)

A kompenzálás részeként, vagy attól függetlenül, a betoldás is gyakori fordítói stratégia, pl. *käfig*→**deszkaketrec/nagy deszkaláda**; *mit einer eichkätzchenartigen Geschicklichkeit* →**mókust megszügyenyítő** ügyességgel, illetve az is előfordul, hogy egész sort told be a fordító, főként a viselkedések leírásánál, pl. ‘biztosította lelkesen a kapitány’ (Ossik).

Olykor a fordító teljesen átírja a mondat egy részét, amely során a közlés értelmé megváltozik:

- (32) Es war nicht gesagt, ob der Tierbändiger dabei bewaffnet sein solle. (May 1894)
- (33) Senki sem kívánta a szelídőtőtől, hogy fegyvertelenül lépjen be a ketrecbe. (Szinnai 22)
- (34) Természetesen az idomár nem fegyvertelenül szándékozott a ketrecbe lépni. (Ossik 26)

Érdemes végül említést tenni a versikék fordításáról is. A regény egyik szereplője, Nyakigláb Jimmy a verseléseiről híres, mondanivalóját többnyire rímekben fogalmazza meg: ezek visszaadása igazi kihívást jelent a fordítók számára. A verseléseket Ossik Jánosnak sikerül mindenhol visszaadnia, Szinnai Tivadarnak csak részben, a sok kihagyás miatt. A verselésekről példaként szolgál az alábbi vers és fordításai:

- (35) Wandelt der Aar in Gefielden der Lüfte – blickt er herab auf die Grüfte und Schlüfte denket mit Sehnsucht des Aases voll Däfte - ich aber schieße ihn tot in die Hüfte! (May 1894)
- (36) – Ó, te szegény *keselyű*-sorsod milyen keserű-szívem érted könnyen ont-lepuffantlak és pont. (Szinnai 89)
- (37) – *Sas madár bolyong légi tengeren, Mélyre tekint, talán prédára les. Fenn-nen röpköd, ám a sors nem kegyes, Mert célba talál pontos fegyverem* (Ossik 133)

Összehasonlítva elmondható, hogy mindkét megoldás ötletes és találó az adott helyzethez (egy madár lelövése a cél). Tartalmi megfeleltetés szempontjából Ossik János fordítása szöveghűbb (a dőlt részek lexikailag is ekvivalensek az eredetivel) és megőrzi a játékosságot is. Szinnai Tivadar fordítása, bár szavak szintjén jobban eltér az eredeti szövegtől, tartalmilag ekvivalens marad vele; külön dicsérendő, hogy Szinnainak a rímeket is sikerült megőriznie a fordítás során (*keselyű-keserű, ont-pont*).

6. Következtetések

A példák alapján a következő kép körvonalazódik Karl May *Der Schatz im Silbersee* intra- és interlingvális fordításait és adaptációit illetően: a német nyelvű adaptációk igyekeznek egyszerűsíteni Karl May nehézkes mondatszerkesztését és a jelzős szerkezeteket, különösen az 1952-es kiadás, amely nagyobb változtatások eszközöl. A két magyar fordítás/adaptáció között már jelentős az eltérés, hiszen amíg Szinnai átdolgozza a művet és a fordítási megoldásai szabadon és kreatívan adják vissza az eredeti mű tartalmát, Ossik fordítása, bár él az adaptáció eszközeivel, igyekszik hűen követni a forrásnyelvi szöveget. Megoldásaikat többnyire a fordító által feltételezett szándék, valamint a feltételezett célközönségről alkotott kép motiválják, ahogyan azt feltételeztem is. Végezetül elmondható, hogy az elemzés kvalitatív jelleggel bírt, azzal a szándékkal, hogy betekintést nyújtson Karl May művének világába, adaptációiba és fordításaiba/átdolgozásába. A példák többsége a regény első két fejezetéből származik; ahhoz, hogy tágabb képet alkothassunk mind az intra-, mind pedig az interlingvális adaptációkról és fordításokról, további (kvalitatív és kvantitatív) adatgyűjtésre és elemzésre is szükség lesz.

Irodalom

- Alvstad, C. 2018. Children's literature and translation. In: Gambier et al. (eds) *Handbook of Translation Studies*. Vol. I. 22–28.
- Cart, M. 2010. *Young Adult Literature: From Romance to Realism*. Chicago: American Library Association.
- Farkas N., Seres N. 2017. A magyar gyerekirodalmi fordítás történetének vázlatos áttekintése. *Fordítástudomány* 19. évf. 2. szám. 58–82.
- Hollindale, P. 1997. *Signs of Childness in Children's Books*. Stroud: Thimble.
- Klaudy K. 2003. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klingberg, G. 1986. *Children's Fiction in the Hands of Translators*. Lund: CKW Gleerup.
- Lathey, G. 2013. *Translating Children's Literature*. London: Routledge.
- Makowska, K. 2019. Young adult literature in translation: The state of research. *Beyond Philology* Vol. 16. No. 4. 179–194.
- Nilsen, A. P., Donelson, K. L. 2009. *Literature for Today's Young Adults*. 8th. Edition. Boston: Pearson.
- Nikolajeva, M. 2005. *Aesthetic Approaches to Children's Literature*. Lanham, Maryland: The Scarecrow Press.
- Oittinen, R. 2000. *Translating for Children*. New York: Routledge.
- Oittinen, R. 2006. No Innocent Act: On the ethics of translating for children. In: Van Coillie, J., Walter P. V. (eds) *Children's Literature in Translation*. Manchester: St. Jerome. 35–45.
- Pfeffer, J. A. 1973. Die Relativpronomen *der* und *welcher* in Wort und Schrift. In: *Die Unterrichtspraxis (USA)* Band. 6. Heft 2. 90–97.
- Shavit, Z. 1981. Translation of Children's Literature as a Function of Its Position in the Literary Polysystem. *Poetics Today* Vol. 2. No. 4. 171–79.
- Sohár A. 2021. Az ifjúsági irodalom fordításának kérdései szemléltető példákkal Terry Pratchett-fordításokból. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.20870.70723>
<https://igyic.hu/esszektanulmanyok/az-ifjusagi-irodalom-forditasanak-kerdesei-szemlelteto-peldakkal-terry-pratchett-forditasokbol.html>
- Sutcliffe, C. P. 1998. A Treasure of Hidden Language Varieties and Their Meaning in Karly May's Popular Novel *Der Schatz im Silbersee*, *Neophilologus* 82. 589–60.
- Van Coillie, J. 2000. Diversity can Change the World: Children's literature, translation and images of childhood. In: Van Coillie, J., McMartin, J. (eds) *Children's Literature in Translation*. Leuven University Press. 141–156.
- Vándor J. 2007. Adaptáció és újrafordítás. *Fordítástudomány*. 9. évf. 1. szám. 40–57.

Források

- May, K. 1894. *Der Schatz im Silbersee. Erzählungen aus den Wilden Western*. Stuttgart: Union Deutsche Verlagsgesellschaft.
- May, K. 1930. *Der Schatz im Silbersee. Erzählungen aus den Wilden Western*, Radebeul: Karl-May-Verlag.
- May, K. 1952. *Der Schatz im Silbersee, Erzählungen aus den Wilden Western*, Radebeul: Karl-May-Verlag.

- May, K., Loeffelbein, C. 2020. *Der Schatz im Silbersee. Ein Abenteuer mit Winnetou und Old Shatterhand*. Arena Verlag: Klassiker einfach lesen.
- May, K. 1964. *Az Ezüst-Tó Kincse*. Fordította Szinnai T. Budapest: Móra Ferenc Ifjúsági Könyvkiadó.
- May, K. 2016. *Az Ezüst-Tó Kincse*. Fordította Szinnai T. (javított, harmadik kiadás). Szeged: Könyvmolyképző Kiadó.
- May, K. 2012. *Az Ezüst-Tó Kincse*. Fordította Ossik J. Budapest: DUNA International Könyvkiadó Kft.

Műhelyriport a MANYE #transpub 2023-2024-es évad rendezvényeiről

Csatár Péter

Debreceni Egyetem

E-mail: csatarpeter@unideb.hu

<https://orcid.org/0000-0001-5157-2840>

A magyar fordítástudomány abban a szerencsés helyzetben van, hogy bővelkedik a szakmai információk áramlását, közzétételét lehetővé tevő tudományos fórumokban. A konferenciák, workshopok jelenléti találkozásai mellett az utóbbi években egy új forma, az online teret használó #transpub kötetlen formában ad teret a szakmai beszélgetéseknek. A koronavírus-járvány idején, 2020 decemberében indult rendezvénysorozat a fordítástudomány és tolmácsoláskutatás területéről válogat, népszerűsít új tudományos eredményeket, tudósít konferenciákról, rendezvényekről, és szervez műhelybeszélgetéseket egy-egy aktuális szaktudományos témáról az online térben.

A 2023/2024-es évad programsorozatában négy rendezvény kapott helyet. 2023 őszén két alkalommal jelentünk meg az online térben. Novemberben Fischer Márta *Eurolektusok* című kötetéről beszélgettünk. Fischer Márta kutatásai abból a jelenségből indulnak ki, hogy az Európai Unióban folyó szövegezési és fordítási tevékenység a különféle szakterületeken hatással van az unió hivatalos nyelveire. Ahogy a szerző hangsúlyozza, a jelenség „leginkább szövegszinten érvényesül, különösen a jogi aktusokban”. Ezt a jelenséget nevezik összefoglalóan eurolektusoknak, ami egyúttal a kötet címében is kifejezésre jut. Fischer Márta a rendezvényen bemutatta a kötet hét fejezetét, a legfontosabb témaköröket, a nemzetközi és magyar kutatásokat. Külön fejezet tárgyalja az eurolektusok jellemzőit, a terminológiai és a terminológián kívüli sajátosságokat. Ez utóbbi talán meglepő lehet, ugyanakkor az a figyelemre méltó jelenség húzódik meg mögötte, hogy az eurolektusok hatása nem csak a terminusok hivatalos uniós nyelvekre történő fordításaiban mutatkozik meg, de ezen túlmenően hatással vannak a szakterületek nemzeti nyelvezetének egyéb területeire is, így a frazeológiahasználatra, a szórendre, de még a szóképzésre, azaz a morfológiára is. Fischer Márta ezeket a jelenségeket számos uniós nyelvből vett példával világította meg a rendezvénybe bekapcsolódó érdeklődők számára. A bemutatót követő beszélgetés során terítékre kerültek olyan

Hivatkozás: Csatár P. 2024. Műhelyriport a MANYE #transpub 2023-2024-es évad rendezvényeiről. *Fordítástudomány* 26. évf. 2. szám. 85–87.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.2.6>

kérdések, mint az Európai Unió szupranacionális szinten folyó szövegalkotó és –fordító tevékenységének néhány kényes aspektusa, különösen a forrásnyelv státuszának kérdése, hiszen a szövegek jó része angol nyelven keletkezik, ugyanakkor a szerzők túlnyomó része nem angol anyanyelvű. Ez számos kérdést vet fel a fordítás gyakorlata, illetve a fordítás elemzése számára is (pl. az ekvivalencia kérdése tagállami és uniós szinten, illetve a honosítás és az idegenítés problémája formájában is). Fischer Mártát Dobos Csilla és Csatár Péter kérdezték.

A következő rendezvényen egy különleges témával foglalkoztunk: a nyelvi közvetítés kérdésével válsághelyzetekben. A 2023 decemberében lezajlott online eseményen a Seresi Márta, Robin Edina, Eszenyi Réka szerkesztésében megjelent kötetet, melynek pontos címe *Nyelvi közvetítés fegyveres konfliktusokban és egyéb válsághelyzetekben* (OFFI, ELTE BTK, 2023) mutattuk be, amely az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda Kiadványai VI. köteteként látott napvilágot. A tanulmánykötet kilenc tanulmányt tartalmaz. A szerzőkkel és a szerkesztőkkel beszélgettünk az első világháborút követő időszak egyik érdekes és nem csak egyéni sorsokat, de a nemzetek közötti kapcsolatok alakulására is hatást kifejtő holland gyerekvonatokról, a gyermekelhelyezési programban a nyelvi közvetítés, valamint a nyelvtanítási eszközök és a nyelvtanulás szerepéről. Ebben a téma két szakértője, Réthelyi Orsolya és Nagy Roland voltak a beszélgetőtársaink. Szó esett továbbá az ukrán háborúval kapcsolatos, illetve a 2015-ös migrációs válság okozta kommunikációs kihívásokról is, Szemők Ildikó pedig a koronavírus-járvány idején önkéntes fordítói munkát végző szakfordítók, terminológusok és egészségügyi dolgozók, orvosok közös vállalkozását, a Covid1001 projektet, és az ott felmerült fordítási, terminológiai kihívásokat ismertette. A kötet bemutatója alkalmat adott arra is, hogy összekapcsolja egymással az elméleti perspektívából dolgozó fordításkutatókat és a gyakorlati helyzetekkel foglalkozó, pl. önkéntes tolmácsolási szolgáltatásokat nyújtó segítőköt. A szerkesztőkkel és a szerzőkkel Csatár Péter beszélgetett.

2024 januárjában került sor a Miskolci Egyetem szervezésében *A fordítás mint választások és döntések sorozata* címmel az évente más szakmai témával jelentkező MANYE-konferenciára. Köszönhetően a szervezők nyitottságának és nagyvonalúságának, a #transpub lehetőséget kapott arra, hogy dialogikus formában mutasson be egy kutatást, amely a mesterséges intelligenciának a fordítói gyakorlatra és a fordítói attitűdökre kifejtett hatásával foglalkozott. Eszenyi Réka eredményei azóta könyv alakban is hozzáférhetők *Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében Változások a 21. századi nyelvi közvetítő szerepében* címen, az Eötvös Kiadó gondozásában. A kötet fő témája annak a technikai fejlődési folyamatnak a hatásai, amelyek a 2010-es évtized közepétől eddig soha nem látott változásokat indukáltak a fordítói szakma számára. A digitalizáció és a mesterséges intelligencia térnyerése, legfőképpen pedig a neurális gépi fordító és a ChatGPT megjelenése mára alapjában változtatta meg a nyelvi közvetítés, ezen belül a szakfordítás folyamatát, illetve alakította át gyökeresen a fordító szerepét is. Eszenyi Réka és Csatár Péter dialogikus formában tematizálták ennek a folyamatnak a legfontosabb aspektusait,

például azt a jelenséget, hogy a neurális gépi fordítás az emberi fordításban jellemzően egymásra épülő olvasási, írási és transzformációs folyamatok egy részének helyébe lép, és a fordító szerepe ennélfogva eltolódik a gép produktumának javítása, kiegészítése és ellenőrzése felé. Eszenyi Réka megállapítása szerint gyakorlati következményként kell azzal számolni, hogy a fordítónak a hagyományos kompetenciái mellett meg kell tanulnia a gépi fordítóval is együtt dolgozni és kiaknázni az eszköz nyújtotta előnyöket, miközben továbbra is a humán fordítással azonos minőségű fordított szövegeket várnak tőle a megrendelők és az olvasók. Ahogyan arra a beszélgetés felhívta a figyelmet, létfontosságú, hogy a humán fordító látható maradjon, és szakmai kontrolljának fontosságát a fordított szövegek felhasználói ne tévesszék szem elől.

A 2024-es évad negyedik rendezvénye három kulcsszó körül forgott: a fordítás, a terminológia és a dokumentáció körül. A beszélgetés alapjául Faludi Andrea és Fóris Ágota frissen megjelent kötete szolgált, *A terminológiai munka a komplex dokumentációs és fordítási projekt folyamatban* címmel. Fóris Ágota és Faludi Andrea terminológiakutatók ebben a munkájukban a szakszövegek fordítása előszobájának tekinthető dokumentációs szakaszba kalauzolják el az olvasót. A forrásdokumentáció létrejöttének több előzménykutatásáról számoltak be a szerzők, azonban – mint azt a szerzők is kiemelték – a kutatást mégis az a megfigyelés motiválta leginkább, hogy az előkészítés és a fordítási fázis manapság egyre inkább összefonódnak, és ezáltal a fordítók és a fordításszolgáltatók számára is komplex kihívást jelentenek. Annak tisztázása ezért, hogy mi minden tartozik a dokumentáció tárgykörébe, hogy miként zajlik a folyamat, azaz maga a műszaki dokumentáció, illetve hogy ebben milyen szerep jut a terminológiai munkának, fontos fogódzót nyújt mind a piaci szereplők, mind a képzőintézmények számára. A szerzőkkel Valentinyi Klára, Sermann Eszter és Csatár Péter beszélgettek, melynek során felvetődött az a kérdés is, hogy a projektszemléletű dokumentációs folyamat mennyiben alakítja át a fordítás folyamatát, hogy kiterjeszti-e azt a szakszövegírás előkészítő folyamatára is, és ezzel összefüggésben hogyan alakul át a projekt folyamatban résztvevő szakemberek (szakszövegírók és terminológusok) együttműködése. Végül az a kérdés is felmerült a beszélgetés során, hogy a fordítóképzés hogyan tud reagálni a dokumentációs folyamatban bekövetkező változásokra, pl. a lektori kompetenciák erőteljesebb fejlesztésével.

A #transpub a 2024-2025-ös évadban is a friss kutatási eredmények bemutatására, és a magyar fordítás- és tolmácskutatás, valamint a nyelvi közvetítések képzésével kapcsolatos fejleményekre fókuszál, ezeket mutatja be a szakmai közönség számára az online térben.

A #transpub tartalmait a [MANYE Fordítástudományi Szakosztályának weboldaláról](#) érhetők el.

BME INYK TFK Őszi Konferencia

***Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ
(Budapest, 2024. szeptember 27.)***

Bogácsi Anett

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: bogacsianett@hotmail.com

<https://orcid.org/0009-0008-4783-6418>

Sárik Edit

ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: edith.sarik@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0009-9592-8840>

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Idegen Nyelvi Központ Tolmács- és Fordítóképző Központja hagyományosan a fordítók és tolmácsok védőszenájének, Jeromos napjának környékén rendezi meg Őszi Konferenciáját, mely idén szeptember 27-ére esett. A nagy hagyományú konferenciasorozat évről évre bizonyos kiemelt témákkal foglalkozik, a 2024-es konferencia két szekcióban két téma köré szerveződött. A délelőtti szekció központi témája a technológiai kompetencia volt, az új technológiai eszközök adta lehetőségek, valamint a mesterséges intelligencia hatása a tolmácsolásban, a tolmácsoláskutatásban és a tolmácsképzésben. A délutáni szekcióban a terminológia állt a fókuszban, különös tekintettel a hazai terminológiastratégiai projektekre, az európai uniós terminológiai munkára és a terminológiai munkában résztvevők közötti együttműködésre. Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságának támogatásával a délutáni szekció egyben a Translating Europe Workshop (TEW) eseménye volt, mely egy, a Kutatók Éjszakája programsorozat keretén belül is meghirdetett kerekasztal-beszélgetéssel zárult.

A délelőtti program jelenléti részvétellel valósult meg, a délutáni program pedig hibrid formában, jelenléti és online részvétellel zajlott. A délelőtti folyamán hét előadást hallgathattak meg az érdeklődők. Az elhangzott előadások aktuálisak és érdekesek voltak, hiszen az előadók mind gyakorló tolmácsok, s előadásukban a technológiai kompetenciát, az új eszközöket és alkalmazási területeiket mutatták be.

Hivatkozás: Bogácsi A., Sárik E. 2024. BME INYK TFK Őszi Konferencia. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Idegen Nyelvi Központ (Budapest, 2024. szeptember 27.) *Fordítástudomány* 26. évf. 2. szám. 88–93.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.2.7>

A köszöntő után az első szekció első előadója dr. Szabó Csilla, a BME Idegen Nyelvi Központjának oktatója volt, aki a *Technológiai kompetencia a nyelvi közvetítésben* című előadásában az elmúlt évek kompetenciamodelljei és friss iparági felmérései (CIUTI kérdőív, CIUTI TIG21 munkacsoport, European Language Industry Survey (ELIS) fordítóipari kutatás körkép, Proford-SZOFT-memoQ iparági felmérése) alapján prezentálta a technológiai kompetencia szerepét. Előadásában a felmérések alapján rámutatott, hogy érdemes új eszközöket használni a szakfordítás és tolmácsolás területén, illetve bemutatta, hogy ezeket az eszközöket milyen csoportok, milyen gyakorisággal használják. Elmondható, hogy a gépi fordítás már beépült a fordítók zömének munkafolyamataiba, s mivel a technológiai kompetencia alá tartozó lehetőségek széles skáláját használják a fordítók, ezért ezek az elemek is a fordító- és tolmácsolás képzés része kell, hogy legyenek, amihez az oktatóknak is szükséges a megfelelő továbbképzés.

A szekció második előadását Nagy Gabriella szabadúszó fordító és tolmács prezentálta, *Hogyan MIvelje a tolmács a szakmát?* címmel. Nagy interaktív előadásában bemutatta a mesterséges intelligenciában rejlő lehetőségeket a tolmácsok számára, saját példákkal villantotta fel a legismertebb LLM-modellek (large language models, azaz nagy nyelvi modellek) használatának előnyeit a tolmácsok hétköznapi munkavégzése során, hiszen ő az összes lehetőséget kipróbálta. Nagy előadásában arról beszélt, hogy szinte mindenre lehet használni az MI-t: hatékony és változatos lehetőségeket kínál a felkészülés során (glosszárriumokat automatikusan létrehozó megoldások, tömörítés, képelemzés), a tolmácsolás során (speech-to-text szoftverek, videó leiratozás, számok kiemelése), továbbá az ügyfélkommunikációban (e-mail-írás), de ugyanígy a tolmácsok számára igen fontos nyelvfejlesztésben (szinonimák), majd a megbízás lezárását követő feladatokban, valamint a feldolgozott felkészülési anyagok utógondozásában is. Ugyanakkor az előadás arra is rámutatott, hogy a tolmácsnak ésszel kell használnia a mesterséges intelligenciát: szükséges átnéznie, szükség szerint felülbírálnia a MI által generált glosszárriumokat. A különböző chatbotok használatához meg kell tanulnia a helyes promptolást, hogy megfelelő eredményeket kapjon a kereséseire, továbbá tisztában kell lennie olyan kockázatokkal és veszélyekkel, mint például az adatvédelem. Felhívta a figyelmet a felhasználás során és az ügyfélkommunikáció támogatásában felmerülő etikai megfontolásokra is. A hallgatóság számára különösen hasznos volt, hogy az előadás az ingyenesen igénybe vehető, kipróbálható verzióktól az előfizetéses lehetőségek felé haladt, konkrét árakat megadva, és arra is kitért, hogy melyik programba mi van integrálva, így könnyebben lehetett mérlegelni, hogy mely lehetőség(ek) éri(k) meg adott esetben a tolmácsnak.

A harmadik előadó Ács-Fodor Sára szabadúszó fordító és tolmács volt, aki a *Mesterséges intelligencia a tolmácsolásban* című előadásában a rövid, tolmácsoláskutatási helyzetkép bemutatása és az általános tolmácsolástechnológiai áttekintés (MI-eszközök csoportosítása) után kvantitatív kutatásának eredményei alapján arról beszélt, hogy a mesterséges intelligenciát a magyarországi szabadúszó tolmácsok milyen folyamatokban, milyen funkciókra használják fel. Ács-Fodor a

nyelvi szakemberek körében végzett kérdőíves felmérését a BME-s tolmácsképzése alatt Szabó Csilla irányításával végezte a tavalyi évben, kutatása összhangban volt az előző előadó által bemutatott MI-eszközök széles palettájával.

Rövid kávészünetet követően került sor a harmadik előadásra, amit dr. Besznayák Rita prezentált *Technológia a tolmácsképzés szolgálatában* címmel. Az előadás röviden összegezte az IKT-eszközök fejlődését (CAIT, CAI-eszközök), térnyerését a tolmácsképzésben, és áttekintette szerepüket, alkalmazási lehetőségeit a tolmácsórákon, a tananyagfejlesztésben (gyakorlóbeszéd írása és felolvasása, tolmácsolandó szöveg keresése, graduálás, szövegelemzés) és a felkészülésben (közös szerkeszthető glosszárrium), valamint a hallgatók autonóm tanulásának támogatásában (szótanuló kártyák gyártása, önértékelési napló). Jó gyakorlatokat is láthattunk: az előadó rámutatott az oktatási célú tárhelyekre, programokra és platformokra, melyek az elmúlt években az oktatók és a hallgatók munkáját hatékonyan segítették; valamint, hogy melyek azok az MI-eszközök, melyek testre szabhatóak (hang, tempó, akcentus, érzelmi töltet).

A negyedik előadó Németh Anikó volt a BME Idegen Nyelvi Központjából, aki előadásában a *Gépi tolmácsolás üzleti tárgyaláson(?)* kérdést boncolgatta. Kis-mintás feltáró kutatásának (félíg strukturált személyes interjúk) eredményeit a megrendelő perspektívájából, a versenyszektorból nézve mutatta be. Arra a következtetésre jutott, hogy a gépi tolmács a humán tolmácsot a dialógustolmácsolásban ebben a szektorban nem váltja le, a prémium tolmácsolásra van igény, mivel hozzáadott érték az ember.

A szekció utolsó előtti előadásában, melynek címe *Tolmácsolás: szolgáltatás vagy segéd tudomány?* Nyári Izabella gyakorló tolmács számolt be egy rendkívül érdekes kutatásról. Nyári az Universitát Wien, Zentrum für Translationswissenschaft-tól érkezett, és tapasztalatokat osztott meg az egyetem szociológiai tanszékének megrendelésében történt DeMiCo kutatásban nyújtott tolmácsolásról. A hallgatóság betekintést kapott egy többnyelvű szociológiai kutatásban nyújtott tolmácsolás részleteibe (megbízás, setting, elvárások, nyelvi sajátosságok). Az előadó a tolmácsok szerepét és kihívásait a különböző résztvevők perspektívájából mutatta be. Az előadás legérdekesebb részében az előadó a tolmács szerepét járta körbe, például, hogy a tolmácsnak hatása van arra, hogy az interjúalanyok mit (nem) mondanak el. A hallgatóság számára egyértelművé vált, hogy a tolmács a bemutatott projektben valójában nem semleges szerepben, hanem szakértői kalapban volt. A szakértői kompetencia kezdetektől nagy hangsúlyt kapott: a megrendelő eleve más minőségű eredményt várt el, mintha olyan személyek tolmácsoltak volna, akiknek nincs közösségi tolmácsolási tapasztalatuk vagy nem professzionális tolmácsok, így a gondosan kiválasztott tolmácsokat maximálisan bevonta a munkafolyamatokba (tervezés, tolmácsolási technika meghatározása, a tolmács értelmezése, benyomása). A projekt módszertanilag fontos eleme, hogy fordító írta a leiratokat (a tolmács megjegyzései nélkül), majd azt fordította is. A szociológusok számára a projekt fontos eleme volt a tolmácsolási és fordítási produktumok

összevetése, így azt mindig a forrásnyelvi szóbeli szöveg, illetve a leirat alapján készítették.

A szekció hetedik előadásában a konferencia résztvevői ismét Nagy Gabriellát hallgathatták meg, aki az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program hallgatójaként ismertette kutatását, *A fiziológiai stressz mérése tolmácsok körében* címmel. Az előadó doktori kutatásának célja, hogy feltérképezze az összefüggéseket a tolmácsok stresszkezelése, stressztudatossága, valamint az önbevalláson alapuló állapot- és vonásszorongása között. A szinkrontolmácsok stresszkezelési módszereinek és stresszszintjének vizsgálatához az AIIC (International Association of Conference Interpreters) által felmért Workload Study-ból adaptálta kérdőívét, melyhez részvételi útmutató is tartozik, és okosórával mért pulzusadatokat, valamint nyugalmi állapotban mért szívfrekvencia-variabilitási adatokat használ fel.

Összefoglalva a délelőtti előadások rámutattak arra, hogy a MI használata milyen előnyökkel és hátrányokkal jár, megtudhattuk, hogy mely MI-eszközök nem használják fel a fejlesztéshez a bevitt adatokat. Az előnyök túlsúlya egyértelmű volt, hiszen az új technológiai eszközök hatékonyabbá teszik a tolmácsokat, mert meggyorsítják a munkát, illetve segítik a tolmácsképzők munkáját is.

A konferencia délutáni szekcióját is hasonlóan nagy érdeklődés kísérte. Személyesen vett részt 43 fő, online pedig több mint 100 fő regisztrált. Dr. Fischer Márta rövid nyitó beszéde után megkezdődött a délutáni konferencia. A nyitó előadást maga Fischer Márta tartotta, aki igyekezett a laikus számára is érthető módon megközelíteni a terminológiai munka fontosságát. Előadásának címe: *Miért fontos tudnunk a hazai és az uniós terminológiai munkáról?*

Bevezetőjében egy idealizált eseten keresztül mutatta be a terminológia fontosságának ismérveit – miszerint a megfelelő terminológia ismerete már a fordítás előtt fontos szerepet játszik az egész fordítási folyamatban. Felhívta a figyelmet az adatbázisok fontosságára, mennyire fontos a fordító szempontjából, hogy használja az adatbázisokat. Ezzel szemben a valóság az, hogy nagyon ritka az olyan fordítói feladat, ahol rendelkezésre áll vagy előzetes munkával kidolgozható/létrehozható lenne az épp szükséges terminológiai lista a szoros határidők miatt. Továbbá minden ügyfél ragaszkodik a saját terminológiájához, és a koordináció hiánya is megnehezíti a terminológiai listák létrehozását. Felmerült a gépi fordítás, mint aktuális és „trendi” folyamat, amely azt sugallja, hogy nincs szükség fordítóra. Ez az állítás akkor állná meg némileg a helyét, ha a gépi fordítók megfelelő terminológiai háttérrel rendelkeznének. „A terminológia fontosabb, mint valaha!”, mondta Fischer Márta.

Az elhangzott előadás egyik kulcs gondolata, hogy a terminológiai döntés a fordító feladata. E döntések mögött számos fogalmi rendszer és nyelvi szint áll, és a döntések felvetik a honosítás és az idegenítés kérdését is. Az előadó a *doktorandusz* szó példáján keresztül illusztrálta a problémát. A magyarban több hasonló kifejezés is használatos az említett *doktorandusz* szóra, például a *doktorjelölt* vagy *doktori hallgató*, erre kellett az angolban megfelelő terminust találni, amely végül a *PhD student* lett. Az EU-fordítások esetében úgynevezett két tűz között van a

fordító, honosítson vagy idegenítsen? Ebben a témában az EU-intézményeken belüli koordináció is kulcsfontosságú. Az előadáson elhangzottakból az a következtetés vonható le, hogy tudatosabb hozzáállás szükséges a terminológia használata terén. Az utóbbi időben sok esetben a mesterséges intelligencia dönt helyettünk. Szükség lenne árnyaltabb döntésekre. Mindannyiunk közös felelőssége a fent említett problematikát helyesen kezelni és megoldást találni!

A délután további részében dr. Lipp Veronika mutatta be a HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont aktuális tevékenységeit és terveit egy egységes terminológiai adatbázissal kapcsolatban. Az előadás során reflektált arra, miért is fontos az egységes magyar terminológiai gyűjtemény, jelenleg mi a helyzet a nemzetközi területen. Ismertette a projekttel kapcsolatos előzményeket, a TMNP 2023-1/2023 terminológiastratégia alprogramot, illetve a leglényegesebb része volt az előadásnak az első év eredményeinek bemutatása. Jelen állás szerint az adatbázis 1361 adatlapot tartalmaz (ezek a szeptember elsejei adatok). Az érdeklődők számára elérhető, publikált adatlapok száma 1259. Egy tervezett publikációról is információt kaptunk: *Handbook of Terminology IV. Terminology Planning on Europe* – amely Muráth Judit közreműködésével fog készülni. Az előadás legfontosabb mondanivalója pedig talán, hogy nyelvünk megfeleljen a modern világ kihívásainak, miközben megőrzi sajátos értékeit. Az előadás végén elhangzott kérdések közül kiemelném: Szabadúszóként van-e lehetőség hozzájárulni a projekthez? Lipp Veronika kiemelte, hogy igen, bárki, aki hozzájárulna a projekthez a Nyelvtudományi Kutatóközpont elérhetőségein ezt jelezheti, és örömmel fogadják. Szintén kérdés hangzott el arról, hogy milyen szakterületek terminológiáját fogják feldolgozni? Lipp Veronika kiemelte, hogy a projekt még a gyűjtés fázisában van, olyan szakterületeket keresnének, illetve már kerestek is, mint például a kémiai, műszaki területek.

Az utolsó két rövidebb, egymásra épülő előadás keretében – Alzbeta Csóková és Fótos Annamária előadásai – pedig megismerhettünk a IATE programról pár felhasználói információt, illetve kaphattunk egy rövid ismertetést az Unió Bizottságánál végzett terminológiai munkáról is. Elhangzott, hogy magyar viszonylatban gyakran szükséges terminust alkotni, és ez főleg a magyar nyelv adottságaiból fakad. Itt felmerült a *waste gas* terminus, amely az utóbbi időben a sokadik változatában él a magyar nyelvben: *hulladékgáz*, *véggáz*, és mint elhangzott, sokban függ az éppen aktuális hazai politikai irányoktól, hogy éppen melyik terminus használatos adott időben.

A délután záróeseménye kerekasztal beszélgetés volt. Résztvevői: Alzbeta Csóková, Fótos Annamária (Európai Bizottság, Fordítási Főigazgatóság), dr. Tamás Dóra (HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont), dr. Kardos Orsolya (az EU Tanácsának Főtitkársága), Varga Zsolt (MemoQ, BME).

Két fő kérdéskör köré csoportosult ez a beszélgetés: (1) alkothat-e terminust a fordító, (2) együttműködési lehetőségek. A beszélgetés résztvevői hangsúlyozták, hogy a fordítói döntések hatással vannak a terminus későbbi használatára is. A tükröfordítások esetében megfogalmazódott, hogy azokat nem szabad azonnal ki-

zárunk. Ezzel összefüggésben elhangzott egy példa, a „net zero” kifejezés, melynek esetében a IATE-ban is rögzített „nettó zéró” az irányadó, amely kifejezés a legközelebb áll az angol eredetihez. Megemlítésre került a MemoQ fordító program esetében néhány lehetőség, amely segíti a terminusok, kifejezések egységes használatát. A beszélgetés alatt hangsúlyozták, hogy a gyakorlat több ízben felülírja az elméletet. A résztvevők kiemelték, hogy a hatékonyság az, ami leginkább hiányzik a terminusok alkotása terén. Itt Kardos Orsolya külön kiemelte, hogy míg régen nem oktatták a terminológiát, szerencsére ma már jelen van a terminológia oktatása a képzőintézmények tantervében. Itt hangzott el, hogy az uniós területre érkező fordítók különböző háttérrel rendelkeznek. De minden újonnan érkezett fordító egyforma alapképzést kap, és ez segít megteremteni az egységességet. Zárásként Litvániát hozta fel példaként Alzbeta Csóková és Fótos Annamária az Uniós terminológia alkotás területén. Litvániában egy kidolgozott és szabványosított folyamat után születik döntés adott terminusok használatáról, és ez a módszer igen hatékonynak mutatkozik.

Zárógondolatként kiemelendő, hogy rengeteg munka kell ahhoz, hogy a terminológia területe megfelelő alapokat kapjon, és még több munka vár minden résztvevőre, hogy a terminológiaalkotás a jövőben hatékonyabban működő folyamat legyen uniós és hazai szinten egyaránt.

Internetes hivatkozások

<https://demico.univie.ac.at/project/> (A letöltés ideje: 2024. 10. 15.)

Technological turn in translator and interpreter training

(Palacký Egyetem, Olmütz, Csehország 2024. október 11–12.)

Szentirmay Piroska

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: szentirmay.piroska@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0000-0420-8827>

A *Fordítástudomány* oldalain immár harmadik alkalommal számolhatunk be az olmützi Palacký Egyetem Amerikanisztikai Tanszékének Fordítási és Tolmácsolási Csoportja által rendezett Olmützi Fordítási és Tolmácsolási Fórumáról (Translation and Interpreting Forum Olomouc – TIFO), hiszen 2019 (Ugrin 2020) és 2022 (Szentirmay 2023) után a 2024-es konferenciaprogramban is szerepeltek magyar kutatók, idén a legnépesebb részvétellel, három hazai egyetemről is, az Eötvös Loránd Tudományegyetemről három, a Szegedi Tudományegyetemről három és a Budapesti Műszaki Egyetemről egy előadóval, összesen hat előadással. A konferencián szlovák, cseh, lengyel, spanyol, olasz, román és svájci előadók is bemutatták kutatásaikat, jó gyakorlataikat. A konferencia előadói és hallgatói között nemcsak a fordítás és tolmácsolás kutatói, oktatói, hanem a piaci szereplők is regisztráltak, így a szervezők eredeti szándékának megfelelően valóban a nyelvi piac minden szereplője részt vett a szakmai eszmecserén.

A hetedik alkalommal megrendezett TIFO konferencia „*Technological turn in translator and interpreter training*” elsősorban olyan kérdések megvitatását célozta, amelyek a mesterséges intelligencia (MI) korában különösen is sürgetővé váltak a fordító- és tolmácsképzésben. Ennek ellenére, a konferencián elhangzott összesen két plenáris és 21 szekcióelőadás végkicsengése az volt, hogy még mindig nagy szerepet kap az ember a fordítási és tolmácsolási folyamatokban, és a gépek ott kapják a legnagyobb szerepet, ahol a globalizációnak köszönhetően a fordított szövegek mennyisége nagyságrendileg megnövekedett.

Az együtt gondolkodást a Palacký Egyetem Bölcsészettudományi Karának külkapcsolatokért felelős dékánhelyettese, Jan Stejskal nyitotta meg, aki elmondta,

hogy amikor a kari tanácsban dékántársai megkérdezték tőle, tervez-e létszámcsökkentést a nyelvi tanszékeken, meggyőződéssel hárította el ennek a gondolatát, mondván, hogy a fordítókra és tolmácsokra a mesterséges intelligencia korában továbbra is szükség lesz. A konferencia két napja során elhangzott előadások közül jónéhány támasztotta alá a dékánhelyettes kijelentését.

Az első plenáris előadó, Kilian Seeber, a Genfi Egyetem kutatója és oktatója, tapasztalt konferenciatolmács és -oktató, a tolmácsolási folyamatok kognitív aspektusainak kutatója, előadásában azt mutatta be, hogy mire is képes az emberi agy, miben múlja még mindig felül a MI teljesítményét. *Technológia a tolmácsolásban: mit és hogyan képezzünk? (Technology in interpreting: what to train and why?)* című előadásában arról beszélt, hogy a tolmácsolás – többek között – hatékonyan járul hozzá az emberi agy funkcióinak fejlesztéséhez, a kognitív funkciók és teljesítmény rugalmasságának és alkalmazkodó képességének növeléséhez. A rajzfilmek szuperhőseihez hasonlítva a tolmácsokat, kiemelte azokat a funkciókat, amelyek a képzett tolmácsok esetén nagyobb hatékonysággal működnek az egynyelvű emberekhez képest. Így például a *végrehajtó funkció (executive function)*, a *munkamemória (working memory)*, a *feldolgozási sebesség (general processing speed)*, a *figyelemmegosztás (shifting/allocating attention)*, aminek következtében *gyorsabb a reakcióidő*, hatékonyabb az *anticipáció*, és a *hallás és olvasás* minősége is eltérő. Mindezek a funkciók teszik lehetővé a szinkrontolmácsolás során a redundáns információ kiszűrését, a háttérinformáció előhívását, az apró hangsúlyok által hordozott jelentéskülönbségek azonosítását, a hatékonyabb összpontosítást, az aktív hallgatást és beszédértést, vagyis a többértű feladatvégzést (*multitasking*). A MI korában is fontos ezeknek a humán alapképességeknek a fejlesztése és a készségek versenyképes készletének kialakítása. Ugyanakkor az is elengedhetetlen, hogy a tolmácsolók folyamatosan képezzék magukat az új technológiák (RSI, beszédfelismerés, prompt design, Chat GTP) és információkommunikációs eszközök (ITC) (tablet, digitális ceruza, stb.) használatában is, kísérletezzenek azzal, hogy mire használhatók, hogy megtapasztalják, nem valami félelmetes jelenségről van szó. Fontos, hogy kipróbálják, miben segítheti a munkájukat, mely folyamatok során járulnak hozzá a memória tehermentesítéséhez, az információ hatékonyabb feldolgozásához.

A plenáris előadást kétrészes kerekasztal beszélgetés követte, amelyen a két plenáris előadón, Kilian Seeberen és Gary Masseyen kívül Emília Perez, a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Fordítástudományi Tanszék tanszékvezető helyettese, Ivana Čenková, a prágai Károly Egyetem Fordítástudományi Intézet MA tolmácsolásképzésének vezetője, Jarmila Whittaker, az Európai Parlament Konferencialogisztikai és -tolmácsolási Főigazgatóság képzési és fejlesztési tanácsadója, Marina Pantcheva, elméleti nyelvész, az RWS Group mesterséges intelligenciával támogatott nyelvi szolgáltatási igazgatója vett részt. A beszélgetőpartnerek olyan kérdésekre adtak válaszokat, hogy például, milyen változásokat tapasztaltak meg szakmájukban az elmúlt években, vagy akár régebbre visszatekintve; milyen hatással van a technológia a nyelvi piacra, s ezek a hatások milyen változásokat ge-

nerálnak a fordító- és tolmácsképzésben; hogy változik a versenyképes kompetenciakészlet; milyen szerepet játszhat a technológia a képzésben. Egy rövid kávészünet után, a kerekasztal beszélgetés a fordítást és tolmácsolást, mint szakmát járta körül, hogy a közvélemény hatással van-e a szakma vonzerejére; miként változik a fordító- és tolmácsolás érdeklődése, miként lehet ezt mérni vagy befolyásolni. A technológia térnyerése etikai kérdéseket is felvet, az etikai szabályok is változnak. Ezek a kérdések is felmerültek a kerekasztal beszélgetés során: hogy a szakmai etika mennyiben tudja egészséges mederben tartani a szakmán belül zajló változásokat; milyen mértékben befolyásolja az információkommunikációs eszközök (ITC) fejlődése által is meghatározott piaci igényeket; felmerülnek-e új típusú etikai aggályok, és ezekre milyen válaszokat adhatnak a tolmácsoktatók és -hallgatók a gyakorlatban? Az etikai kérdések megválaszolása azért is fontos, mivel meghatározzák, hogy miként alakul majd a szakma jövője; mennyiben marad meg a technológia az eszköz szintjén; hogy alakul az ember és gép együttműködése; a MI mennyiben változtatja meg a szakma természetét?

A válaszokból kiderült, hogy a gépi fordítás immár több évtizede beépült a fordítási folyamatokba, és ez a fejlődés még mindig tart, bár a tolmácsolás területén ez lassabbnak tűnik és a természete is más. A technológia térnyerésével jelentősen megnövekedett a fordított szövegek mennyisége, ezzel viszont lehet, hogy éppen a fordítási folyamat élvezetes része veszett el. A technológia a képzésben nagyobb szerepet kap, napjainkban talán a képzési elemek 50%-át érinti, s attitűdváltást tesz szükségessé: kevesebb energiát kell fektetni a fordítási folyamat nyersfordítási fázisaira, és ezeket az energiákat a pre- és posztediting munkafázisokra kell átcsoportosítani. Tagadhatatlan, hogy a technológia lerövidítette a fordítási határidőket és megnövelte a fordítandó szövegek mennyiségét, s ez befolyásolja a fordítók és tolmácsok díjazását, valamint a munkakörülményeket. Ettől függetlenül még mindig szükség van az alapvető kompetenciákra, amelyeket technológiai kompetenciákkal kell kiegészíteni. A piac szakemberigénye nem csökkent, inkább csak a szakmák megnevezésében következett be változás, ami a piaci szereplők hozzáállását tükrözi, illetve annak változását is szükségessé teszi. Nagyon fontos figyelemmel kísérni a piaci változásokat, a szükségletek módosulását, melyek követése csak magas fokú alkalmazkodóképességgel, rugalmassággal és széles kompetenciakészlettel lehetséges. Felerősödött a „szuperszakosodott” ismeretek jelentősége, aminek köszönhetően a nyelvi szakember hatással lehet a nyelvi ipar piaci teljesítményére, az előállított szövegek minőségére, a technológiai fejlődés negatív hatásainak kivédésére. Ehhez nemcsak az ár-érték arány helyes meghatározására, hanem a felhasználók visszajelzésére is szükség van, mennyire tartjuk fontosnak a helyes nyelvi megformálást, a helyes nyelvtani szerkezetet, mennyire értékes számunkra a nyelv, annak irodalma, vagy akár beszélt nyelvi formájának tisztasága. A hozzáadott érték tehát nem a szövegek mennyiségében, hanem azok minőségében rejlik.

A kerekasztal beszélgetés második részében a beszélgetőpartnerek rámutattak, hogy sokszor maguk a diákok azok, akik rákényszerítik tanáraikat a modern

technológia követésére, de a puha készségek az ő szempontjukból is alapvetően fontosak, köztük a folyamatos fejlődés, az analitikus gondolkodásmód, a kreativitás. A fordítási folyamat egyes részeit már eszközökre bízhatjuk, azonban a képzési folyamat során ez azért nem előnyös, mert a hagyományos módon végzett munkafázisok a készségfejlesztés szerves részét képezik. Nem lehet például a kézzel összeállított szöveget értékét összevetni a szoftverrel kivonatolt terminológiai adatbázissal, hiszen míg a hallgató a glosszáriumot összeállítja, addig tanulja is. Bár a gép nagyobb szöveget összeállítására lehet képes sokkal rövidebb idő alatt, annak helyességét még ellenőrizni kell és tartalma sem rögzül a hallgató memóriájában. A didaktikai módszerek tehát nagy jelentőséget kapnak, ezért nem elegendő, ha az oktató „csak” profi konferenciatolmács, pedagógiai érzékkel, didaktikai ismeretekkel is rendelkeznie kell.

Napjainkra a fordítás, mint folyamat egyre inkább a figyelem középpontjába kerül, felértékelődik a minőségbiztosítás, tehát azoknak a szakembereknek a munkája, akik speciális szakterületi ismereteiknek köszönhetően a fordítások utószerekesztését, lektorálását tudják elvégezni. A tapasztalatok azt mutatják, hogy komplexitása mellett, ez izgalmas feladat. A fordítókhoz hasonlóan a tolmácsok is a piaci igényeknek megfelelően alakítják szolgáltatásaikat, gyakran járulékos elemekkel kiegészítve a nyelvi közvetítést, mint például a kommunikációs tanácsadói feladatok ellátása.

A nyelvi ipar és piac változása számos etikai kérdést is felvet, melyek talán a legégetőbb kérdések ma a nyelvi szakemberek között. Olyan komplex kérdésekről van szó, amelyek nemcsak az érzékeny adatok és dokumentumok védelmének még tudatosabban biztosítását érintik, hanem a szakma presztízsét, jövőjét is, hatással van nemcsak a társadalomra, az emberre, de a természeti környezetre is. Ezért a képzés során még inkább hangsúlyossá vált a fordító- és tolmácsolók érzékenységet, gyakorlatát a helyes irányba befolyásolni a tekintetben, hogy miként járnak el az általuk kezelt információk diszkréciójának megőrzése, a ICT eszközök etikus használata, a minőségi munkavégzés érdekében. Azok a „*clickers*”-nek nevezett fordítók, akik a ICT eszközök kihasználásával egy klikkel kívánják a fordítási feladatot elvégezni, nagy terjedelmű szöveget előállítani rövid határidővel, belülről bomlasztják a fordítói szakmát a rossz minőségű szövegek előállításával, mert ezzel a minőségi munkát végző fordítók szakmai megítélését is aláássák. Nagy jelentősége van a fordítások recepciókutatásának is, nemcsak a fordított szöveg felhasználók általi értékelése szempontjából, hanem abból a szempontból is, hogy ezek a géppel fordított szövegek milyen társadalmi rétegek számára hozzáférhetőek, mennyire befogadó vagy kirekesztő az új technológia alkalmazása. Pontosan ezért van szükség a helyes egyensúly megtalálására az ember és gép együttműködésében. A gép által előállított, minőségileg kifogásolható szöveg miatt nem okolható a technológia. Ilyen esetben éppen a hozzáadott emberi érték az, ami hiányzik. Ezért szükséges megismerni a modern technológiai újdonásokat, hogy mi emberek tudjunk helyesen választani, melyik eszköz vagy szoftver mire használható és eszközként kezelve őket, a kezünkben tartva a döntés szabadságát ké-

szek legyünk ellenőrizni a fordítási folyamat eredményének minőségét, hatását. Az ember döntési szabadsága azt jelenti, hogy önállóan is képes lenne azoknak a műveleteknek a végrehajtására, amelyeknek egy részét a gépre bízta. Ez visszafelé már nem igaz: a gép, az ember irányítása nélkül ugyanolyan minőségű produktum előállítására már nem képes. Ezért csak az ember tudja azt a döntést meghozni, hogy mikor kapcsolja be vagy ki, mennyiben vonja be a mesterséges intelligenciát a fordítási folyamatba. Ezt a fajta tudatosságot és felelősségtudatot is fejleszteni kell a képzés során, hiszen az ICT eszközök könnyen terelhetik el a figyelmet a lényegről, negatívan befolyásolva a nyelvi közvetítés folyamatát.

A kerekasztalbeszélgetésben már a második napot indító plenáris előadás egyik kulcsszava is felmerült, azaz az *agency*, ami a folyamatban részt vevő ember döntési szabadságát, cselekvőképességét, önállóságát jelenti. A plenáris előadást, Gary Massey Az IUED Fordítási és Tolmácsolási Intézet egykori igazgatója és a ZHAW Zürichi Alkalmazott Tudományok Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Karának korábbi dékánhelyettese tartotta *Cselekvőképesség, kompetencia és generatív MI (Agency, competence and GenAI)* címmel. A mesterséges intelligencia és a nyelvi ipar kapcsolatát, jövőjét elemző előadásában olyan kérdéseket feszegetett, hogy merre is tart a nyelvi közvetítés mint szakma; milyen új jelenségekkel állunk szemben, amelyekről beszélnünk kell, ezek miként hatnak ránk és milyen válaszokat adhatunk ezekre. Az előadó két olyan újonnan előtérbe kerülő terminus köré építette fel előadását, mint az *agency* és a *digital literacy*, amelyek bár nem új szavak, mégis új tartalommal bővült a jelentéstartományuk, amikor egy új jelenség kapcsán kezdtek el használni a nyelvi ipar kutatói, résztvevői. Az *agency* a szociális kognitív elmélet egyik legfontosabb terminusa (Bandura 2006, Sharma et. al. 2024), amely szerint az *agency* azt jelenti, hogy képesek vagyunk szándékosan előidézni azt, hogy egy dolog – a cselekvésünk következtében – megtörténjen. Ez a cselekvőképesség magában foglalja a szándékosságot, a motivációt, az én-hatékonyt, valamint az önkontrollt. Az emberi cselekvőképesség a fordítási folyamatokban is a figyelem középpontjába kerül, például amikor a különböző felmérések (ELIS 2024, Slator 2024) az próbálják feltérképezni, hogy mennyiben jelent fenyegetést a fordító státuszára a technológia térnyerése a nyelvi iparban. A válasz a nyelvi közvetítő önképében rejlik, amelynek alapja a cselekvőképessége. A mesterséges intelligenciát egyre nagyobb mértékben használjuk a fordítási folyamatokban, ami azt a benyomást is kelheti, hogy az ember cselekvőképessége csökken, amikor a generatív MI a különböző komplexitású promptokra (utasításokra és kérdésekre) szinte valóság-hű, az ember által előállított tartalomhoz megtévesztésig hasonló kimeneteket képes produkálni képek, szavak formájában. Ma már az ember és gép együtt állítják elő ezeket a tartalmakat, ezért módosul a fordítói kompetenciamodell is, amelyben a hagyományos fordítói kompetenciákat a digitális képességek (*digital literacy*), köztük az elsajátítható technológiai és utasítás/kérdés feltevési (*prompt design/engineering*) készségek egészítik ki, így kerül az emberi szakértelem a fordítási folyamatba (*expert in the loop*). Ennek a digitális műveltségnek nemcsak a technikai eszközök működésének és használatának ismerete a

része, hanem mindazok az etikai kérdések is, amelyek a folyamatok torzulására, azok negatív vagy pozitív hatására, a szakmai sztenderdek és munkakörülmények változására stb. vonatkoznak. Ezért a fordító- és tolmácsképzésben szükséges a kritikus gondolkodás, az alkalmazkodóképesség, a kreatív problémamegoldás, az ön-hatékonyság, a kognitív és érzelmi önkontroll, a megbízhatóság és etikai érzék, az ember és gép közötti együttműködésre való készség elsajátítása is.

A konferencia szekcióinak témái számos ponton csatlakoztak a plenáris előadások és a kerekasztal beszélgetés során felmerült kérdésekhez. Így az előadók is olyan kérdéseket jártak körül, hogy miként változnak a piaci igények; a kihívásokon túl milyen lehetőségeket kínál a MI; miként lehet azt a képzési programokba építeni; milyen kompetenciakészlettel kell az oktatónak rendelkeznie; milyen új készségeket kell a hallgatóknak elsajátítaniuk és ez miként érhető tetten a piaci gyakorlatban; hol érvényesül még az emberi hozzáadott érték. Külön szekció foglalkozott a jogi fordítással, itt is leginkább a technológiai fejlődés, a nagy nyelvi modellek alkalmazásának szempontjából. Az első nap szekciómunkáit egy külön interaktív műhelymunka egészítette ki, ahol az érdeklődők a promptszerkesztés rejtjelmeibe kaptak betekintést.

A magyar előadók közül elsőként Bakti Mária (SZTE) és Szabó Csilla (BME) tartott előadást *Explicitáció és implicitáció az angol-magyar konsekutív tolmácsolásban (Explicitation and Implication in EN-HU consecutive interpreting)* címmel. Klaudy (2000) aszimmetria hipotéziséből és Szegh (2021) tolmácsolási szöveg fogalmából kiindulva azt vizsgálták, hogy előfordul-e explicitáció a konsekutív tolmácsolásban, s ha igen, az implicitációhoz képest milyen arányban. A tolmácsolás folyamatát befolyásoló számos körülmény és kötöttség az explicitáció előfordulására is jelentős hatással van. A kutatás tolmácsolóknak teljesítményét vizsgálta és az eredmények alátámasztották Szegh (2021) eredményeit a tolmácsoló szöveg jellemzőivel kapcsolatosan, miszerint az implicitáció gyakrabban fordul elő, mint az explicitáció, ami viszont ellentétes Klaudy (2000) aszimmetria hipotézisével. A vizsgálatok az explicitáció és implicitáció mögött meghúzódó okok feltárásával további eredményeket hozhatnak.

Szabó Csilla (BME) a délutáni szekcióban is előadást tartott a *21. századi technológiai kompetenciákról a fordításban és tolmácsolásban (Technological competence in T/I in the 21st century)* címmel. Az előadás, a különböző fordítói és tolmács-kompetencia modellekből kiindulva a legfrissebb piaci felmérések eredményei alapján mutatott rá a technológiai kompetenciák szerepére a tolmácsok kompetenciakészletében. A példátlan technológiai fejlődés a gépi fordítás és a mesterséges intelligencia területén szükségessé teszi mind a fordítók, mind a tolmácsok alkalmazkodását az új és folyamatosan változó piaci helyzethez, a megváltozott igényekhez. Meg kell ismerkedniük az új technológiákkal és azok használatát el kell sajátítaniuk, be kell építeniük mindennapi munkavégzésük folyamatában. Az előadás azt is bemutatta, hogy a Budapesti Műszaki Egyetem Idegennyelvi Központja milyen kezdeményezésekkel igyekszik szerepet vállalni ezeknek az új kompetenciáknak a fejlesztésében nemcsak a hallgatók képzésében, hanem az ok-

tatók továbbképzésében is, hogy a képzési program és a tantermekben folyó munka a lehető legteljesebben alkalmazkodjon a piaci változásokhoz.

Az olműtzi TIFO2024 konferencián nemcsak a BME-n, hanem az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén (FTT) folyó munkáról is képet kaphatott a hallgatóság Eszenyi Réka (ELTE) *A (humán) fordítást oktató profilja a 21. század első negyedének végén Technológiai fordulat a fordító- és tolmácsképzésben ((Human) translator trainer profile at the end of Q1 of the 21st century Technological turn in translator and interpreter training)* című előadásában. Az 1973 óta folyó fordító- és tolmácsképzésben 2024-ben több mint 200 hallgató vesz részt 60 fordítást és tolmácsolást oktató szakember vezetése mellett. A jövő nyelvi közvetítői nemcsak MA kurzusokat választhatnak, hanem számos nyelvkombinációban az európai uniós EMCI képzésben is részt vehetnek, szakosodhatnak a fordítástechnológia, a terminológia, a lektorálás és bírósági tolmácsolás területein is. A piac elvárásai tükröződnek azokban a kompetenciákban, amelyeket az alapképzés és az azt követő specializációk segítségével fejlesztenek annak érdekében, hogy professzionális nyelvi közvetítők szerezzenek képesítést. A versenyképes fordítói és tolmács-kompetenciakészlet megfogalmazásában, s ennek fejlesztésében az oktatók többrétű szerepét az ELTE FTT oktatói maguk is kutatják. E kutatások eredményeit mutatta be az előadás olyan publikációk (Eszenyi, Bednárová-Gibová, Robin 2023, Eszenyi, 2023, Eszenyi, Robin 2024) fényében, amelyek az utóbbi években születtek, s amelyek a technológiai fejlődés hatására eddig még soha nem látott változásokon átmenő nyelvi közvetítés jelenével és jövőjével foglalkozik a szükséges kompetenciák szempontból.

Az ELTE FTT-t és a Nyelvtudományi Doktori Iskola Fordítástudományi Programját két PhD hallgató is képviselte egy-egy előadással. Franciska Van Waarden (ELTE) *Jegyzetelési kompetencia a tanulási folyamatban – Mennyi jegyzetet készít egy tolmácsshallgató? (Note-taking Competence in the Learning Process – How Much Notes Does a Student Interpreter Take?)* címmel mutatta be longitudinális kutatását, amelyben azt vizsgálta, hogy miként változik a jegyzetelési technika az angol B munkanyelvű tolmácsshallgatóknál; milyen attitűdök figyelhetők meg a tolmácsshallgatók körében a jegyzetelés kapcsán; s vajon a forrásnyelvet vagy a célnyelvet használják-e inkább a jegyzetelésben; csökken-e a jegyzetek mennyisége az évek múlásával a tolmácsolási tapasztalat gyarapodásával; és hogy a jegyzetekben milyen az aránya a szimbólumoknak a rövidítésekhez képest. A jegyzetek elemzését interjúk egészítették ki, amelyek eredményeként kiderült, hogy a tolmácsshallgatók között jelentős különbség tapasztalható a jegyzetelési technikában, a szimbólumokat nem használják tudatosan, jegyzeteikben a forrásnyelvi feljegyzések dominálnak, s a jegyzetek mennyisége a memóriafejlesztés alapvető fontosságára engedett következtetni.

A konferenciabeszámoló szerzője, Szentirmay Piroska (ELTE) *Az emberi hozzáadott érték fejlesztése a vallási tolmácsolásban. Mi az, amit a MI még nem képes kiváltani a nyelvi közvetítésben? (Development of human added value in interpreting in a religious context. Factors hardly replaceable by AI in language services)*

címmel a vallási kontextusban járta körül, hogy a kontextusspecifikus felhasználói elvárásokhoz miként illeszkednek a vallási kontextusban dolgozó tolmácsok kompetenciái, és ezek fejlesztésére milyen képzési programok működnek világszerte. Egy speciális kontextusban dolgozó tolmácsnak a kontextusspecifikus kihívásokkal is meg kell küzdenie a tolmácsolás gyakorlatában általánosságban rejlő kihívásokon túl, amelyek között napjainkban a gyors technológiai fejlődés miatt bekövetkezett változások is megjelennek. Hogy az úgy ITC eszközök mennyiben vonhatók be a tolmácsolási folyamatokba, az attól is nagyban függ, hogy milyenek a felhasználók igényei, szükségletei. Egy olyan kontextusban, amely mélyen a hagyományokban gyökeredzik és ahol a felhasználók számos emberi attitűddel kapcsolatos elvárást fogalmaznak meg, amelyeket a MI aligha válthat ki, a mesterséges intelligencia bevonása még korlátozottabb, mégis számos területen segítheti a tolmács munkáját, mint például a terminológia- és tudásmenedzsmentben, a beszédfelismerésben.

A Szegedi Tudományegyetemet a Fordítói és Utószervezői Kompetencia Kutatóközpont kutatásával Lesznyák Márta, Bakti Mária és Sermann Eszter képviselte *A forrásnyelvi szöveg sajátosságainak hatása a hallgatók fordítási és utószervezői teljesítményére (The effect of source text characteristics on translation trainee's translation and post-editing performance)* című előadásukkal.

Bár kezdetekben a konferencia címe azt sugallta, hogy ismét a mesterséges intelligencia lesz a szakmai eszmecsere meghatározó témája, már az első plenáris előadástól kezdődően világossá vált – és mintha az összes további előadás, beszélgetés ezt követte volna –, hogy az emberi hozzáadott érték kiköveteli a neki járó helyet a megvitatott kérdésekre adott válaszokban. Valóban mindenkit nagyon foglalkoztat a MI térnyerése, hatása, alkalmazhatósága, de az is világosan kirajzolódik, hogy még mindig számos nyelven, nyelvkombinációban sokkal gyengébb eredményt kapunk, mint angol nyelven. A kisebb nyelvek és a ritkább nyelvkombinációk esetén jelentős emberi hozzáadott értékre van szükség a pontatlan válaszok miatt. Így a humán többnyelvű kontroll jelentősége nem csökken, s ez egybeesik a második plenáris előadás fő üzenetével is, amely kiemelte a fordító szerepét a MI által nyújtott lehetőségek közötti választásban, döntésben és alkalmazásukban. Így tarthatja meg a fordító saját emberi cselekvőképességét, önállóságát és döntési szabadságát, egyszerűen az *agency*-t.

Egy ilyen nemzetközi konferenciáról nemcsak szakmai ismeretekkel és előadói gyakorlattal gazdagodva lehet hazatérni, hanem az emberi kapcsolatok terén is. Doktorandusz hallgatóként mindig motiváló élmény találkozni olyan jelentős kutatói múlttal rendelkező szakemberekkel, mint például Kilian Seeber, aki szekcióelnökként kérdezett Van Waarden Franciskától a forrásnyelvi jegyzetelés kapcsán, bevallva azt is, hogy ő sem mindig jegyzetel a célnyelven; vagy Gary Masseyvel, aki a kutatási területem iránt érdeklődött miközben az előadói pozíciót váltottuk. Természetesen az is nagy élmény volt, hogy a szlovák után a magyar előadók száma volt a legnagyobb, ami talán jelzi a magyar kutatói közösség aktivitását is.

Irodalom

- Bandura, A. 2006. Toward a Psychology of Human Agency. *Perspectives on Psychological Science* 2006 1: 164–180.
<https://doi.org/10.1111/j.1745-6916.2006.00011.x> Letöltés: 2024. 10. 12.
<https://journals.sagepub.com/doi/10.1111/j.1745-6916.2006.00011.x>
- ELIS 2024, 2023-as Európai Nyelvi Iparág Felmérés (*European Language Industry Survey – ELIS*) Hozzáférés: 2024. 03. 20.
<https://elis-survey.org/event/elis-2024-results-analysis/>
- Eszenyi R. 2023. Humán fordító és gépi fordítás 8 leckében. Budapest: Eötvös Kiadó.
<https://doi.org/10.21862/Transl.HuXMach.2023.8> Letöltés: 2024. 10. 12.
https://www.eltereader.hu/kiadvanyok/https-www-eltereader-hu-media-2023-12-eszenyi-reka_human-fordito-es-gepi-forditas_web_jav-pdf/
- Eszenyi, E. Robin, E. 2024. Competences of the human translator trainer towards Q2 of the 21st century. In: Bednárová-Gibová, K. *Advancing Teaching Translation and Interpreting in Higher Education: Insights & Outlooks*. University of Prešov. 111–127.
<https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Gibova10>
- Eszenyi, R., Bednárová-Gibová, K., Robin, E. 2023. Artificial intelligence, machine translation & cyborg translators: A clash of utopian and dystopian visions. *Orbis Linguarum* Vol. 21. No.2. 102–113.
<https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v21i2.13>
- Klaudy K. 2000. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M., Stephanides É. (szerk.) *A nyelv szerepe az információs társadalomban*. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Székesfehérvár: KJF. 371–378.
- Slator 2023. Slator 2023 language industry market report.
<https://slator.com/2023-language-industry-market-report/>
- Szegh H. 2017. *Harmadik kód a tolmácsolásban. Vajon létezik tolmácsolási szöveg?* Doktori értekezés. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program.
- Szentirmay P. 2023. Room for (Ex)Change in T&I Training (Palacký Egyetem, Olmütz, Csehország 2022. november 11–12.). *Fordítástudomány* 25. évf. 1. szám. 103–108.
<https://doi.org/10.35924/fordtud.25.1.7>
- Ugrin Zs. 2020. TIFO 2019 – Translation and Interpreting Forum (Csehország, Palacký Egyetem, Olomouc, 2019. november 15–16.) *Fordítástudomány* 22. évf. 1. szám. 105–108.
<https://doi.org/10.35924/fordtud.22.1.7>
- Sharma, A. et al. 2024. Investigating Agency of LLMs in Human-AI Collaboration Tasks. In: *Proceedings of the 18th Conference of the European Chapter of the Association for Computational Linguistics Volume 1: Long Papers*, Association for Computational Linguistics. 1968–1987. Letöltés: 2024. 10. 24.
<https://aclanthology.org/2024.eacl-long.119.pdf>

Klaudy Kinga, Robin Edina, Seidl-Péché Olivia (szerk.)

Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába II. Speciális rész

(Budapest: ELTE FTT – MANYE Fordítástudományi Szakosztály
Budapest, 2024. 426. pp. ISBN 978-963-489-613-5
<https://doi.org/10.21862/kutmodszertan2>)

Dobos Csilla

Miskolci Egyetem

E-mail: doboscsilla52@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0004-3172-0972>

2022-ben jelent meg az ELTE Fordító- és Tolmácsolás Tanszékének, valamint a MANYE Fordítástudományi Szakosztályának gondozásában a *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába I. Általános rész* című tanulmánykötet, amelyet két év elteltével, 2024-ben követte a mű folytatása *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába II. Speciális rész* címmel. A két kötet szerkesztői azonosak; mindkét kötetet a magyar fordítástudomány kiemelkedő és ismert kutatói állították össze: Klaudy Kinga, professzor emeritus, a fordítástudományi kutatások legismertebb magyarországi képviselője, az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjának alapítója és vezetője, Robin Edina, az ELTE BTK Nyelvi Közvetítés Intézetének igazgatója, a Fordító- és Tolmácsolás Tanszék vezetője és Seidl-Péché Olivia, az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsolás Tanszékének oktatója.

Hivatkozás: Dobos Cs. 2024. Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.): Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatásmódszertanába II. Speciális rész. *Fordítástudomány* 26. évf. 2. szám. 103–114.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.2.9>

A két tanulmánykötet céljai alapvetően megegyeznek, mivel mindkét könyv módszertani útmutatót kíván adni a kezdő (és haladó) fordítástudományi kutatók, mesterképzésben részt vevő hallgatók, de főként doktori képzésben kutatásokat végző PhD hallgatók számára. Az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programja a fordítástudomány (Translation Studies) tág értelmezését képviseli, az Program hallgatói kutatásaikban a szépirodalmi művek fordítása mellett a nyelvi közvetítés számos területét vizsgálják, beleértve a szakfordítást, a tolmácsolást, az opera- és dalfordítást, az audiovizuális fordítást, a CAT eszközök használatát, a gépi fordítást, az értékelést, a lektorálást és az utószerkesztést. Ez a színes és sokrétű kutatási paletta egyrészt szilárd elméleti és módszertani alapok meglétét feltételezi, másrészt a kutatási területtől függő differenciált módszertani megközelítéseket tesz szükségessé. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájában 2003 óta működő Fordítástudományi Doktori Program több mint 20 éves tapasztalata alapján a kötet szerkesztői és szerzői ennek az igénynek kívántak eleget tenni, amikor összeállították a két módszertani tanulmánykötetet.

Az első kötet, az *Általános rész* (216 oldal) a nyelvi közvetítés kutatásának általános és alapvető aspektusaihoz nyújt módszertani segítséget. A kötetben szereplő tíz tanulmány érinti fordítástudomány dilemmáit, a nyelvi közvetítés empirikus kutatásának módszereit, a statisztikai alapú kutatásokat, a kérdőívek és az interjúk készítésének módszertanát, a kutatási adatok kezelését, a fordítástudományi kutatások általános etikai, jogi és tudományometriai kérdéseit, valamint a tudományos párbeszéd szabályait (Klaudy, Robin és Seidl-Pécs 2022, Lesznyák 2023).

A *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába* második kötet, a *Speciális rész* (426 oldal) az első kötetben kifejtett módszertani alapokra építve a fordítás, a tolmácsolás és az audiovizuális fordítás témaköreikhez tartozó kutatási területekhez kapcsolódóan mutatja be a speciális, releváns és aktuális kutatómódszertani kérdéseket. Talán nem árulunk el titkot, amikor elmondjuk, hogy az eredetileg kétkötetesre tervezett munka folytatódik és a jövőben egy harmadik módszertani tanulmánygyűjteménnyel (*Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába III.*) is segíti majd a fordítástudományi kutatásokat.

A második kötet szerkezete, ahogyan ezt az első résznél is megtapasztalhattuk, kiválóan áttekinthető, az olvasó három nagy fejezetre tagoltan találja meg a számára szükséges információkat.

Az első, *Fordítás* című fejezetben (11–276. oldal) tizennégy tanulmány olvasható, amelyek érintik a fordítás vizsgálatának szövegszintű, nyelvhelyességi, terminológiai, nyelvtechnológiai, kulturális és interkulturális, ideológiai, szépirodalmi, korpusznyelvészeti valamint gépi fordítással kapcsolatos aspektusait. A második, *Tolmácsolás* című fejezet (277–358. oldal) négy tanulmányban foglalja össze a tolmácsoláskutatás új irányait. A harmadik részben, melynek címe az *Audiovizuális fordítás* (359–416. oldal) a szerzők három tanulmányban fejtik ki a hangalámondás, a szinkronfordítás és a feliratozás kutatásával kapcsolatos módszertani kérdéseket.

A tanulmánykötetet rövid *Előszó* nyitja, amelyben a szerkesztők kifejtik a tanulmánykötet keletkezési történetét, céljait, tudományos és tapasztalati háttérnek alapját, amelyet az ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Programjában végzett oktatói, kutatói és kutatómódszertani munka nyújt. A kötet végén a huszonegy tanulmány angol nyelvű összegzését, valamint az absztraktokat követően a kulcsszavakat olvashatjuk (417–426. oldal).

A tanulmánykötet első fejezetét (Fordítás) **Károly Krisztina** *A fordítás mint szöveg(re)produkció kutatásának elméletei és módszerei* című írása vezeti be. A szerző célja, hogy átfogó elméleti keretet és releváns módszertani támpontokat nyújtson a fordítási szöveg és a fordítási szövegalkotás elemzéséhez, valamint a szövegkoherencia célnyelvi újratерemtésére irányuló szövegközpontú fordítástudományi kutatásokhoz. A fordítást mint produkciós és reprodukciós szövegalkotási folyamatot vizsgáló kutatók számára kutatómódszertani szempontból kiemelten fontos annak a – szerző nevéhez kötődő – komplex fordítási szövegelemző modellnek a megismerése, amely alkalmas arra, hogy a fordítás során a szövegstruktúrában történő speciális változásokat azonosítsa és leírja. A téma kutatásának elméleti megalapozását követően Károly Krisztina a kutatás érvényességére, megbízhatóságára és megismételhetőségére vonatkozó módszertani szempontokkal ismerteti meg az olvasót, majd áttekinti a szövegelemző kutatás tervezésének és végrehajtásának egyes fázisait a szövegválasztástól az eredmények közléséig. A tanulmány méltán és teljes joggal szerepel első helyen a kötetben.

Ugrin Zsuzsanna *Az idegen nyelvről magyarra való fordítás szövegszintjének kutatása* című tanulmánya egyrészt a grammatikai kohézió eszközeinek kutatása, másrészt az automatikus, félautomatikus és manuális elemzési módszerek és eszközök használata iránt érdeklődők számára nyújt nagyon hasznos és sokrétű segítséget. A szerző saját doktori kutatása (2021) alapján tárgyalja az angol–magyar fordítási irányban megfigyelhető szövegszintű különbségeket a forrásnyelvi interferencia szemszögéből. A szövegkohézióra vonatkozó alapvető kutatások bemutatását követően a tanulmány a fordítás szövegszintű kohéziójának vizsgálatára alkalmas, releváns és reprezentatív korpuszok felépítésének módszertanát mutatja be, ami rendkívül hasznos támpontokat kínál a szövegszintű jelenségek korpusznyelvészeti vizsgálatához. A tanulmány kiemelten érdekes részét képezik azok a fejezetek, amelyekben Ugrin Zsuzsanna a szövegek előkészítésével és elemzésével kapcsolatosan fogalmaz meg tudományosan megalapozott és a gyakorlatban jól alkalmazható útmutatásokat, illetve ismerteti a grammatikai kohézió korpuszos vizsgálatának módszereit és eszközeit.

Lesznyák Márta *A fordítói kompetencia vizsgálata* című tanulmánya több évtizedre biztosít a fordítói kompetencia iránt érdeklődőknek komoly és megalapozott, jól körülhatárolt kutatási témákat. A szerző a két legismertebb és leggyakrabban hivatkozott fordítói kompetenciamodell (PACTE, EMT) bemutatását követően számos megoldatlan kutatómódszertani problémára, kérdésre és kihívásra hívja fel figyelmet, amelyek tág teret és széles távlatokat adnak a jövőbeli kompetencia kutatásoknak. A fordítói kompetencia viszonylag könnyen és egyszerűen

definiálható (Mit kell tudni a fordítónak ahhoz, hogy jól tudjon fordítani és eredményes legyen a fordítópiacon?), a fordítói kompetencia vizsgálatának általános (vizuális) modellje is egyértelműnek és elég komplexnek tűnik, azonban a fordítói alkompetenciák és a háttérváltozók száma, ok-okozati összefüggései, validálhatósága és értékelése számos problémát vet fel az elméleti és a gyakorlati kutatásokban egyaránt. A szerző ezért a jövő fontos kutatási feladatának jelöli meg mindkét, elméleti úton felvázolt kompetenciamodell ellenőrzését, módosítását és finomítását mérhető és kontrollálható empirikus vizsgálatok segítségével. Lesznyák Márta ezzel párhuzamosan áttekinti az eddigi kutatásokban alkalmazott módszereket és a két népszerű modellhez kapcsolódóan konkrét kutatási kérdéseket fogalmaz meg, ami kiváló iránytűt jelent a kompetencia-kutatók számára.

Lesznyák Márta második tanulmánya (*Folyamatorientált kutatások a fordítástudományban*) a folyamatorientált fordítástudományi kutatások módszertani kérdéseivel foglalkozik, kiemelt figyelmet fordítva egyrészt a leggyakrabban vizsgált kutatási témákra, másrészt az adatgyűjtési technikák megváltozott módszertanára. A szerző tanulmánya kötelező szakirodalom minden olyan kutató számára, aki azt szeretné megtudni, hogy mi történik az emberi elmében a forrásnyelvi szöveg célnyelvi szöveggé alakítása során akár izolált laboratóriumi körülmények, akár a munkavégzés autentikus környezetében. Nagyon hasznos a hallgatók számára azoknak a kutatási kérdéseknek és témáknak felsorolása, amelyeket az eddigi során elvégzett folyamatorientált vizsgálatokban elemeztek. Hasonlóan hasznos és érdemi segítséget nyújtanak azon adatgyűjtési technikák (pl. hangosan gondolkodtatás, páros vagy csoportos fordítás, retrospektív interjúk, szoftveres billentyűleütés-rögzítés, szemmozgáskövetés rögzítése, képernyőfelvételek, agyi képalkotó eljárások) előnyeinek és hátrányainak a részletes bemutatása, amelyeket a folyamatorientált vizsgálatokban alkalmazhatunk. Tanulmánya végén a szerző értékes gondolatokat és hasznos módszertani tanácsokat fogalmaz meg a kezdő kutatók számára folyamatorientált vizsgálatok megtervezésével és lebonyolításával kapcsolatban, valamint számos olyan konkrét kutatási kérdést is felvázol, amelyek jelenleg még megoldásra várnak.

Dróth Júlia *Nyelvhelyesség vagy fordítástechnika? A diskurzusjelölő mondatértékű határozók fordítása az ironically példáján keresztül* című tanulmánya kutatásmódszertani mintaként szolgálhat a hallgatók és kutatók számára egyaránt. A szerző egyetlen angol szó, nevezetesen az *ironically* mondathatározó magyar fordításainak lehetséges változataiból kiindulva határozza meg négy nagyobb tématerület köré csoportosítva a kutatási kérdéseket. A tanulmányt lényegében a szerző által megfogalmazott kutatási kérdésekre adott válaszok és a konkrét válaszokkal kapcsolatos – a kontrasztív nyelvészet és a diskurzuselemzés elméleti keretébe foglalt – általános tudományos tézisek, valamint következtetések alkotják. A szerző minden választ szemléletes példákkal illusztrál, következtetései pedig olyan fordításelméleti megállapításokhoz vezetnek el az olvasót, amelyek a nyelvi és fordítási normák változására, a fordítói stratégiákra, valamint a hibák minősítésére vonatkoznak.

A fordítás magyar nyelvhelyességi kérdései, a fordításszempontrú nyelvhasználati problémák és a közvetett vagy közvetlen idegen nyelvi interferencia kérdésköre az elmúlt évtizedekben és napjainkban is előkelő helyet foglalnak el a fordítástudomány színes és sokrétű kutatási palettáján. A fordítóhallgatók és a fordítók nyelvi tudatosságával összefüggően ezekkel a kérdésekkel foglalkozik **Klaudy Kinga** *A dinamikus kontrasztok és a fordítás magyar nyelvhelyességi problémái* című tanulmánya, amelyben a szerző a fordítóképzések nyelvhelyességi „bibliájából”, a *Tíz magyar nyelvhelyességi problémakör* oktatási segédanyagból (Klaudy 2003) kiindulva vizsgálja meg a nyelvhelyességgel összefüggő fordításközpontú kérdéseket a dinamikus kontrasztok szempontjából. A szerző részletesen kifejti, hogy a leíró fordítástudomány terminológiai rendszerének (pl. átváltási műveletek) segítségével a gyakorlatban is jól vizsgálhatók azok a fordítással összefüggő nyelvhelyességi és nyelvhasználati problémák, amelyek a nyelvek közötti dinamikus kontrasztok létéből eredeztethetők. Klaudy Kinga tanulmánya kötelező olvasmány minden hallgató számára, mivel „A dinamikus kontrasztok hatása és a magyar nyelvhelyességi normák megsértése szorosan összefonódik egymással.” (Klaudy 2023: 119). A tíz nyelvhelyességi problémakör és a dinamikus kontrasztok közös metszéspontjait és ok-okozati összefüggéseit kiválóan szemléltetik az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék hallgatóinak nyelvhelyességi példatáraiból származó, három részből álló példák, amelyek bemutatják az eredeti angol mondatot, majd a szerkesztés előtti és szerkesztés utáni magyar fordításokat is.

Minden olyan kutató, továbbá szakdolgozatot, PhD vagy TDK dolgozatot író hallgató (kezdő kutató) számára, akik a fordításorientált terminológia valamelyik aspektusát választották vizsgálatuk tárgyává, szintén kötelező szakirodalom **Fóris Ágota, Sermann Eszter és Tamás Dóra Mária** *Fordításorientált terminológiai és terminográfiai kutatások* című tanulmánya. A szerzőhármás olyan átfogó és tudományosan megalapozott képet nyújt a fordításorientált terminológiai kutatásokról és módszertani kérdésekről, amelyek sziklaszilárd alapokat és támpontokat jelentenek kezdő és haladó kutatók számára egyaránt. A szerzők a terminológiai alapfogalmak és az általános kutatómódszertani kérdések bemutatását követően megismertetik az olvasót a legfontosabb terminológiai szakirodalommal és folyóiratokkal, majd terminológiai tárgyú PhD értekezésekre hivatkozva felvázolják a fordításorientált terminológia területéhez tartozó kutatási irányokat és módszereket. A Fóris–Sermann–Tamás szerzőhármás tanulmánya nem csak kiváló tudományos útmutató a fordításorientált terminológiai kutatások megtervezéséhez és megvalósításához, hanem „kedvcsináló” is, amely minden bizonnyal – a szerzők szándékának megfelelően – hozzájárul a hazai fordításorientált terminológiai kutatások további eredményes folytatásához és fejlődéséhez.

A terminológiamedzszment szerepének fontosságával, valamint a terminológiai munka feladataival és céljaival foglalkozik **Seidl-Péché Olivia** *A terminológiamedzszment szövegnyelvészeti és nyelvtechnológiai kutatási aspektusai* című tanulmánya. A szerző kifejti, hogy a terminológiamedzszment vizsgálata nyelvészeti, kommunikációs és nyelvtechnológiai szempontból történhet, majd elem-

zi a terminológiai munka különböző részfeladatait (adatbázis létrehozása, karbantartása, a fordítás előkészítéséhez kapcsolódó munka, terminuskivonatolás). Felhívja a figyelmet, hogy napjainkban a fordításközpontú terminológiai munka magában foglalja a gépi fordítás utószerkesztését is. A kutatók számára nagyon hasznos útmutatót és támpontokat jelent a terminológiamedzsmenttel kapcsolatos főbb kutatási területek felsorolása és bemutatása (pl. szaknyelvekre jellemző terminuskészlet, terminusok közötti kapcsolatok, terminusok irodalmi szövegekben, újrafordításokban, terminológiamedzsment és CAT, gépi fordítás, illetve lokalizáció), valamint a különböző hibatipológiák ismertetése. Napjainkban kiemelten népszerű kutatási területnek számít a humán fordítások lektorálása és a gépi fordítások utószerkesztése során fellelhető terminológiai hibák összevetése, kategorizálása, minősítése. Seidl-Pécs Olivia tanulmánya – a terminológiamedzsmenttel foglalkozó kutatók mellett –, ezen utóbbi terület iránt érdeklődők számára is tudományosan megalapozott és a gyakorlatban jól alkalmazható támpontokat nyújt.

Az elmúlt évtizedekben és napjainkban is töretlen az érdeklődés a fordításkutatók körében a kulturális különbségek által okozott fordítási problémák vizsgálata iránt. **Vermes Albert** *A kulturális különbségek hatása a fordításra* című tanulmánya elsősorban számukra nyújt érdemi segítséget és fontos módszertani útmutatót a téma vizsgálatához. A kultúra és a kultúraspecifikusság fogalmának tisztázását követően a szerző a relevanciaelmélet keretében vázolja fel mindazon problémákat és jelentősebb kutatási irányokat, amelyek szorosan kapcsolódnak a nyelvi és kulturális fordíthatatlanság, a célnyelvi befogadó eltérő kognitív környezetből adódó problémák és a másodlagos kommunikációs helyzetben megvalósítandó optimális interpretációs hasonlóság kérdésköréhez. Minden, a témával foglalkozó hallgató és kutató számára elengedhetetlenül fontos azoknak az alapvető fordítástudományi fogalmaknak az ismerete, mint például a reália, kulturális reália, nyelvspecifikus, kultúraspecifikus, honosítás, idegenítés, pragmatikai explicitáció stb., amiben Vermes Albert tanulmánya szintén alapvető, átfogó és érdemi tudományos támpontokat kínál számukra.

A kultúrának a nyelvi közvetítésben betöltött szerepe a fő témája **Hidasi Judit** *Minden fordítás interkulturális kaland* című tanulmányának is. A szerző az interkulturális kompetencia és a kulturális intelligencia terminusaira építve tárgyalja az interkulturális ismeretek jelentőségét a nyelvi közvetítés területén, bemutatva az interkulturális fókusz előtérbe kerülésének okait, valamint az interkulturalitás relevanciáját a fordítástudomány területén végzett kutatásokban. Minden fordító és tolmács számára nagy kihívást jelent a reáliák, a konnotáció és a mentális programozásban megmutatkozó interkulturális különbségek áthidalása és a megfelelő célnyelvi fordítás megalkotása. Valószínűleg ez az általános érintettség és a téma komplexitása az oka annak, hogy sok fordításkutatót érdekelnek az interkulturalitás kérdései. Hidasi Judit írása számukra nyújt elméleti, gyakorlati és módszertani segítséget a nyelv és kultúra viszonyának a nyelvi közvetítésben játszott sokrétű szerepének az elemzésével, valamint azoknak a konkrét példáknak a bemutatásá-

val, amelyek a reáliák és a konnotáció fordíthatóságát, illetve a mentális programozás eltéréséből adódó fordítási problémák tárgykörét érintik.

Izgalmas, aktuális és Magyarországon kevésbé kutatott témát mutat be **Bánhegyi Mátyás** *Politikai fordítás és ideológia: meggyőzés és manipuláció* című cikke. „[...] hazánkban a politikai és ideológiai szövegek fordításának mint témának a lefedettsége elmaradt az elvárható szinttől” – fogalmaz a szerző, aki tanulmányában érdemi és tudományosan megalapozott segítséget nyújt a téma iránt érdeklődő kutatóknak. Felvázolja és elemzi a politikai tartalmú szövegek fordításának kutatási irányvonalait és főbb trendjeit, bemutatja a narrativitás és a kritikai diskurzuselemzés elméleti kereteiben elvégzett és elvégzendő szöveg alapú kutatási témákat, részletesen ismerteti a téma vizsgálatához szükséges alapvető szakirodalmat. A szakirodalmi áttekintés mellett a téma kutatói számára kiemelten hasznos a tanulmányban azon része, amelyben a szerző négy tématerülethez (a kutatási téma azonosítása, a kutatott szöveg kiválasztása, elemzési eszközök, a kutatás buktatói) csoportosítva leírja a politikai fordítással kapcsolatos kutatások tervezésére és kivitelezésére vonatkozó gondolatait, útmutatásait.

Pusztai-Varga Ildikó *Szépirodalmi szövegek fordításszemponitú elemzése* című tanulmányában részletesen elemzi azokat a módszereket és eljárásokat, amelyek a műfordítás-kutatásban eredményesen alkalmazhatók. A szépirodalmi szövegek fordításszemponitú elemzése töretlenül népszerű és gyakori kutatási téma a PhD hallgatók, a szakdolgozatot vagy TDK munkát írók körében egyaránt. Éppen ezért Pusztai-Varga Ildikó kutatómódszertani tanácsai sokaknak nyújtanak támpontokat irodalmi művek korpuszalapú szövegösszevető vizsgálatának módszertani megalapozásában. A szerző ismerteti a műfordítás-kutatás különböző területeit és szakirodalmi példákkal illusztrálja az egyes területeken már elvégzett kutatásokat, ami szintén érdemi segítséget nyújt a műfordítás-kutatással foglalkozók számára. Kiemelten értékes része a szerző tanulmányának az a fejezet, amelyben a műfordítás-kutatás módszertani szempontjait részletezi, kiemelve a többfókuszú kutatások, az ernyőkutatások és a trianguláció módszerének jelentőségét. Pusztai-Varga Ildikó külön alfejezetekben foglalkozik a műfordítás és kultúra rendkívül szoros és dinamikus kapcsolatával és a javasolt kutatási módszerekkel (kérdőív, fókuszcsoport, résztvevő-megfigyelés, mélyinterjú). Tanulmánya végén a szerző a kutatás relevanciáját és objektivitását elősegítő konkrét módszertani tanácsokat fogalmaz meg, amelyek alapvető támpontokat nyújtanak a műfordítás-kutatóknak.

A nyelvtchnológiai eszközök fejlődése paradigmaváltást eredményezett a fordításkutatásban és teljesen új módszertani szempontok megjelenését eredményezte a kutatói munkában. **Seidl-Pécs Olivia** *Korpusznyelvészeti módszerek a fordított szövegek kutatásában* című tanulmányában azt fejt ki, hogy milyen új távlatokat nyitott a fordításkutatásban a valós nyelvhasználati mintákra épülő, gépileg feldolgozható szövegeket tartalmazó korpuszok vizsgálata. A szerző hasznos, elméletileg megalapozott és a gyakorlatban jól alkalmazható útmutatást ad a hallgatóknak, leendő kutatóknak és kutatóknak a korpuszépítéssel, a mintavétel mód-

szereivel, a korpuszok kiegyensúlyozottságával és reprezentativitásával, valamint a különböző típusú korpuszok elemzésével kapcsolatosan. Rendkívül hasznos a tanulmány azon része, amelyben a szerző a nyelvészeti korpuszok fajtáit konkrét példákkal szemlélteti.

A kötet első fejezetét **Yang Zijian Győző** *A gépi fordítás és kiértékelésének módszerei a fordítástudományban* című – rendkívül aktuális és innovatív témát bemutató – tanulmánya zárja, amelyben a szerző elsősorban a gépi fordítás kézi és az automatikus értékelésének módszereire, valamint az utószerkesztéssel kapcsolatos kérdésekre fókuszál. A gépi fordítás tudományával ismerkedők számára nagyon hasznos a szabályalapú, a statisztikai, a példaalapú és a neurális hálózat-alapú gépi fordítás jellemzőiről szóló történeti bevezető, azonban a kutatással foglalkozók számára az előtanított nagy nyelvi modellekkel (pl. ChatGPT, PULI), a gépi fordítás fordítástudományban betöltött szerepével és a gépi fordítás értékelésével foglalkozó részek jelentik az igaz nívót. A neurális gépi fordítás megjelenése számos hallgatót és kutatót inspirál a gépi fordítás minőségének a vizsgálatára, illetve a humán és a gépi fordítások összehasonlító elemzésére, ahol többnyire az a kérdés, hogy mit tud és mit nem tud (még) a fordítómotor. Yang Zijian Győző tanulmánya számukra nyújt alapos és átfogó ismereteket a kutatásaikhoz. A különböző hibatipológiák és értékelési szempontok, valamint az utószerkesztés jellemzőinek és komplexitásának ismerete elengedhetetlen feltétele a gépi fordítás területén végzett, napjainkban nagyon népszerű kutatásoknak.

A kötet második nagy fejezetében (*Tolmácsolás*) négy, a tolmácsolás kutatásával és vizsgálati módszereivel kapcsolatos tanulmány kapott helyet. A nyitó tanulmány **Seresi Márta** *Válaszutat a tolmácsolás kutatásában* című írása, amelyben a szerző a tolmácsoláskutatás történetének rövid áttekintését követően a tolmácsolás bölcsészettudományi (nyelvészeti és fordítástudományi), természettudományi és interdiszciplináris megközelítéséről értekezik. A tolmácsoláskutatók számára rendkívül hasznosak azok az információk, amelyeket a szerző az empirikus kutatási módszerek, azon belül a megfigyelő (feltáró, fókuszált elemző, hipotézistesztlő, kérdőíves, interjúra épülő), valamint a kísérleti kutatásokkal (statisztikai hipotézistesztlés, nyitott kísérlet) kapcsolatban leír és elemez. A kutatási módszerek tolmácsolási szituációra történő vonatkoztatása, valamint az egyes módszerek előnyeinek és hátrányainak a részletes ismertetése további segítséget nyújt a hallgatóknak és kutatóknak. A módszertani ismereteket követően az olvasó betekintést nyer a tolmácsolástudományban kutatott témák sokszínűségébe, ami újabb támpont és egyben gondolatébresztő a hallgatók számára. Érdekes és figyelemre méltó a szerző tanulmányt záró eszmefuttatása arról, hogy a tolmácsolástudományi kutatások eredményei hogyan és milyen mélységben befolyásol(hat)ják a tolmácsok gyakorlati tevékenységét.

A *Tolmácsolás* című fejezet második tanulmányát **Szabó Csilla** készítette *Kutatási irányok a konszekutív jegyzeteléstechikában* címmel. A szerző a legújabb külföldi és hazai szakirodalmi forrásokat tárja elénk és rendkívül gazdag, sokrétű anyag alapján mutatja be a konszekutív jegyzeteléstechika kutatásának alapvető

módszereit és legfőbb területeit. Az olvasó mellett, hogy megismeri a konszekutív jegyzetelés technika két, empirikus módszerekkel leggyakrabban vizsgált kérdését (milyen formában és milyen nyelven jegyzetelnek a tolmácsok), betekintést nyer a kutatási módszerek alapvető problémáiba, amelyek a tolmácsolás és a tolmácsoláskutatás sokváltozós jellegéből erednek (pl. a tolmácsolási megbízás fajtája, helyszíne, a célközönség igényei, a szöveg nehézségi szintje, adatsűrűsége, a nyelvpár, a nyelvi irány, a tolmács tapasztalata, a fizikai körülmények, a stresszfaktorok stb.). Szabó Csilla tanulmánya felhívja a leendő kutatók figyelmét, hogy ezen ismérvek alapvetően határozzák meg egyrészt a jegyzetelés technika (változó és rugalmasan alakítható) jellemzőit, másrészt a jegyzetelés technika különböző kutatási irányainak jellegét és összetettségét. Fontos, hogy a jegyzetelés technika kutatói tudatosan kezeljék a sokváltozós jellegből adódó következményeket, mivel ez szorosan összefügg a kutatási módszerek megválasztásával, valamint a kutatási eredmények megbízhatóságával és érvényességével. A szerző hangsúlyozza, hogy a jegyzetelés technikát vizsgáló kutatásokban körültekintően, a kutatási célokat alaposan mérlegelve kell kiválasztani a változókat. A leendő kutatók számára fontos útmutatást jelent, hogy a szerző, a már kutatott témakörök ismertetését követően, felsorolja a még feltárandó – a konszekutív jegyzetelés technika különböző aspektusait érintő – kutatási területeket.

A fejezet harmadik tanulmányának szerzői **Bakti Mária** és **Bóna Judit**, akik *A tolmácsolt célnyelvi beszédprodukciónak jellegzetességeinek vizsgálata* című írásuk kiindulópontjaként összevetik a tolmácsok célnyelvi beszédprodukciónak az egy nyelvű spontán beszéddel. Az eltérések összegzése kiváló alapot kínál azoknak a jellegzetességeknek a definiálására, amelyek kijelölik a tolmácsolt beszédprodukciónak foglalkozó kutatások módszereit és lehetséges irányvonalait. A leendő kutatók számára fontos útmutatás, hogy a szerzők a bevezetőben felsorolják azokat az alappelveket, amelyeknek ismerete a téma kutatásához elengedhetetlenül szükséges. Nagyon hasznosak továbbá a tanulmány azon részei, amelyekben a szerzők áttekintik az eddig megvalósított kutatásokat, azok főbb témaköreit és eredményeit, illetve részletesen ismertetik a Levelt modellt, amely immáron több évtizede a beszédprodukciónak területén végzett kutatások elméleti keretét adja. A tolmácsok célnyelvi beszédprodukciónak vizsgálatára vonatkozó elméleti támpontok kifejtését követően Bakti Mária és Bóna Judit szinkrontolmácsolások anyagából származó konkrét példákkal szemléltetik azokat. A tanulmány részletes áttekintést és érdemi módszertani segítséget nyújt a téma vizsgálatára vállalkozó tolmácsoláskutatóknak, hasznos információkat közöl az anyaggyűjtéssel, a korpuszok elérhetőségével és az átírással, valamint a tolmácsolt célnyelvi beszédprodukciónak vizsgálatok felmerülő problémákkal és kihívásokkal kapcsolatban.

A második fejezetet **Skriba Orsolya** *Kognitív- és idegtudományi módszerek a tolmácsolás kutatásában* című tanulmánya zárja, amelyben a szerző egy rendkívül érdekes, izgalmas és a közeli jövőben nagyon reményteljes, széles távlatokat rejtő kutatási irányt mutat be. Napjainkban azonban az átlagos kutatóknak még minimális mértékben is csak rendkívül ritkán, különböző tényezők szerencsés

egybeesése folytán állnak rendelkezésére a noninvaszív vizsgálati eljárásokhoz szükséges korszerű technológiai eszközök, mint amilyen például az elektroenkefalográf (EEG), a funkcionális mágneses rezonancia vizsgálat eszköze (fMRI) vagy a pozitronemissziós tomográf (PET). Kétségtelenül igaz azonban, hogy a képalkotó vizsgálatok segítségével olyan új szempontokat és kutatási irányvonalakat lehet meghonosítani a fordítástudományi kutatásokban, amelyekről a kezdetekben álmodni sem mertünk. Vitathatatlan továbbá az a tény is, hogy a szerző által említett neurológiai és neurolingvisztikai kutatási módszereknek, kognitív idegtudomány vizsgálatoknak, továbbá az idegtudományi eszközökkel mérhető kognitív folyamatok vizsgálatának egyre fontosabb szerepe (van) lesz a tolmácsolástudományi kutatásokban. A kognitív- és idegtudományi módszerek alkalmazásával összefüggő feladatok (pl. szó- vagy mondatfordítás, ekvivalenciafelismerő feladatok, randomizált szólistákhoz kötődő feladatok, mentális, szabályváltó feladatok, gátlásfeloldásos feladatok stb.), számos új információt eredményeznek a tolmácsoláskutatásban a memóriával, a kognitív erőfeszítéssel, a mentális flexibilitással vagy a tolmácsolás neurokognícióra gyakorolt hatásával kapcsolatban. A szerző írása nem könnyű olvasmány, azonban az általa felismert és bemutatott összefüggések a fordítás-, a tolmácsolás- és az idegtudomány között új és innovatív utakat nyitnak a multidiszciplináris kutatások irányában.

A kötet harmadik fejezetét (*Audiovizuális fordítás*) **Juhász-Koch Márta** *A hangalámondás mint audiovizuális fordítási mód kutatása* című írása nyitja. A szerző joggal nevezi az audiovizuális fordítás (AVF) ezen területét a fordítástudomány fekete bárányának, hiszen összevetve például a feliratozással, a hangalámondás (voice-over) szakirodalma napjainkban nemzetközi szinten és hazai vonatkozásban is meglehetősen csekély. Ezek a tények kiemelten fontossá teszik Juhász-Koch Márta tanulmányát, amelyben kifejti a hangalámondás fordításelméleti szempontok szerinti vizsgálatának módszertani alapjait, hozzájárulva ezzel a téma hazai kutatásának meghonosításához. A szerző a hangalámondásnak mint részleges hangcserés audiovizuális fordítási módnak – a külföldi szakirodalom alapján készített – saját definícióját ismerteti, amelyre egészen biztosan sokan fognak hivatkozni a jövőbeni kutatásokban. A megközelítőleges izokronia terminus bevezetésével a szerző tovább árnyalja a hangalámondásról kialakított képet, majd ezt követően a hangalámondásos műsортípusokról, valamint a forrás- és célnyelvi szövegkönyvekről olvashatunk. A szerző – a betűk mérete miatt nehezen olvasható, de ennek ellenére nagyon szemléletes – ábrák segítségével mutatja be a szövegkönyvek lehetséges formátumait, mindvégig hangsúlyozva, hogy a hangalámondás elsődleges forrásnyelvi szövegforrása mindig az eredeti hangzó szöveg. A hangalámondással foglalkozó fordításkutatók számára a tanulmány kiemelten értékes és hasznos része a korpuszépítés sajátosságait bemutató fejezet, valamint a szerzőnek a hangalámondás korpuszalapú vizsgálatával kapcsolatos megfigyelései, tapasztalatai és tanácsai. Bízást állíthatjuk, hogy Juhász-Koch Márta tanulmánya a hangalámondással foglalkozó fordítástudományi kutatások egyik alapvető forrása lesz.

A fordítástudományi kutatások széles palettáján napjainkban – a fordításorientált MI kutatások mellett – az egyik legnépszerűbb terület az audiovizuális fordítás (AVF), és azon belül a feliratozás. Kevesebb tanulmány foglalkozik a szinkronizálás és a szinkronfordítás kérdéseivel, aminek egyértelműen az az oka, hogy a szinkronfordítási korpusz összeállítása még a mai technikai lehetőségek mellett is bonyolultabb, mint a feliratokból álló korpusz elkészítése. Éppen ezért **Sereg Judit** *A szinkronfordítás kutatásának módszertana* című tanulmánya kiemelten fontos elméleti és módszertani szempontból egyaránt. A szerző átfogó ismereteket és hasznos tanácsokat ad a szinkronfordítással foglalkozó kutatóknak: áttekinti a téma nemzetközi és hazai szakirodalmát, definiálja a jelenséget, bemutatja a szinkronfordítás érdemi kutatásához szükséges releváns terminológiai kifejezéseket (pl. szinkronitás, szinkronnyelv, befogadasközpontú szinkronfordítás, szinkronfordítási korpusz, szinkronszöveggönyv, forgatás utáni szöveggönyv, leirat), valamint azokat a legfontosabb kutatási módszereket, amelyeknek segítségével a téma eredményesen vizsgálható. A szinkronfordítás kutatási történetének bemutatását követően a szerző bemutatja a szöveggönyvek fajtáit, majd rátér a forrásnyelvi és a célnyelvi szinkronfordítási korpusz építésének módszertanára. Sereg Judit tanulmánya kötelező szakirodalom, hasznos kiindulópont és szilárd alap minden szinkronfordítással foglalkozó kutató számára.

A harmadik fejezetet és egyben a kötetet is **Malaczkov Szilvia** *A feliratozás fordítástudományi kutatásának módszerei* című tanulmánya zárja, amelyben a szerző a feliratozás vizsgálatában alkalmazható (1) általános fordítástudományi eljárásokat, valamint (2) a feliratozás ismérveiből eredeztethető speciális módszereket mutatja be. Ezen kettős módszertani alap összefüggéseinek és átfedéseinek megismerése hasznos támpontokat nyújt minden feliratozással foglalkozó kutató számára. A szerző írásában többször rámutat arra, hogy a feliratozás kutatása kitágítja a fordítástudomány eddigi határait, ezért speciális módszertani megoldásokra és megközelítési módokra van szükség. A feliratozás új kutatási szempontjai alapján újra kell definiálni számos fordításelméleti alapfogalmat, mint például a szöveg, a szerzőség, az értelmezés, a fordítási egység, a fordítási stratégia, a fordítási norma, továbbá a szóbeliség és az írásbeliség kapcsolata. Malaczkov Szilvia tanulmányából az olvasó három olyan kategóriát ismer meg (multimodalitás, technikai korlátok, befogadói elvárások), amelyek alapvetően határozzák meg a felsorolt fordításelméleti fogalmak (újra)értelmezését, valamint a feliratozott szövegek kutatási módszertanát.

A *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész* című tanulmánykötethez (2022) hasonlóan a *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába II. Speciális rész* című kötet is hiánypótló mű, mivel a fordítástudomány különböző területein a legmodernebb kutatási módszerek átfogó, részletes és tudományos ismertetését tartalmazza. Elismerés a kötet ötletgazdáinak és szerkesztőinek, akik összefogták a magyarországi fordítástudomány ismert képviselőit, hogy az általuk művelt fordítástudományi kutatási területet általános és kiemelten módszertani szempontból megismertessék az olvasóval.

A tanulmányköteteket kötelező szakirodalomként eredményesen használhatják egyrészt a fordítástudománnyal foglalkozó kutatók és oktatók, másrészt azok a doktori, szakdolgozati és TDK kutatásokat végző hallgatók, akik egy-egy konkrét fordítástudományi területet választották vizsgálatuk tárgyává.

Irodalom

- Klaudy K. 2003. Tíz magyar nyelvhelyességi problémakör. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítástechnikai minimum. Oktatási segédanyag*. Kézirat. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ.
- Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O. (szerk.) 2022. *Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. Általános rész*. Budapest: ELTE FTT–MANYE Fordítástudományi Szakosztály.
<https://doi.org/10.21862/kutmodszertan1>
- Lesznyák M. 2023. Klaudy K., Robin E., Seidl-Péché O (szerk.): Bevezetés a fordítás és a tolmácsolás kutatómódszertanába I. *Fordítástudomány* 25. évf. 2. szám. 158–165.
<https://doi.org/10.35924/fordtud.25.2.12>

Sárosi-Márdirosz Krisztina

Jogi és hivatalos nyelvi terminológia fordító szakos egyetemi hallgatók számára. Egyetemi jegyzet és feladatgyűjtemény

Kolozsvár: Scientia Kiadó. 2023. 136 pp, ISBN 978-606-975-083-4

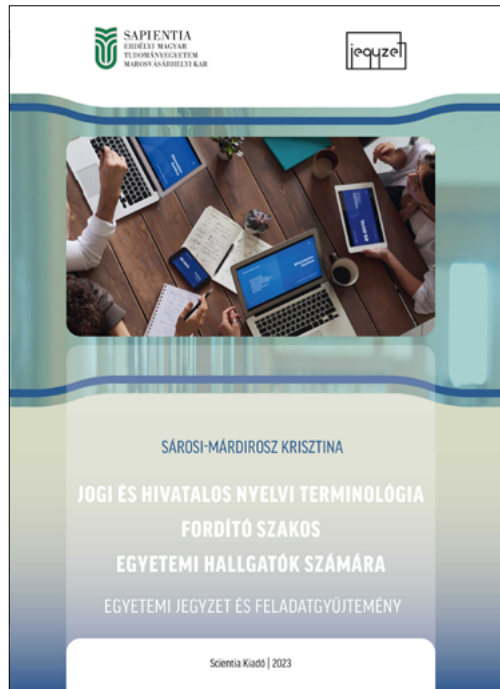
Fazakas Noémi

Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhelyi Kar,
Alkalmazott Nyelvészeti Tanszék

E-mail: fazakasnoemi@ms.sapientia.ro

<https://orcid.org/0000-0003-2737-1875>

Sárosi-Márdirosz Krisztina, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem oktatójának egyetemi jegyzete több szempontból is fontos vállalkozás. Egyrészt a kötet által érintett fogalmak és témakörök a Sapientia EMTE Marosvásárhelyi Karán működő fordító és tolmács szak tantervében szereplő több tantárgynak is szerves részei (*Bevezetés a terminológiába, Szaknyelvek, Gazdasági és jogi szakfordítás*). Másrészt – bár meglátásom szerint ezt a szerző nem hangsúlyozza minden fejezetben kellően – ezeket a fogalmakat és témaköröket legtöbbször romániai magyar kisebbségi kontextusban tárgyalja, így ebben a tekintetben a jegyzet és a benne fellelhető példaanyag, amelynek nagy része a szerző saját gyűjtése, valóban hiánypótló. A kötet elsősorban

Hivatkozás: Fazakas N. 2024. Sárosi Márdirosz K.: Jogi és hivatalos nyelvi terminológia fordító szakos egyetemi hallgatók számára. Egyetemi jegyzet és feladatgyűjtemény. *Fordítástudomány* 26. évf. 2. szám. 115–119.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.2.10>

a román és a magyar jogi és hivatalos szaknyelvet és terminológiát összehasonlítva mutatja be a tárgyalt elméleti és gyakorlati kérdéseket. Ez azért is jelentős, mert a jegyzet olyan hallgatóknak íródott, akik a romániai felsőoktatási akkreditációs követelmények értelmében a képzésük során három munkanyelvvél dolgoznak (román, magyar és angol/német). Ezt a szempontot a jegyzet címében is érdemes lett volna hangsúlyozni, bár a szerzői és a szerkesztői döntés érthető: már ebben a formában is egy igencsak terjedelmes címmel van dolgunk.

A kötet Sárosi-Márdirosz Krisztina tudományos és oktatói tevékenységének, valamint szakfordítói tapasztalatának összefonódásából született. Tudományos érdeklődése már korán a hivatalos fordítás irányába fordult, ebből született 2009-ben megvédett doktori dolgozata is, amelynek címe *Hivatalos fordítások problematikája (a román–magyar nyelvpár viszonylatában)*. Publikációiban és konferencia-előadásában jellemzően a romániai (erdélyi) magyar hivatalos regiszter kérdéseivel (Sárosi-Márdirosz 2015), a hivatalos szövegek fordításának jellegzetességeivel román–magyar viszonylatban (Sárosi-Márdirosz 2009, 2023), a magyar jogi nyelv és szakfordítás alakulásával mind általános, mind romániai magyar kontextusban (Sárosi-Márdirosz 2016, 2018), valamint a romániai magyar szaknyelvekben is tetten érhető kontaktushatásokkal (Sárosi-Márdirosz 2020) foglalkozik. Tudományos eredményei azért is különösen helytállóak, mert egyrészt saját hivatalos és jogi szakfordítói munkásságának gyakorlati tapasztalataira épít, másrészt azért, mert hasznosítani tudja azt a kapcsolatrendszert, amelyet az elmúlt évtizedek során a romániai (magyar) hivatali szféra, illetve a romániai és magyarországi jogásztársadalom képviselőivel alakított ki. A jelen egyetemi jegyzet pedig pontosan ezen eredmények bemutatása, a számos gyakorlati példa és a jól megválasztott, a szerző szóhasználatával élve „autentikus” szöveg miatt válik relevánssá a romániai magyar nyelvű fordítóképzés kontextusában.

A bevezetőben megfogalmazottak szerint a jegyzet egyik fő célkitűzése, hogy „a fordító szakos egyetemi hallgatók rövid betekintést nyerjenek a szaknyelvi és terminológiai kutatások elméleti hátterébe, majd megismerkedjenek a tárgyalt szakterületek terminológiájának fordítók számára releváns gyakorlati aspektusai-val” (11. old.). Ennek értelmében a jegyzet két nagy egységre tagolódik: az elsőben a szerző az általános szaknyelvi és terminológiai fogalmakat vezeti be, aztán részletesen bemutatja a jogi és hivatalos nyelv terminológiáját. A második, gyakorlati részben szám szerint 20 feladatlap található, amelyek a szerző szándéka értelmében a hallgatók elméleti ismereteinek kiegészítését, a terminológiai és szaknyelvi kompetenciáik fejlesztését hivatottak elősegíteni.

A jegyzet első része négy fejezetből áll, az elméleti alapvetés részletes bemutatását a 3. és 4. fejezet tartalmazza. Az első két rövid fejezetet tulajdonképpen bevezetőként is értelmezhetjük, amelyek felvillantják a szakmai nyelvhasználat sokszínűségének kérdéseit, valamint a szaknyelvekről szóló tudomány, a szaknyelvkutatás és a terminológia tudománya közötti összefüggéseket és különbségeket. Itt a szerző több alapfogalmat is bevezet és meghatároz.

A 3. fejezet az általános szaknyelvi és terminológiai ismeretekre összpontosít. A szerző a szakmai nyelvhasználat néhány ismertetőjegyének bemutatásával indít. Ebben a szerző tisztázza, hogy miben különbözik az ún. köznyelvi, általános kommunikáció és a szaknyelvnek nevezhető kommunikáció. Ez a kis bevezető alfejezet akár az 1. fejezet részeként is megállta volna a helyét, hiszen az is kitér a szaknyelvek és a köznyelv közötti kapcsolatra és eltérésekre. A 3. fejezet a szó-készlet, szókinccs és szakszókinccs fogalmainak meghatározásával folytatódik, ebben elsősorban a magyar nyelvű szakirodalomra támaszkodik (lásd pl. Kurtán 2003, Banczerowski 2003, 2004, Fóris 2005). Bár a szerző kitér arra, hogy „paradox módon magának a terminusnak sincs pontos meghatározása a tudományban”, és bemutatja a különböző szakirodalmi megközelítéseket (22–23. old.), ugyanott azt is tisztázza, hogy a jelen jegyzet keretében mit nevez terminológiának, és mit nevez terminusnak.

Heltai (2004) alapján áttekinti a terminusok jellemzőivel kapcsolatos elvárásokat, utána pedig röviden kitér a terminusok vizsgálatának etimológiai és lexikológiai dimenzióira, különös tekintettel a magyar nyelv gyakoribb és ritkább szóalkotási módjaira. A *Kölcsönzők, jövevényszavak és idegen szavak a magyar szaknyelvekben* című alfejezetben a szerző röviden összefoglalja a szókölcönzésnek a szaknyelvek vizsgálata és a terminológián felül releváns szempontjait, illetve kitér a jövevényszavak beépülésére a nyelv rendszerébe. Mivel ezek a kérdések romániai magyar viszonylatban különösen jelentősek, az itt tárgyalt fogalmakra és folyamatokra érdemes lett volna kicsivel több időt szánni, és bővebben meríteni azoknak a romániai magyar szerzőknek a munkáiból, akik ezeket a témákat akár nyelvtörténeti, akár lexikológiai megközelítésben már rendszeresen leírták (lásd pl. Fazakas 2007). A 3. fejezet a terminológiai szabványosítás, egységesítés és fejlesztés témakörével folytatódik, amiben a szerző a terminológiakutatás interdiszciplináris jellegét is megemlíti. A fejezet néhány ismétlődő kérdéssel zárul.

A 4. fejezet véleményem szerint a jegyzet egyik legkiforrottabb egysége, amelyben a szerző jól hasznosítja saját szakértelmét, korábbi kutatási eredményeit, valamint az érintett területeken való jártasságát. A fejezet a jogi és hivatalos nyelv általános jellemzésével indít, ami egyrészt alapos szakirodalmi áttekintést nyújt, másrészt az alapfogalmak meghatározásai mellett röviden bemutatja a jogi és hivatalos nyelvi regiszter egyszerűsítését célzó mozgalmakat az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban. A fejezet részletesen tárgyalja az Európai Unió adminisztrációs szaknyelvének történetét és jellegzetességeit, és Dróth (2000) alapján áttekinti a legjelentősebb fordítási és nyelvhelyességi kérdéseket az EU adminisztratív és közigazgatási nyelvezetében. A fejezet a magyar jogi és hivatalos nyelv általános jellemzésével folytatódik, ugyanakkor a jogi nyelv kialakulásának néhány történeti aspektusát is érinti. A jogi nyelv változatainak rendszerezését konkrét terminológiai kérdésfelvetések követik, ahol a szerző részletesen és sok példával alátámasztva mutatja be a romániai és a magyarországi jogrend különbözőségének következményeit a jogi nyelvi fordításokban, a jogi nyelvi reáliák kér-

déskörét, illetve az egyes jogágak konkrét terminológiai vonatkozásait a román–magyar nyelvpár viszonylatában. Itt kitér a polgári jog, a kereskedelmi jog, a büntetőjog, a közigazgatási jog és az államigazgatás terminológiájának néhány jellemzőjére.

Saját gyűjtéséből származó példaanyagán mutatja be a román terminusok meghatározásait és azoknak magyar megfelelőit, és felsorakoztatja több olyan román terminus magyarátát és magyar megfelelőjét, amelyek a romániai magyar nyilvánosságban sokszor vitatottak. Ilyen például a *municipiu*, amelynek magyar megfelelőjeként a szerző a *municipium* alakot javasolja, és amelyet az erdélyi magyar sajtóban és fordításokban sokszor – hibásan – *megyei jogú városként* használnak. Egy másik kiemelendő példa a román *prefect* szó: a szerző meghatározásában „A megye élére a kormány által kinevezett kormánytisztviselő (általában a kormánnyal azonos politikai színeket képvisel” (82. old.). Ebben az esetben a latinos *prefektus* terminust javasolja, ami azért is érdekes, mert az erdélyi magyar nyilvánosságban az idegen (román) szóként értelmezett kifejezés használatának elkerülése céljából már azelőtt terjedni kezdett az archaizáló *ispán*, *főispán* szó ‘kormány megbízott’ értelemben való használata (lásd pl. Székedi 2015), hogy a magyar országgyűlés 2022-ben döntött volna a *főispán* kifejezésnek a magyarországi közigazgatási nyelvben való alkalmazásáról (Magyar Közlöny 2022). A 4. fejezet utolsó alfejezetében Sárosi-Márdirosz néhány olyan stratégiát ír le, amelyek fogódzóként szolgálhatnak a jogi és hivatalos szövegek fordításában. Ezt a részt is ismétlő kérdések zárják. Az első, elméleti egység végén a szerző a hallgatók eligazodását elősegítendő külön táblázatban szerepelteti a jegyzetben használt terminusokat azok meghatározásával és forrásával együtt.

Amint azt a bevezetőben is említettem, a szerző a gyakorlati részben 20 feladatlapot mutat be, amelyek nagy része szövegalapú terminológiai elemzési feladatokra összpontosít, de olyanokat is találunk itt, amelyek a szaknyelvi szókincs gyarapítását hivatottak elősegíteni. A szerző elmondásában az elemzésre kiválasztott szövegek mindegyike autentikusnak tekinthető, azaz mindegyik az adott szakterület szakértője által alkotott szöveg, „és mint ilyen, hiteles képet mutat a fordítási folyamatban felmerülő terminológiai nehézségekről” (11. old.). Ezek közül különösen érdekesek azok a feladatlapok, amelyekben párhuzamos (román és magyar) szövegek kapcsán kell eldönteniük a diákoknak, hogy melyik az eredeti, illetve ezeket alapul véve kell kétnyelvű glosszáriumot készíteniük.

Sárosi-Márdirosz Krisztina egyetemi jegyzete betekintést nyújt a romániai magyar fordító és tolmács szakos hallgatók számára az általános terminológia elméleti alapjaiba, illetve a hivatalos és jogi terminológia legfontosabb területeire. A kötet több szempontból is hiánypótló: román–magyar viszonylatban nem sok olyan tankönyv készült, amely a hivatalos és jogi szakterületeket tárgyalja. Ugyanakkor a 4. fejezetben bemutatott terminusmeghatározások és -megfeleltetések azoknak a gyakorló fordítóknak is értékes támpontként szolgálhatnak, akiknek a román és a magyar egyaránt a munkanyelve, és akik nap mint nap szembesülnek a szakszerűen, tudományos igényességgel létrehozott terminológiai adatbázisok és

szakszótárak hiányával. Így hát joggal merülhet fel az az igény, hogy a szerző hamarosan egy részletesebben kidolgozott formában is hozzáférhetővé tegye az itt érintett témaköröknek bemutatását, hiszen nagy szükség volna egy hasonló megközelítésű szakkönyvre, amely nem csak az egyetemi hallgatókat, hanem a romániai magyar fordítói és nyelvésztársadalmat is megszólítja.

Irodalom

- Banczerowski J. 2003. A szaknyelvek szerepe a civilizációs fejlődésben. *Magyar Nyelvőr* 127. évf. 3. sz. 277–282.
- Banczerowski J. 2004. A szaknyelvek és a szaknyelvi szövegek egyes sajátosságairól. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. sz. 446–452.
- Dróth J. 2000. Legyen egységes az Európai Unió magyar nyelvű terminológiája! *Magyar Nyelvőr* 124. évf. 3. sz. 287–297.
- Fazakas E. 2007. *Bevezetés a magyar nyelvtörténetbe*. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó.
- Fóris Á. 2005. *Hat terminológiai lecke*. Pécs: Lexikográfiai Kiadó.
- Heltai P. 2004. Terminus és köznyelvi szó. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelvek és szakfordítás*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 25–45.
- Kurtán Zs. 2003. *Szakmai nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Magyar Közlöny 2022. 2022. évi XXIV. törvény Magyarország 2023. évi központi költségvetésének megalapozásáról, 58. alcím. *Magyar Közlöny* 127. sz. (2022. július 27.). 5079–5080.
- Sárosi-Márdirosz K. 2009. Fordított hivatalos szövegek néhány sajátossága. In: Nádor O. (szerk.) *A magyar mint európai és világnyelv*. Budapest: MANYE – Balassi Intézet. 192–198.
- Sárosi-Márdirosz, K. 2015. The Official Register of the Hungarian Language Used in Transylvania. In: Némethy Kesserű, J. (ed.) *21st Century Hungarian Language Survival in Transylvania*. California: Helena History Press. 247–295.
- Sárosi-Márdirosz K. 2016. A magyar jogi nyelv kialakulásának néhány aspektusa és változatai. In: Pletl R. (szerk.) *Anyanyelvi beszédkultúra a romániai magyar audiovizuális sajtóban*. Kolozsvár: Ábel Kiadó. 62–67.
- Sárosi-Márdirosz K. 2018. Az explicitáció és implicitáció esetei jogi szakfordítások esetében. In: Bakk M., Tonk M. (szerk.) *Az örökmozgó terei: Bodó Barna hetvenedik születésnapjára*. Kolozsvár: Exit Kiadó. 134–144.
- Sárosi-Márdirosz K. 2020. A kontaktushatás jelensége erdélyi magyar jogászok nyelvhasználatában. In: Heltai J. I., Oszkó B. (szerk.) *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül*. Budapest: Nyelvtudományi Intézet. 259–276.
- Sárosi-Márdirosz K. 2023. A jogi-közigazgatási szövegek fordításának nehézségei a romániai közigazgatásban használt hivatalos űrlapok kétnyelvűsítésének fényében. *Glossa Iuridica* 10. évf. 3. szám. 243–257.
- Székesi F. 2015. Ispán és társai. *Maszol*.
<https://maszol.ro/velemeney/56752-szekedi-ferenc-ispán-es-tarsai> (utolsó letöltés dátuma 2024. október 14.).

Goron Sándor

Az egyenértékűség formái William Shakespeare *Julius Caesar* című tragédiájának magyar nyelvű fordításaiban

(Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2023, 300 pp.
ISBN 978-606-8886-97-8)

Mitruly Árpád

Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Doktori iskola

E-mail: arpad.mitruly@ubbcluj.ro

<https://orcid.org/0009-0002-1645-910X>

Goron Sándor számottevő és értékes hozzájárulását olvashatjuk a magyar Shakespeare-tradíciót gazdagító *Julius Caesar*-fordításokról. A doktori értekezésének sikeres megvédése (2022) előtt már számos tanulmányt publikált, amelyek szintén gyarapították a magyar Shakespeare-értelmezéseket. Olyan témákat érintett eddig publikációiban, mint a szójátékok visszadása, az újrafordítási hipotézis vizsgálata, Vörösmarty Mihály *Julius Caesar*-fordításának nyelvezete, hangtani/alaktani, lexikai és versforma-jellegzetességei, amelyek viszsza-közönszönnek az értekezésében is. Kötetében mindezen témákat érintve kiegészítő adatokkal támasztja alá releváns állításait.

Az értekezés témája az egyenértékűség (ekvivalencia) formáinak vizsgálata William Shakespeare *Julius Caesar* (1599) című tragédiájának magyar nyelvű fordítá-

Hivatkozás: Mitruly Á. 2024. Goron S.: Az egyenértékűség formái William Shakespeare *Julius Caesar* című tragédiájának magyar nyelvű fordításaiban. *Fordítástudomány* 26. évf. 2. szám. 120–123.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.2.11>

saiban. Az empirikus kutatás szövegkorpuszát tekintve az eredeti, angol nyelvű drámán kívül több magyar fordítást is felölel, ezek a következők: Vörösmarty Mihály (1839), Áprily Lajos (1943), Illés László (1994), Jánosházy György (1996) és Forgách András – Fekete Ádám (2015) fordítása. Goron jelzi kötetében, hogy a dráma magyar fordításai nem csupán az irodalmi mű szövegét közvetítik, hanem az adott korszak nyelvi és fordítási normáit, valamint a fordítók egyéni stílusát és attitűdjét is tükrözik.

A szerző fő kutatási kérdései és céljai az egyenértékűség célnyelvi megvalósulására irányulnak. Ezt vizsgálva a következő problémákra összpontosít: 1. Hogyan hozzák létre a fordítók az ekvivalencia formáit ahhoz, hogy fordításválozatuk az eredetihez optimálisan hasonlónvá váljon? 2. Élnék-e a(z) (újra)fordítók a drámai jambusnak azokkal a sorvariánsaival, amelyeket Vörösmarty is alkalmazott? 3. Mi okozza a forrásnyelvi szövegtől eltérő célnyelvi elemek alkalmazását? 4. Milyen sajátosságai jelennek meg a reformkor szépirodalmi nyelvhasználatának Vörösmarty fordításában, és ezeknek a nyelvi elemeknek van-e valamilyen szerepük fordításelméleti szempontból? 5. Milyen nyelvi és fordítási problémák állnak az újrafordítások hátterében, és azok megerősítik-e azt az elméleti feltevést, hogy az újrafordítások sokkal jobban igazodnak a forrásnyelvi szöveghez, mint a korábbi fordítások?

Az értekezés elméleti háttere olyan teoretikus paradigmákat közvetít, amelyek az adatfeldolgozás alapjául szolgálnak. Az ekvivalencia formáinak osztályozását Goron Sándor ebben a fejezetben mutatja be, amely a shakespeare-i drámafordítás kutatását hivatott elősegíteni. A szerző hangsúlyt fektet az ekvivalencia meghatározására és a fordításelméleti háttér bemutatására. Az ekvivalencia értelmezésében olyan kutatókra hivatkozik, mint Anthony Pym, Andrew Chesterman, Jean-Paul Vinay, Jean Darbelnet, Eugen Nida, magyar vonatkozásban pedig Heltai Pál és Klaudy Kinga nevei hangzanak el többször. Goron – az előbb felsorolt kutatók mellett – Heltai ekvivalenciatípusait és összegző osztályozását is hangsúlyozza, miszerint „az ekvivalencia nem azonosságot jelent, hiszen egyenlő értékűek csak különböző dolgok lehetnek: az ekvivalens fordítás nem feltétlenül ugyanazokat a jelentéseket fejezi ki, mint a forrásnyelvi szöveg, de a szöveg az eredetivel egyenlő értékű” lehet (20). A szerző mindennek ellenére hangsúlyozza, hogy sohasem a teljes célnyelvi szöveg egyenértékű a forrásnyelvivel, hanem mindig valamilyen szempont határozza meg, legyen az tartalmi, formai, stilisztikai, pragmatikai stb. Goron ezen nézetek szerint hozza létre az értekezés strukturális felépítését.

A kötet második fejezete (*Az újrafordítási tendencia*) közelebbről szemügyre veszi az újrafordítási hipotézis teoretikus problémafelvetéseit. Az újrafordítási folyamat látványos a drámai művek esetében, annál is inkább, ha az újrafordítás színházi felkérésre készült. Goron ebben a fejezetben részletes áttekintését nyújtja az újrafordítási hipotézis elméleti háttérének, mely feltételezés alapjait Antoine Berman és Paul Bensimon gondolatai építik be a nemzetközi szakirodalomba. A magyar fordítástörténetben is megkerülhetetlen az újrafordítás kérdésköre: Kazinczy Ferenc *Hamlet*-fordítása (1790) német átdolgozásból készült, ám az ő esetében még nem beszélhetünk szó szerinti „első fordításról”, hiszen nem az eredeti műalkotást, hanem annak adaptációját, német fordítását használta fel. Kazinczy

fordításán többen is próbálkoztak túllépni, ám az első úttörő fordítás Arany János (1866) tollából született meg. A szerző mindezek végén az újrafordítások szükségességét alátámasztó tényezőket közli olvasóival.

A *Nyelvi és fordítási normában* a szerző ismerteti olvasóival a bizonyos irodalmi korszakok különböző fordítási normáinak fontosságát. Ahogy a szerző többször is említi értekezésében, a magyar Shakespeare-kultuszban az angol drámaíró fordítása csupán a 18. század végén kezdődik el német közvetítéssel. Ami ezt a korszakot illeti, a fordítók elveit és fordítói eljárásait legtöbbször pragmatikai adaptáció jellemezte, azaz a célnyelvi olvasó igényeit próbálták előtérbe helyezni. Ilyen mértékben érdemes megfigyelni Kazinczy *Hamletjének* és Vörösmarty *Julius Caesarjának* a fordítását. Vörösmarty valóban egy Kazinczy-féle szentimentális stílust idéz, ám ő már új normát kezd meghonosítani a magyar fordítástörténetben, amelyben a tartalom és forma egyaránt előtérbe kerül.

A *Formai, stilisztikai, expresszivitásbeli és pragmatikai jellegzetességek* című fejezet a retorikai-stilisztikai alakzatok, a *blank verse*, a sort sorral való fordítás elve, a vulgarizmus, a reália, a stíluseltolódás és más lehetséges fordítói hibák elméleti jellegű kérdéseivel foglalkozik. Hogy mit is ért a szerző hibákon, azt talán a *blank verse* átültetése szemlélteti a legjobban. A fordítóknak rímtelen hangsúlyváltó versformával van dolguk, amely a hangsúlytalan és hangsúlyos szótagok szabályos váltakozására épül, és öt teljes jambusi lábból, azaz tíz szótagból áll. Ez a magyar költészetben *drámai jambusként*, időmértékes versformaként honosodott meg. A formai különbözőség akkor adódik, amikor Shakespeare eltér a konvencionális metrika-használattól, és irregulárisan kezdi el alkalmazni a *blank verse* jambusait. Nádasdy Ádám *Arany Hamletjének metrikája* (2015) című művében közli az olvasókkal, hogy Shakespeare szótagvesztéssel és hangsúlyfeszítéssel oldja meg a drámai versmérték szótag- és hangsúlyszámainak betartását. Az ilyen és ehhez hasonló stilisztikai, expresszivitásbeli és pragmatikai jellegzetességek kihívás elé állítják a fordítókat.

Az ötödik fejezet konkrétan William Shakespeare *Julius Caesar* című tragédiájának nyelvezetére és stílusára összpontosít, valamint a *you* 'ön' és *thou* 'te' személyes névmásoknak a formális (magázó) és informális (tegező) beszédstílusban betöltött szerepére. Shakespeare műveiben kifejező hatásúak a tegeződési és magázódási formák, hiszen jelezték azt a státuszt, amelyet az adott beszélő betöltött. A *thou* általában a gyengédség, közelség és intimitás közlője volt, míg a *you* sokkal formálisabb, udvariasabb, fennköltebb kifejezésre volt alkalmas. A szerző megfigyeli, hogy olykor a magázódás helyett inkább másféle kommunikációs viszony nyelvi megnyilvánulásait választják a fordítók. Olyan esetet is közöl szerzőnk, amikor a forrásnyelvi szövegben *thou* ('te'), *thy* ('tied') szerepel, míg a magyar célnyelvi fordításokban 'uram', 'tetszik uramnak', 'az úr nem adta nekem' stb. megszólítási módok. Jól látszik, hogy váltás megy végbe a beszédstílust illetően. Ez természetesen *fordítva* is megfigyelhető, tehát amikor a magázó beszédstílus helyett a tegező beszédformát részesítik előnyben a fordítók. Ilyenkor a fordítók megpróbálnak alkalmazkodni és igazodni a magyar Shakespeare-fordítási kultuszhoz, amely szerint a célnyelvi szövegben a szereplők tegeznek egymást.

A magyar nyelvű *Julius Caesarok* című elemző fejezetben olvashatunk a meglévő magyar *Caesarok* különböző fordítási elveiről. Vörösmarty Mihály, Áprily Lajos, Illés László, Jánosházy György valamint Forgách András és Fekete Ádám eljárásainak nyelvi és stílusbeli eltéréseit figyelhetjük meg, amelyeket Goron a fordítások eddigi szakirodalmá, fordítói vallomásai és recenziói alapján mutat be. A szerző fontosnak tartja Vörösmarty fordítói elveinek ismertetését, hiszen általuk sokkal könnyebben értelmezhetővé válnak a komparatív és empirikus vizsgálat során érintett fordítási kérdések. Mindegyik fordító a maga módján és korának elvei alapján dolgozik: Vörösmarty műfordítói gyakorlata a tartalmi fordítás mellett egyre jobban érzékeltette a forma iránti hűséget is; Áprily megoldásai – Vörösmartyéval ellentétben – már nem tartalmaznak erőltetettnek tűnő és nehezen érthető nyelvi elemeket; Illés *Caesar*-fordításában a sorvégi jambusok relatíve tompán hangzanak, amiket Illyés Gyula javaslatai alapján „megélesített”; Jánosházy kötelességének tartotta, hogy átvegye Vörösmarty találó megoldásait, és fordítói megjegyzéseiben elismeri, hogy felhasznált jónéhány fordítói megoldást, amelyekre nem talált jobb megoldást; a legújabb Forgách és Fekete *Caesar*-fordításról szóló kritikák pedig hangsúlyozzák a szöveg érthetőségét, előbeszédyszerűségét és könnyed színpadi mondhatóságát.

A hetedik fejezet (*A klasszikus fordítás és az újrafordítások vizsgálata*) Vörösmarty fordítását helyezi górcső alá hangtani, alaktani és mondattani szempontból az újrafordítások kontextusában. Ennek kimutatására Goron olyan szövegrészeket vizsgál meg, amelyek a nyelvi és stílusbeli különbségeket (fennkölttség, alantasság, udvariasság stb.) hangsúlyozzák. Ebben a fejezetben szó esik a félrefordításokról, amelyek több okból is létrejöhetnek: 1. a fordító a forrásnyelvi szó elsődleges jelentésével él, figyelmen kívül hagyva a szöveggörnyezet számára legmegfelelőbbnek tűnő megoldást, és 2. a fordító maradéktalanul átveszi a klasszikus fordítás megoldását, nem törekedve egyéni fordításra, elkülönöződésre.

Az utolsó fejezetben sor kerül az elméleti részben felvázolt, a szerző által bemutatott saját drámafordítási szempontok alkalmazására, ahol a célnyelvi szövegek egyenértékűségének tartalmi/referenciális, formai, retorikai-stilisztikai és pragmatikai formáit elemzi. Az értekezés végül az empirikus kutatás eredményeinek összegzésével zárul, amely igazodni látszik az elemzés során felmerült fordítási kérdések sorrendjéhez.

Zárógondolatként a szerző leszögezi: „az egyenértékűség formáinak célnyelvi megteremtésére a fordítók tudatosan törekednek, ám ezek megvalósulásait nyelvi sajátosságok és formai kötöttségek egyaránt megnehezítik. Mindennek ellenére a magyar *Julius Caesar*-fordítások azt bizonyítják, hogy lehetséges olyan fordításváltozatok létrehozása, amelyek, ha az egész szöveg tekintetében nem is teljesen azonosak, bizonyos szempontok szerint optimális hasonlóságuk révén mégiscsak megfeleltethetők az eredetinek” (262). Goron Sándor gondolatai képesek bevezetni a szakmabeli olvasókat (és minden bizonnyal nem csak őket) egy friss, ám mégis átfogó Shakespeare-tradícióba. Ebből a szempontból is ajánlom Goron Sándor kötetét az olvasó figyelmébe.

Csontos Nóra

Szakszöveg-tipológia. Szakszövegtípusok vizsgálata társas-kognitív keretben

(*Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó,
Budapest, 2020. 231 pp. ISBN 978-963-414-715-2*)

Hargitai Ildikó

ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program

E-mail: hargitai.b.ildiko@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0007-7305-1692>

„A munka társas-kognitív keretben, a szakszöveg fogalmát előtérbe állítva egy lehetséges szakszöveg-tipológia értelmezési keretének kidolgozására vállalkozik” – így határozza meg a szerző a *Bevezetés* első mondatában művének célját. Csontos Nóra monográfiája a *Károli Könyvek* Monográfia sorozat részeként jelent meg, a sorozatszerkesztést Sepsi Enikő végzi. A mű megjelenését a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara *A magyar nyelv és a szakmai kultúra. Magyar nyelvészeti kutatások a tartalomfejlesztés és a dokumentáció területén* című kutatási pályázata támogatta. A könyv a kutatási projekt 4. kötete, a sorozat szerkesztői Fóris Ágota és Bölcskei Andrea. A szerző a KRE BTK Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK) tagjaként a 2018 és 2021 között megvalósuló kutatási projekt keretében végzett vizsgálati eredményeit használja fel a kötetben.

Hivatkozás: Hargitai I. 2024. Csontos N.: *Szakszöveg-tipológia. Szakszövegtípusok vizsgálata társas-kognitív keretben*. *Fordítástudomány* 26. évf. 2. szám. 124–127.

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud.26.2.12>

Csontos Nóra doktori fokozatát 2009-ben szerezte az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán, disszertációjának címe *Az írásjelek alkalmazásának alakulástörténete a 17. század közepétől a 19. század elejéig keletkezett magyar nyelvű nyomtatványokban*. Jelenleg a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karán, a Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézetben dolgozik egyetemi docensként. Kutatási szakterületei közé tartozik a (történeti) pragmatika, a kognitív nyelvészet, a perspektivizáció (elsősorban az idézés) pragmatikai/kognitív szemantikai vizsgálata, a medialitás hatása a nyelvi tevékenység alakulására, a filozófiai hermeneutika, a recepcióelmélet és a fenomenológia eredményeinek alkalmazása a nyelvészetben. A szerző nevéhez számos folyóiratcikk, könyvrészlet és két kötet szerkesztése kötődik; a 2020-ban megjelent *Szakszöveg-tipológia. Szakszövegtípusok vizsgálata társas-kognitív keretben* című mű pedig az első monográfiája.

Az előszóban Fóris Ágota, aki a Terminológiai Kutatócsoport vezetője is, ismerteti a könyv keletkezésének háttérét és körülményeit, a szakszövegek megközelítésének szempontjait, valamint a szerzőnek azt a vállalását, hogy egy szakszöveg-tipológiai értelmezési keretet alkosson. Így méltatja a szerző művét: „Csontos Nóra monográfiája forráskutatásra és empirikus kutatásra alapozott, a magyar nyelvű szakszövegeket és tudományos szövegeket társas-pragmatikai keretben vizsgáló, újító szemléletű munka” (10). A kötetet nem csak nyelvészek számára tartja hasznosnak, hanem minden olyan szakértő számára is, akik a magyar nyelvű szakszövegek jellemzői iránt érdeklődnek.

A könyv – a *Bevezetést* és az *Összegzést* is beleszámítva – nyolc fejezetből áll. A bevezetésben a szerző a meghatározza a mű elkészítésének célját, és definiálja az értelmezői keret működését: két tematikus csoport köré szerveződő szövegeket vizsgál és ezzel szemlélteti (1) a szakszövegek lehetséges csoportokba rendeződését, (2) azoknak érintkezését – a szakszövegtípusokra jellemző összetevők, és azok működésének bemutatásával. Felmerülnek olyan alapvető kérdések, hogy mit tekintünk szakszövegnek és milyen a *műszaki (technical)* és a *tudományos (academic)* szakszöveg-értelmezés mögött álló fogalomértelmezés, illetve minek alapján különülnek el ezek. A szerző a szakszövegeket nem a műveleti és szerkezeti (funkcionális és formai) elkülönítés alapján kívánja megközelíteni, hanem amellet érvel, hogy a szakszövegek elsődleges célja a „tudás” megosztása. A bevezetés végén a szerző köszönetét fejezi ki szakmai lektorai (Dér Csilla Ilona és Tolcsvai Nagy Gábor), a kötet megírását lehetővé tevő Fóris Ágota, és mindazok felé, akik bármilyen módon hozzájárultak a könyv létrejöttéhez.

A bevezetést követő tematikus fejezet a *Szöveg – szövegtípus* címet kapta. Ebben a szerző rövid áttekintést ad a kognitív nyelvészetről és pragmatikáról mint szemléletmódról, definiálja a szöveg fogalmát, majd áttekinti a szövegtipológiai kutatások fő irányait és szemléleteit is. Ezután a *szövegfajta*, *szövegtípus*, *műfaj* fogalmak értelmezésével foglalkozik. Bár gyakori a terminológiai keveredés a *szövegfajta* és a *szövegtípus* esetében, illetve a *szövegtípus* és a *műfaj* közötti viszony sem mindig tisztázott, Tolcsvai Nagy megközelítése alapján ezen terminusokat

nem elkülöníteni érdemes, hanem inkább a szerveződésük módját vizsgálni (Tolcsvai Nagy 2017: 302-310).

A *Szakszöveg – szakszövegtípus* című harmadik fejezetben Csontos a *szakszöveg* fogalmának tisztázását tekinti kiinduló pontnak, hiszen ez alapján lehet következtetni arra, hogy egyetlen szövegtípust alkot-e a szakszöveg. Számba veszi ezután az intézményesített tudás összetevőit, majd a szakszövegalkotást meghatározó intézményesített tudásösszetevőket is. A tapasztalati alapú tudás összetevőit empirikus kutatással vizsgálja – a szakszövegekkel foglalkozók bevonásával végzett kérdőíves vizsgálat eredményeit mutatja be és értékeli. A szakszöveget nem egyetlen szövegtípusként értelmezi, hanem „a szövegek megjelenési formáiból visszakövetkeztetett és általános tudásnak tekinti” és úgy véli, hogy a „szövegtípus bizonyos interaktív célok megvalósításához felhasznált kognitív minták összetett nyelvi leképeződései, bizonyos jegyek összekapcsolódásából létrejövő, a szövegpéldányok mentén kialakuló kategóriának tekinthető” (37).

A következő fejezet témája *A szövegalkotást meghatározó tényezők* vizsgálata. Először az intézményesített tudást mint előírást tárgyalja a dokumentáció meghatározásával és az azt meghatározó törvények és szabványok számbavételével, majd az olyan, szintén metadiskurzusként értelmezhető dokumentumokat tárgyalja, amelyek mint elvárásrendszer működnek. A fejezet záró részében a recepció kérdésével foglalkozik a szerző, hiszen szövegalkotáskor elsődleges szempont hatás kiváltása a befogadóból.

A szakszöveg megértését és feldolgozását segíthetik képek, táblázatok, ábrák vagy diagrammok, azaz vizuális eszközök. *A vizuális elemek szerepe a szakszövegekben* című ötödik fejezetben Csontos a vizuális eszköz értelmezését és funkciójának meghatározását követően a szakszövegben megjelenő vizuális elemeket tárgyalja; majd ezeket különböző példákkal is szemlélteti mind a hétköznapi, mind a tudomány szakszövegeiben.

A következő két fejezetet annak szenteli, hogy a szakszöveg fogalmának elemzése során előtérbe került két nagy szakszövegcsoporthoz, a hétköznapi, illetve a tudomány szakszövegein végzett vizsgálatait bemutassa. *A hétköznapi szakszövegek* belül a felhasználóknak készült és a kereskedelmi forgalomba kerülő termékek jellemző szövegtípusait vizsgálja egy irányított (célzott kereséssel gyűjtött szakszövegekből álló) és egy nem irányított (dokumentációt készítő szakemberek által kiválasztott szakszövegekből álló) korpusz segítségével. A szövegek jellege miatt azok fő összetevői a leírás és az instrukció. A felhasznált minta tartalmaz használati utasításokat, összeszerelési útmutatókat, betegtájékoztatókat, termék-leírásokat és konyhai recepteket is – utóbbiakat annak bemutatására, hogy „a szakszövegtípusok a bennük érvényesülő összetevők és tudáskidolgozás által miként érintkezhetnek” (82). Összesen 125 szövegpéldányból álló korpuszon végzett kvalitatív vizsgálatokat, amit – a *termék-leírás* esetében – kiegészített további 90 szövegből álló korpusz kvantitatív vizsgálatával. A szövegtípusok általános jellemzését követően egy-egy alfejezetben áttekintést kapunk az egyes szakszövegtípusok sajátosságairól.

A kötete utolsó, hetedik fejezetében a szerző a *tudományos szakszövegek* vizsgálatával foglalkozik. A fejezet elsődleges célja, hogy reflektáljon a tudományos diskurzus szaknyelvi diskurzusokhoz való viszonyára; értelmezze a tudományos műfajokat és azokat szaknyelvi műfajokként írja le, valamint annak az alapsémának a feltárása, amely a tudományos szövegek létrehozásakor működhet, illetve hogy feltárja azokat a tényezőket – a tudományos szövegek ismert jellemzőin kívül –, amelyek meghatározóak lehetnek a „tudás” konstruálása során. Ennek alapján elhatárolja a tudomány szakszövegeit azáltal, hogy kiemeli a tudományosság fokát és jellemző színtereit a tudományos szöveg értelmezői keretén belül; e szövegek jellemző tényezőjeként pedig a *metatényezőkre* mint a „tudás” konstruálása során kiemelkedő összetevőkre fókuszál. Esettanulmányokon keresztül vizsgálja a metapragmatikai tudatossággal kapcsolatos jelenségeket azáltal, hogy a meta-diskurzusként szolgáló szövegekből a *meta* összetevőt kidolgozó és megjelenítő folyamatra koncentrálna. A vizsgálatban 162 oldalnyi humán tudományokhoz tartozó, és 153 oldalnyi reál tudományok körébe sorolható szövegpéldányt használ. Csontos külön fejezetrészt szentel annak vizsgálatára, hogy a mástól származó közlés hozzáférhetővé tételének – amelynek prototipikus művelete az idézés – milyen mintázatai vannak. Ezzel annak szemléltetése a célja, hogy az idézés tevékenysége miként valósulhat meg a tudományos szakszövegekben.

Az *Összegzésben* Csontos csupán röviden tekinti át és foglalja össze a kötet célját és annak megvalósulását – reflektálva a munka kiindulópontját képező szakszövegtípusra és az annak alapját képező szakszöveg fogalmára –, mivel az egyes tematikus fejezetek végén már élt az összegzés és a konklúziók levonásának lehetőségével.

Irodalom

Tolcsvai Nagy G. 2017. Gondolatok a szövegtípus és a szövegműfaj fogalmáról és egymáshoz való viszonyáról. *Magyar Nyelv* 113. évf. 3. évf. 302–310.

Summaries in English

Balázs BAKÓ

The Relationship between Copyright Law, Translations and Artificial Intelligence

Abstract: The European Union's Artificial Intelligence Act (AI Act), entered into force on August 1, 2024, is the world's first comprehensive AI law, reflecting on the challenges posed by the rapid development and increasingly widespread use of AI. Empirical research has shown the spread of the use of AI in the translation profession as well (Eszenyi 2023). However, Hungarian academic literature analyzing the impact of AI on the copyright of translations is scarce. This paper provides a review of the basic concepts, history, and currently applicable legal framework of international, European Union, and Hungarian copyright law relevant to translations, as well as of the relevant literature. It also discusses the status of AI in copyright law, and the relationship between AI and the authorship of translations, with special regard to the European Union's AI Act. The AI Act does not vest AI with authorship but may impose obligations on translators and translation service providers. The paper, in agreement with the EU's current stance, concludes that AI should not be given authorship. However, policies may change anytime, especially in the light of technological development. Therefore, it is important to increase the AI and legal proficiency of translators.

Keywords: artificial intelligence, copyright law, translation, European Union, AI Act

Péter CSATÁR

The Concept of Metaphorical (Re)Framing as a Category for Translation Analysis

Abstract: Research on metaphor translation has long focused on the categorization of micro-level translation decisions. The study introduces the concept of metaphorical (re)framing as a category for translation analysis by linking conceptual metaphor theory with the notion of framing and illustrates the applicability of

this concept through example analysis. It demonstrates that micro-level decisions are often connected to macro-level strategies, thus explaining phenomena such as the translation of non-metaphorical expressions in the source language into metaphorical expressions in the target language.

Keywords: metaphor, Cognitive Linguistics, framing, reframing, Conceptual Metaphor Theory

Péter Iván HORVÁTH

What Makes a Translation Natural?

Abstract: Most practitioners, teachers, and researchers of language mediation have agreed since ancient times that (good) translations sound natural. However, the concept of naturalness remains unclear. Indeed, the very adjective *natural* is used in multiple terms of linguistics and Translation Studies. This paper first looks at those terms then naturalness as a property of both independent and translated texts. Then it goes on to review some approaches in Translation Studies to naturalness and seeks to answer when naturalness is desirable and when its absence is not a flaw. Descriptive Translation Studies refrains from such derogatory terms as *contrived*, *translationese*, *constrained*, *convoluted*, etc., and hence fails to offer a definition of naturalness. To encourage empirical research on the subject, this paper presents a sight translation exercise performed by a group of trainee interpreters, including several target language solutions that seemed unnatural to the present author.

Keywords: naturalness, accuracy, fluency, language ideology, Relevance Theory

Gerda KARÁDI

Translation Strategies of Provençal Culture-Specific Expressions: Interlingual and Intersemiotic Translation.

Abstract: This contrastive, descriptive, and qualitative case study, just like the previous one (Karádi 2024), seeks to answer the question: does the choice of translation strategy depend on the kind of translation? Is there a difference in the translation of a culture-specific expression when it appears in a novel or in a film based on the given novel? The main purpose of this paper is to find differences and similarities between translation strategies of culture-specific items in the novel entitled *Jean de Florette* written by Marcel Pagnol in 1962 and the movie based on this novel directed by Claude Berri. The data was manually collected from the French film and novel and their Hungarian translation, then analysed using Pedersen's (2005) typology to examine the ratio of source language-oriented strategies (foreignization) and target language-oriented strategies (domestication) (Venuti 1995), as well as to demonstrate through some examples the translation strategies chosen by the Hungarian translators.

Keywords: Jean de Florette, culture-specific items, Pedersen's (2005) typology, source language and target language-oriented approaches, translation strategies

Tünde NAGY

On the Adaptation and Translation of Karl May's Novel *Der Schatz im Silbersee*

Abstract: The paper offers an insight into the German adaptations and the Hungarian translation and adaptation of Karl May's novel *Der Schatz im Silbersee*. The differences between the two German editions analysed (1930, 1952) are partly due to the different audiences they address: the first edition, just like the original is directed toward (younger) adults, shown by the presence of long, compound-complex sentences, formal and elevated language use, numerous adverbial constructions and repetitions. By contrast, the latter edition has a larger audience in mind: this becomes evident through omission, especially that of adjectives and adverbs in descriptions, substitution, text contraction and also addition. The two Hungarian translations (Tivadar Szinnai (1964) János Ossik (2012)) also target different audiences: children (Szinnai) and adolescents (Ossik). Despite the significant differences between them, both with respect to length and style, the applied strategies are quite similar (both translations are characterized by strategies of domestication and foreignization, comprising the transfer operations of omission, substitution, replacement, addition and also compensation).

Keywords: adaptation, translation, Karl May, transfer operations

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

ISSN 1419 7480 (nyomtatott változat)

ISSN 2732 1924 (online)

DOI: <https://doi.org/10.35924/fordtud>

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel)

A folyóirat webhelye: <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

Szerzői útmutató

A folyóirat célja

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű lektorált folyóirat, amelyet az ELTE BTK Fordító és Tolmacsképző Tanszéke alapított 1999-ben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő, új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a nyelvi közvetítést a lehető legtágabban értelmezi. Helyet kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat különböző részterületeinek rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a **tolmácsolás** kutatásának, a **terminológiai** kutatásoknak és a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó konferenciákat és publikációkat, ezekről hosszabb elemző beszámolókat közöl.

Szerkesztőbizottság

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** élén független szakértőkből álló Szerkesztőbizottság és Tanácsadó testület áll. A szerkesztők szakterületük elismert képviselői és a fordítástudomány különböző területeit, valamint a különböző fordítóképző intézményeket képviselik. A Szerkesztőbizottság és a Tanácsadó testület tagjainak névsora a folyóirat honlapján megtalálható.

Kapcsolat

A szerkesztőség címe:

Klaudy Kinga, DSc. professzor emeritus, főszerkesztő

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

Nyelvi Közvetítés Intézete, Fordító és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest Múzeum krt. 4. F épület I. emelet 9–11.

Telefon: (+36 1) 411 6500/5894

Honlap: <http://languages.elte.hu>

A megjelenés ideje

A folyóirat évente kétszer júniusban és decemberben jelenik meg. A kéziratok leadási határideje a tavaszi számhoz február 15., az őszi számhoz október 15.

A kéziratok benyújtása

Olyan kéziratok benyújtását várjuk, melyek eredeti kutatást tartalmaznak, a szerzőjük korábban nem publikálta őket, és elfogadás esetén nem is szándékozik máshol publikálni. A kéziratokat a főszerkesztő e-mail címére kérjük küldeni:

klaudy.kinga@btk.elte.hu.

A kéziratok elbírálása

A beérkezett cikkeket először a Szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a kettős anonim szakmai bírálati folyamat, amelyben két, tudományos fokozattal rendelkező szakmai bíráló kapja meg a szerző neve nélkül a kéziratot, akik elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják.

A kéziratok nyelve és tartalma

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű cikkeket közöl angol nyelvű összefoglalóval. A **Summaries in English** rovat a folyóirat végén található. **Tanulmányok:** A tanulmányok esetében követelmény, hogy önálló kutatómunkára épüljenek, a szerző saját eredményei világosan különüljenek el a hivatkozott szerzőkétől. **Recenziók:** A recenziók a recenziens saját gondolatai mellett tartalmazzanak kritikai mozzanatot is, és tartsák szem előtt a könyv várható olvasótáborának szempontjait. A recenziók címében a könyv pontos adatai szerepeljenek: kiadás helye, kiadó, a kiadás éve, oldal- és ISBN szám. **Konferencia-beszámolók:** A konferencia-beszámolók címében is pontosan kérjük megadni a konferencia adatait: rendezőjét, helyét és idejét. A folyóiratnak ezen kívül van még két alkalmi rovata a **Krónika** és **Levelezés**.

A kéziratok terjedelme

A tanulmányok hossza ideálisan 5000-7000 szó, a recenzióké és konferencia-beszámolóké 1500-2000 szó.

Absztrakt és kulcsszavak

Minden tanulmányhoz 150-200 szó hosszúságú absztraktot kérünk magyar és angol nyelven, valamint 5 kulcsszót szintén angol és magyar nyelven. A tanulmány címét kérjük angolul is megadni.

A nyelvi példák kezelése

A nyelvi példákat a szövegen belül kurziváljuk. Ha megadjuk a jelentésüket, azt szimpla macskakörömben tesszük. Az elkülönített nyelvi példákat számozzuk. Az eredeti (1), a fordítások (1b), (1c), és a szövegben így, azaz számokkal hivatkozunk rájuk. Az elkülönített nyelvi példákat nem tesszük idézőjelbe. Az elkülönített nyelvi példákat nem kurziváljuk. Az elkülönített nyelvi példákban belüli kiemelt részeket kurziváljuk vagy kivastagítjuk, aláhúzást csak végső esetben alkalmazunk. Az elkülönített nyelvi példákat indentáljuk, alatta és fölötte egy sort kihagyunk. Az elkülönített nyelvi példák végén jelöljük meg a szerzőt és az oldalszámot, a fordítót és az oldalszámot, vagy a korpusz nevét és a szöveg sorszámát.

Idézés

A szövegen belüli 40 szónál rövidebb idézet idézőjelbe kerüljön, a végén szerepeljen a szerző neve, az évszám és az oldalszám. Ha az idézet 40 szónál hosszabb, különítjük el a folyó szövegtől: előtte és utána egy sort hagyunk ki, és balról indentáljuk. Az elkülönített idézetnél nincs szükség idézőjelre, de a végén legyen ott a szerző, az évszám és az oldalszám. Ha az idézetet fordításban közöljük szerepeljen a fordító neve is.

Ábrák, táblázatok

Az ábrákat és táblázatokat folyamatosan számozzuk (1. ábra, 1. táblázat), és lássuk el önálló címmel. A címet és a számot az ábra vagy táblázat FÖLÖTT KÖZÉPEN helyezzük el.

Lábjegyzet

Általában kerüljük a lábjegyzeteket. A hivatkozott művek adatai az irodalomjegyzékbe kerüljenek, a gondolatokat pedig illesszük bele a tanulmány szövegébe. Az alábbi két esetben használható lábjegyzet: (1) Ha a tanulmány címéhez kívánunk megjegyzést fűzni (pl. hol hangzott el előadás formájában) (2) Ha a tanulmány szerzője saját fordításában ad meg valamely idézetet, az eredetét közölheti lábjegyzetben.

Végjegyzet

A tanulmány tartalmi részéhez kapcsolódó megjegyzéseket ne lábjegyzetben, hanem **szövegvégi** jegyzetben közöljük. A szövegben felső indexszel folyamatosan számozzuk a megjegyzéseket kívánó helyeket, és a tanulmány végén **Jegyzetek** címszó alatt fejtjük ki megjegyzéseinket részletesen.

A nyelvi adatok forrásának megjelölése

A szépirodalmi művekből vett részletekre és fordításukra való hivatkozások az **Irodalom** alatt külön jegyzékben szerepeljenek **Források** címszó alatt.

Internetes hivatkozások

Az internetes hivatkozások a szövegen belül szintén névvel és évszámmal és lehetőség szerint oldalszámmal történjenek. Az irodalomjegyzékben lehet külön szerepeltetni az internetes hivatkozásokat, mivel megtörésük gondot okoz. Mivel a folyóirat nyomtatott formában nem jelenik meg, az internetes hivatkozásokban nem kell törölni a kék színt és az aláhúzást. A hivatkozások végére kérjük a tanulmány DOI azonosítóját is (ha van már).

Irodalomjegyzék

Alapszabály, hogy egyetlen név se szerepeljen a szövegben, amely nem szerepel az irodalomjegyzékben, és fordítva: egyetlen név se szerepeljen az irodalomjegyzékben, amely nem szerepel a szövegben. A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** a Name and Date hivatkozási rendszert követi, tehát nincs számozás, a hivatkozott szerzők ABC sorrendben követik egymást, ha azonos szerző több művére hivatkozunk, akkor a legkorábbival kezdjük. Ha azonos évben két vagy több műve jelent meg a hivatkozott szerzőnek: 2021a, 2021b, 2021c jelölést alkalmazunk a szövegben és az irodalomjegyzékben is. Ha a műnek már van DOI azonosítója azt is fel kell tüntetni.

- **Hivatkozás monográfiára**

Nord, Ch. 1997. *Translating as a Purposeful Activity – Functionalist Approaches Explained*. Manchester: St. Jerome. <https://doi.org/10.4324/9781351189354>

- **Hivatkozás folyóiratcikkre**

(*Ügyeljünk arra, hogy a folyóirat címét kell kurziválni*)

Olohan, M., Salama-Carr, M. 2011. *Translating Science*. *The Translator* Vol. 17. No. 2. 179–188. <https://doi.org/10.1080/13556509.2011.10799485>

Götz A. 2015. Magyar és angol absztraktok retorikai szerkezetének elemzése. *Fordítástudomány* 17. évf. 2. szám. 88–116.

- **Hivatkozás tanulmánykötetre**

Dróth Júlia (szerk.) *Fordítási és szaknyelvi gyakorlatok távoktatásban*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem.

- **Hivatkozás tanulmánykötetben megjelent tanulmányra**

(*Ügyeljünk arra, hogy a tanulmánykötet címét kell kurziválni*)

Fischbach, H. 1993. Translation, the Great Pollinator of Science. A Brief Flashback on Medical Translation. In: Wright, S. E., Wright L. D. (eds) *Scientific and Technical Translation*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 89–100. <https://doi.org/10.1075/ata.vi.08fis>

- **Hivatkozás konferenciakötetben megjelent tanulmányra**

Ustaszewski, M., Stauder, A. 2017. TransBank: Metadata as the Missing Link between NLP and Traditional Translation Studies. In: Temnikova, I., Orasan, C., Corpas Pastor, G., Vogel, S. (eds) *Proceedings of the Workshop Human-Informed Translation and Interpreting Technology*. Shoumen: Association for Computational Linguistics. 29–35.

- **Hivatkozás elhangzott (nem megjelent) konferencia-előadásra**

Klaudy, K. 2001. The asymmetry hypothesis. Testing the asymmetric relationship between explicitations and implicitations. Paper presented at the Third International Congress of the European Society for Translation Studies, Claims, Changes and Challenges in Translation Studies, Copenhagen, Denmark. (2001, August 30–September 1).

- **Hivatkozás interneten elérhető tanulmányra**

ELTE BTK. 2019. *Tudományometriai szempontok az oktatói-kutatói előmeneteli stratégiához*. https://www.btk.elte.hu/dstore/document/1338/BTK_el%C5%91meneteli_strat%C3%A9gia_20191028.pdf (letöltve: 2021. 09. 03).

Elérhetőség

A folyóirat az első számtól kezdve (1999.1) elérhető online formában a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtári és Kommunikációs Intézetének (MTA KIK) folyóirat szerkesztő felületén <https://ojs3.mtak.hu/index.php/fordtud/>. A 2019. 2. számtól kezdve a folyóirat csak online formában jelenik meg. Korábbi nyomtatott számokból könyvtárak, intézmények, és magánszemélyek számára az esetleg hiányzó példányokat díjmentesen pótolni tudjuk. Tanszéki előadó: Bertalan Zoltánné ELTE BTK FTT Bp. 1088. Múzeum krt.4. F épület I. emelet 3-4. E-mail: bertalan.zoltanne@btk.elte.hu

Etikai záradék

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** mélyen elkötelezett az etikus tudományos publikálás mellett. A publikációs folyamat minden egyes szakaszában a legszigorúbb előírásokat alkalmazzuk, összhangban a [Committee on Publication Ethics](https://publicationethics.org) (COPE) kiadókra vonatkozó magatartási kódexével <https://publicationethics.org>

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

2024. 26. évf. 2. szám

E számunk munkatársai:

Bakó Balázs	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Bogácsi Anett	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Csatár Péter	Debreceni Egyetem
Dobos Csilla	Miskolci Egyetem
Fazakas Noémi	Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Marosvásárhelyi Kar
Hargitai Ildikó	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Horváth Péter Iván	Nemzeti Közszolgálati Egyetem
Karádi Gerda	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Mitruly Árpád	Babes-Bolyai Tudományegyetem, Hungarológiai Doktori Iskola
Nagy Tünde	Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
Sárik Edit	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program
Szentirmay Piroska	ELTE BTK Fordítástudományi Doktori Program

ISSN 1419 7480 (nyomtatott)

ISSN 2732 1924 (online)